

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут франкознавства
Кафедра світової літератури

Ярема Кравець

**«Quae scripsi, scripsi»:
романські літератури у рецепції
Івана Франка**

ЛЬВІВ
ЛНУ імені Івана Франка
2014

УДК 821.13.09:82.03ФранкоІ
ББК Ш5(4Укр)53-4 І.Франко418.3
К 77

Рецензенти:

канд філол. наук *Микола Легкий*
(Інститут Івана Франка, НАН України);
д-р філол. наук, проф. *Любомир Сенік*
(Львівський національний університет імені Івана Франка);
д-р філол. наук, проф. *Степан Хороб*
(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника)

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 26/5 від 29 травня 2014 року*

Кравець Я.

К 77 «Quae scripsi, scripsi»: романські літератури у рецепції Івана Франка / Ярема Кравець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 230 с.

ISBN 978-617-10-0018-3.

У книзі подано історію майже півторастолітньої французькомовної Франкіани, яка знайшла своє вираження у студіях творчості І. Франка, що належать літературознавцям Франції, Бельгії та Швейцарії. Окремі розвідки присвячені важливій сторінці спадщини Каменяра – його судженням про романські літератури, перекладам із французького, бельгійського французькомовного та іспанського письменства.

УДК 821.13.09:82.03ФранкоІ
ББК Ш5(4Укр)53-4 І.Франко418.3

ISBN 978-617-10-0018-3

© Кравець Я., 2014
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2014

Французькомовна франкіана: критика, переклади (1878–2000)

Іван Франко поряд із Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем, Лесею Українкою, а з сучасних – Олександром Довженком, є тим українським письменником, який багато презентований у французькомовній критиці і перекладах. До цього списку можна додати ще й Григорія Сковороду та Маркіяна Шашкевича. Інтеграція української культури в сучасний європейський і світовий контекст все настійніше порушує проблему опрацювання біобібліографічних матеріалів задля створення широкопанорамного покажчика того, як вищезгаданих письменників, інших українських письменників-класиків читали і перекладали у французькомовних країнах.

Автор цієї розвідки робив уже першу спробу складання подібного іменного покажчика під час проведення Всеукраїнської наукової конференції «Пантелеймон Куліш і національна культура» (грудень 1999 року). Матеріали покажчика під назвою «Пантелеймон Куліш у франкомовних перекладах та критиці (матеріали до біобібліографії)» друкувалися у виданні «Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження НАН України. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка (Львівське відділення)» (Львів ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. – С. 403–410).

Були й наші попередні дослідження: «Маркіян Шашкевич та діячі “Руської Трійці” у франкомовній критиці і перекладах» (Львів, 1994), «Григорій Сковорода. Паризький колоквиум 1973» (Львів, 1996), «Із невідомої франкомовної Шашкевичіани» (Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996), а також найновіше «Творчість Тараса Шевченка у франкомовних енциклопедичних виданнях останніх десятиліть ХХ ст.» (Львів, 2001).

Про необхідність таких біобібліографічних студій свідчить ще і той факт, що різні покажчики, які з'являлися (і з'являються) про видатних українських письменників, не враховують багатьох позицій, важливих для розуміння цієї наукової проблеми. Навіть і

біобібліографічний покажчик «Зарубіжне франкознавство», що з'явився 1997 року у Львівському відділенні Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у «Бібліографічній серії» (Вип. 1, 100 с.), «в якому говориться про видання творів І. Франка (в т. ч. переклади на інші мови) та публікації про нього, здійснені поза межами України по смерті письменника», вміщує лише незначну кількість інформації із зарубіжної Франкіани.

Уперше у французькомовні культури двадцятидворічного І. Франка увів Михайло Драгоманов своєю доповіддю Літературному конгресові в Парижі 1878 року «Українська література, проскрибовано російським урядом». Розповідаючи про становище Галичини доповідач дав таку характеристику досягненням культурного життя краю останніх років: «Серед публікацій українською мовою, кількість яких відносно доволі велика, є публікації, гідні згадки, як-от: історичні праці добродія Петрушевича та проф. Шараневича, проф. Огоновського, статистичні праці добродія Навроцького, поезії та оповідання добродіїв Федьковича, Франка, Павлика»¹. Того ж року брошура М. Драгоманова, видана як доповідь Літературному конгресові, друкувалася на сторінках львівського тижневика «Правда», а потім з'явилася окремим виданням у «Дрібній бібліотеці» (частина 2) завдяки старанням І. Франка.

Також М. Драгоманов став автором та ініціатором опублікування докладної статті про І. Франка і в «Біографічному словнику сучасних письменників» (Флоренція, 1879 року), видавцем якого був італійський літературознавець і письменник Анджело де Губернатіс. У статті про І. Франка було подано біографію молодого письменника, названо і стисло охарактеризовано його твори, згадано арешт і ув'язнення письменника, який «опублікував серію нарисів про життя і працю нафтових робітників Борислава». Автор матеріалу говорив і про перекладацьку діяльність І. Франка, його сагіричні поезії, співпрацю в польському тижневику «Tydzień» та в робітничо-соціалістичній газеті «Prasa».

Доповнена новими даними стаття французькою мовою «Franko Jean» з'явилася й у 2 томі «Dictionnaire international des écrivains du

¹ *Dragomanov M. La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrès littéraire de Paris (1878) / Michel Dragomanov. – Genève: Georges Libraire-éditeur, 1878. – P. 35–36.*

jour», що вийшов 1890 року у Флоренції¹. Це була обширна заувага про І. Франка, написана, правдоподібно, з використанням матеріалів, які переслав сам письменник безпосередньо упорядникові або за посередництвом М. Драгоманова.

У статті подано біографічні відомості про поета, ішлося про його літературні дебюти, есеїстику, у якій письменник проповідував соціалістичні ідеї, арешт 1880 року, ув'язнення, під час якого І. Франко «написав численні вірші, записував з розповідей ув'язнених велику кількість пісень, казок, прислів'їв, народних висловів, матеріалів, які вже частково використовувалися в “Українсько-німецькому словнику” покійного професора Желехівського»². Дослідник розповідав про перекладацьку діяльність І. Франка, яка з 1879 по 1882 рік була присвячена роботі над першою частиною Гетевого «Фауста», а також про видавничу діяльність письменника (журнал «Світ», друквані статті у журналах «Діло» і «Зоря», політичні нотатки у польській пресі). «1887 року, – зазначав автор статті, – він видав свою першу поетичну добірку, названу “3 вершин і низин”. У Варшаві готується переклад його найкращих оповідань; він розпочав у Львові “Наукову Бібліотеку” українською мовою, а з 1888 року друкував у варшавському журналі “Głos” серію нарисів про історію української літератури»³.

Для повнішої картини французькомовної Франкіани М. Драгоманова варто згадати ще й окремі статті українського вченого, що друкувалися в різних французьких журналах, у яких автор побіжно торкався життя і творчості І. Франка, скажімо, стаття «Народи Східної Європи і міжнародний соціалізм» у французькому соціалістичному журналі – двотижневику «Revue Socialiste» (1880), засновником якого був французький історик-комунар Бенуа Малон (1841–1893)⁴. Того ж року М. Драгоманов надрукував звіт італійською мовою в

¹ *Gubernatis Angelo de*. Franko Jean / Angelo de Gubernatis // Dictionnaire international des écrivains du jour. Deuxième section. – Florence, 1890. – P. 988–989.

² *Ibid.* – P. 988.

³ *Ibid.*

⁴ Бенуа Малон, член Паризької Комуни, деякий час проживав в еміграції у Женеві, де заснував журнал «La Revanche». Також засновник журналу «La Revue Socialiste», автор монографій «Критична історія політекономії» (1876), «Суспільна мораль» (1887), «Суспільна еволюція та соціалізм» (1890), «Інтегральний соціалізм» (1891–1892) та роману «Спартак» (1877).

італійському журналі «Rivista Internacional del socialismo», в якому йшлося про І. Франка «не лише як про поета і прозаїка, але й як про переслідуваного і ув'язненого австрійською царською поліцією пропагандиста соціалістичних ідей».

Про діяльність І. Франка французький соціаліст Б. Малон згадав 1884 року у 3 томі своєї праці «Історія соціалізму та пролетаріїв» (Париж 1881–1884), оглядаючи революційний соціалістичний рух у Росії з 1825 року. У 23 розділі цього тому він запропонував широкий огляд таких українських видань, як женецька «Громада», «Кобзар» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли...» Панаса Мирного. Із львівських видань автор подав докладний зміст журналу «Молот» за 1878 рік та повість І. Франка «Voia constrictor», стверджуючи, що «українська література відзначається сильно акцентованим соціальним чуттям». Учені-літературознавці, дослідники творчості М. Драгоманова та І. Франка, схильні вважати, що інформацію для свого викладу про молодого українського поета Б. Малон дістав саме від українського професора.

Постаті українського письменника і громадського діяча не оминув у своїй тритомній науковій праці 1881 року «Царська імперія та росіяни», що неодноразово перевидавалася, і видатний французький історик та соціолог Антуан Леруа-Больє (1842–1912). Учений понад десять років вивчав у Росії суспільно-політичне життя і культуру народів Російської імперії, писав про відродження української літератури і соціально-політичної думки, зокрема в Галичині. Французький науковець згадував журнали «Друг» і «Громадський друг», які редагував І. Франко, гнівно таврував царську бюрократію, «катів думки», що гальмували поступ української культури.

Окремо варто сказати і про французького славіста Селестьєна Кур'єра (1843–1907) та його статтю «Слов'яни у 1888 році», що надрукована у 2 числі журналу «Revue Britannique»; у ній автор інформував своїх читачів про українську літературу в Галичині, найвидатнішим представником якої називав І. Франка, дав невеличку характеристику письменникові, згадуючи його поміж поетами та романістами, які визначають політичне і культурне життя Східної Галичини. Відомий учений-славіст, член Київського славістичного комітету, був, між іншим, автором славнозвісної монографії «Історія сучасної літератури

слов'ян» (1879), про яку вже наступного року відгукнулася галицька газета «Зоря» (1880) в інформації Чудака (псевдонім М. Драгоманова)¹. У тій же газеті розповідалося про оглядову статтю С. Кур'єра «Слов'яни у 1888 році». Додамо, що французький славіст деякий час жив в Україні, мав маєток на Волині, знав особисто ученого історика, професора Київського університету Володимира Антоновича.

Опрацьовуючи розділ «Малоруська література в Галичині» («Littérature petite-russienne en Galicie») монографії, присвяченої слов'янським літературам, С. Кур'єр звернувся до низки критичних матеріалів, літературознавчих праць, енциклопедій і словників, між іншим, «Encyclopédie tchèque», «Slovník naučný», «Обзор истории славянских литератур» (т. 1), «Slavianski sbornik» (1875), праці Я. Головацького «Карпатська Русь», газет «Слово» та «Правда» (1877–1878) і «Слов'янський річник» (Київ, 1876–1877). В огляді західноукраїнської літератури автор коротко зупинявся на творчості Івана Гушалевича, Антіна Могильницького, Миколи Устияновича, згадав і поета-офіцера Юрія Федьковича. Однак про І. Франка у цій праці нічого не писав.

Варто відзначити французькомовне видання, що з'явилося 1895 року у Женеві і належало, правдоподібно, Борисові Грінченку – «Пригноблений народ»: автор праці поряд з іменами Василя Стефаника, Ольги Кобилянської та інших українських письменників подавав і ім'я І. Франка. Ця книжечка привернула до себе увагу багатьох учених, літераторів і діячів культури Заходу, вони часто її цитували і посилалися на видання особливо тоді, коли йшлося про справи Східної Європи; праця Б. Грінченка зацікавила не одного західного діяча культури громадською активністю Каменяра і його літературною творчістю.

Безперечно, до популяризації І. Франка у французькомовному світі долучився і Міжнародний конгрес народних традицій, що відбувався 1900 року у Парижі, на якому Федір Вовк зачитав французькою мовою доповідь І. Франка «Фольклорний рух у Галичині». Тези доповіді надруковані в окремому збірнику 1902 року. Тоді ж орган лівих французьких літераторів «La Plume» запросив І. Франка до співпраці і замовив у нього статтю про культурно-національні відносини в царській Росії, хоча, як стверджував літературознавець Ілько Борщак, український письменник у цьому виданні не друкувався.

¹ Бібліографічні звістки // Зоря. – 1880. – 1 червня. – Ч. 11. – С. 152.

Вже наступного року про І. Франка («видатного поета і літератора») згадала паризька газета «Journal des débats», помістивши передрук статті-рецензії англійського славіста, професора Вільяма-Ричарда Морфіла на тритомну «Антологію української поезії і прози», видану в Києві у 1900–1901 роках. Серед славетних митців нової української літератури англійський учений називав І. Франка. Матеріал, що склався з короткої біографії поета і бібліографії його важливіших творів, попервах друкували в лондонській газеті «The Athenaeum, journal of English and foreign Literature» (№ 3924 від 10 січня 1903 року, С. 43–44). В газеті «Journal des débats» від 24 червня того ж року його було поміщено в розділі «La littérature slave». У статті йшлося про І. Франка як про «письменника значної популярності [...] культурний рівень русинів зробив за останнє десятиліття значний поступ. З'явилися письменники, яких, на жаль, у нас мало знають. І про найбільшого з них, Франка, нам доводиться дізнаватися з віденської преси»¹.

Упродовж наступних років (1906–1913) у французькомовних журналах маємо лише поодинокі згадки про І. Франка, що стосувалися тих чи інших аспектів його творчості. Вважаємо доречним фрагментарно подати основнішу інформацію:

У статті Н. Порлюгмана «Конфлікти національностей в Австро-Угорщині» 1905 року, поміщений у французькомовному журналі «L'Europeen», уперше натрапляємо на переклад кількох рядків із Франкової поезії «До Бразилії»; 1906 року паризький журнал «La Revue slave» згадав про «славного поета», автора «Мойсея»; відгукувалася про І. Франка 1908 року і газета «Le Temps», повторивши інформацію з «Journal des débats». 1912 року читачі паризького журналу «La Revue pour tous» мали змогу ознайомитися з оглядом творчості видатних митців української літератури – І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського завдяки статті І. Муретова «Українська література». У № 9 цього журналу друкувалася його ж добірка матеріалу про Т. Шевченка, ілюстрована перекладом «Заповіту», уривками з поем «Кавказ» та «І мертвим, і живим...». Ця стаття про українську літературу була пізніше вміщена в італійському журналі «Соренто».

¹ Цит. за: *Борщак І.* Франко у Франції (з нагоди 71 роковин народження) / Ілько Борщак // Українські вісті. – Львів, 1927. – 13 серпня. – С. 2.

Примітно, що того ж року І. Франка згадав французький публіцист Шарль-Дені Бернардіні, спеціаліст із національних відносин Австро-Угорської імперії. Французький журналіст 1912 року відвідав Галичину для студій польсько-українських взаємин. Ш.-Д. Бернардіні присвятив українській справі у Галичині низку статей, зокрема в газеті «Paris journal» (липень–вересень 1912 року), в яких, як зазначав Ілько Борщак, «в надзвичайно сильних виразах, захищаючи українську справу, підкреслював рішучий вплив Івана Франка, письменника великого розмаху, на розвиток українського національного руху»¹. Скромну згадку про автора «Каменярів» і «Мойсея» умістив 1913 року журнал «Les annales des nationalités».

У перші роки світової війни про «одного з найбільших поетів України» писав у швейцарських французькомовних газетах Женеві та Лозанні професор Лозаннського університету Артур Зеліб (1878–1958), уродженець Галичини, знайомий Каменяра, один із його закордонних кореспондентів. Саме він відгукнувся коротким, сповненим жалю некрологом про смерть І. Франка, помістивши його в «Gazette de Lausanne» (1916): «Українська література недавно втратила найбільшого поета, якого мала від часу смерти Шевченка. Іван Франко вмер у Львові 18 березня (помилкова дата у некролозі. – Я. К.): з ним пішов зі світу один з найблагородніших представників українського народу...». Некролог Артура Зеліба із «Gazette de Lausanne» повторений у паризькому журналі «La Nation Tchèque» (№ 10 від 15 вересня 1916 року), редактором якого був відомий славист, професор Ернест Дені: «Народжений 1856 р. у Нагуєвичах в Галичині, Франко незадовго звернув на себе увагу глибоким знанням української літератури, мови та історії. Висунувши свою кандидатуру по смерті професора Огоновського на кафедру української літератури Львівського університету, він був відхилений австрійською владою через свої ліберальні погляди. [...] Франко як учений, поет, романіст, публіцист багато сприяв національному пробудженню і прогресові свого народу; у численних статтях підтримував його вимоги і старався, щоб їх пізнав закордон. [...] Своїми повістями, в яких він змалював нам реалістичні і незвичайні картини життя галицьких рільників і робітників, він по-

¹ Цит. за: Борщак І. Франко у Франції (з нагоди 71 роковин народження) / Ілько Борщак // Українські вісті. – Львів, 1927. – 13 серпня. – С. 2.

стає переконаним апостолом соціальної правди і палким патріотом. Усі слов'яни знають його твори і захоплюються ними»¹.

1916 року, останнього року умовного першого періоду пізнання творчості І. Франка французькомовним світом, маємо ще одну швейцарську публікацію, присвячену І. Франкові; йдеться про стислу статтю про «великого поета, сина народу, вченого, політичного діяча й мислителя, ... могутні твори якого захоплювали, поривали молодь», що належала перу того ж А. Зеліба і друкувалася в журналі «L'Ukraine» (Lausanne). Редакція журналу (його редакторами були А. Зеліб і Гастон Броше) подала вільні переспіви останньої строфи «Каменярів», першої строфи «Товаришам із тюрми» і останньої «Наймиита», що передавали зміст і настрої творів, а також добре ілюстрували коротку статтю про І. Франка.

Отже, у перший період (1878–1916) ознайомлення французькомовного світу (Франція, Швейцарія) із творчістю І. Франка маємо загалом інформативні статті і матеріали, що стосувалися літературної діяльності письменника (авторства українських літературознавців) або ж політичної діяльності І. Франка, переважно соціалістичної, (авторства французьких діячів соціалістичного руху). Окрім того, можна констатувати і появу окремих перекладів, чи фрагментів перекладів, що ілюстрували виклад критичного матеріалу. Що ж до географії ознайомлення французькомовного світу із життям і творчістю І. Франка, вона обмежувалася Францією та французькомовною Швейцарією. Французькомовна Бельгія увійде в перелік країн зацікавлення творчістю Каменяря уже у 20-х роках ХХ століття.

Другий період рецепції творчості І. Франка у французькомовних країнах можна окреслити 1916–1956 роками; другу дату беремо як умовну, оскільки саме сторіччя від дня народження українського поета загострило зацікавлення його творчістю і порушило питання про потребу перекладання його поезії та прози різними чужими мовами, зокрема і французькою.

Вже 1919 року у Берні з'явилася монографічна праця «Українська література» політичного та культурного діяча графа М. Тишкевича (1857–1930), яку передрукували зі швейцарського журналу «L'Ukraine» за 1916 і 1917 роки. Автор монографії присвятив культурі

¹ Les Ukrainiens // La Nation Tchèque. – № 10, 15.IX.1916. – P. 158.

і літературі Галичини окремих розділ монографії – «Галичина як незалежна держава», в якому певне місце надано і творчості І. Франка.

Того ж 1919 року маємо цікаве українознавче дослідження французького публіциста Шарля Дюбрея «*Deux Années en Ukraine*». Книжка науковця і літературного критика з'явилася на світ, як бажання автора об'єктивно розповісти своїм співвітчизникам про те, що він бачив в Україні, проживши там з 6 січня 1917 року до 24 лютого 1919 року. Розповідаючи про «вельми загадкові землі», автор давав у другому розділі книжки доволі багату інформацію з історії та географії України, а також робив короткий огляд української літератури – від «Слова про Ігорів похід» до творчості М. Коцюбинського, Василя Щурата, Богдана Лепкого та ін. Про І. Франка французький публіцист писав у підрозділі «Роман і новела» розділу «Література»: «Іван Франко (1856–1916), поет і романіст, змальовує у низці новел визиск народу на нафтових копальнях Борислава (“*Voia constrictor*”, “У поті чола”, “Для домашнього вогнища”, “Перехресні стежки”, “На лоні природи” тощо), і злидні селян, залежних від панської ласки»¹.

У своїй другій українознавчій статті «Українська література», що друкувалася на сторінках льежської газети «*La Meuse*» (№ 83, 24 березня 1920 року), бельгійський французькомовний письменник Франц Елленс (1881–1972) серед «найвидатніших представників українського роману» згадав І. Франка, «чиї романи змальовують визиск народу на нафтових копальнях»².

Особливо цінною щодо нашого питання була поява 1927 року на сторінках львівських «Українських вістей» (від 13.VIII) статті І. Борщака «Франко у Франції», в якій зроблено спробу оглянути важливіші матеріали, пов'язані із прочитанням творчості І. Франка на батьківщині Віктора Гюго. Автор праці «Український національний рух у ХІХ ст.», яка майже у той самий час з'явилася друком у Парижі, багато часу присвятив дослідженню рецепції творчості Т. Шевченка у Франції, перекладам і прочитанню Кобзарєвого слова французькою мовою.

¹ *Dubreuil C. Deux Années en Ukraine (1917–1919) / Charles Dubreuil. – Paris : Henry Paulin, Editeur, 1919. – P. 94.*

² *Hellens F. La littérature ukrainienne / Franz Hellens // La Meuse. – 1920. – 24 mars. – P. 1.*

Стаття І. Борщака не була першою спробою сказати про сприйняття Франкової творчості за кордоном. Ще 1912 року на сторінках львівської газети «Неділя» (ч. 16 від 28 квітня, С. 16) під рубрикою «Ucrainica» містилася невелика стаття про перекладання творів І. Франка іноземними мовами.

Другий період сприйняття творчості І. Франка у французькомовному світі характерний поважним представництвом наукової автури, а також глибшим висвітленням наукових проблем. Нагадаємо хронологічно лише окремі цікавіші факти:

1928 рік – поява IV–V і VII випусків бельгійсько-французького літературного журналу «La Nervie» із матеріалами про Україну та короткою антологією української літератури: у ч. VII опубліковано французький переклад Франкового «Гімн, замість пролога», вірш «Не винен я тому, що сумно співаю...», блискучий переклад «Каменярів» (усе роботи Антуана Мартеля) та уривок із пролога до поеми «Мойсей», що супроводжували огляд життя і творчості І. Франка у випусках IV–V, який належав поетові Павлові Филиповичу: «Найяскравішим талантом, який з'явився серед галицьких українців, був талант Івана Франка. [...] Пишучи під впливом Золя, він змалював галицьке життя і зокрема важке життя мешканців Борислава, тогочасного центру молодішої нафтової промисловості. [...] Він показує, зокрема, Мойсея у поемі, названій його іменем, не як особу поза людською спільнотою на кшталт А. де Вінї, а як вождя народу, людину, котрій властиві усі слабкості, але яка вміє самотійно їх долати»¹.

Того ж року, коли з'явився український випуск журналу «La Nervie», у Парижі опубліковано французький переклад твору І. Франка «Маллий Мирон», що зробила Г. Келлер, тобто Ганна Чикаленко-Келлер (1884–1964), дружина німецького філолога Георга Келлера, донька політика Євгена Чикаленка, державного діяча УНР. Ще перед Першою світовою війною Ганна Чикаленко дописувала до ЛНВ, перекладала з англійської літератури. У 1918–1920 роках працювала в українській дипломатичній місії у Швейцарії, інтерпретувала французькою художні твори з української мови.

¹ *Filipovitch P. La littérature ukrainienne moderne / Paul Filipovitch // La Nervie. – № IV–V : Anthologie de la littérature ukrainienne / Sous la direction de Antoine Martel. – Bruxelles ; Paris, 1928. – P. 13–14.*

Упродовж 1928/1929 років у паризькому журналі соціалістичної орієнтації «Le Monde» публікуються дві українознавчі статті – «Сучасна література в Україні» (№ 67, 1929) авторства літературознавця Володимира Кузьмича, і «Письменники Карпат» (№ 50, 1928) – письменниці Христини Алчевської, в якій розповідалося переважно про Франкові повісті й оповідання з життя мешканців Карпат. Обидві франкомовні публікації були прорецензовані на сторінках № 7–8 та № 10 журналу «Критика» за 1929 р.

Від червня 1928 року у Парижі виходить двомісячник «L'Ukraine Nouvelle», присвячений українській культурі. Того ж таки року цей двомісячник помістив великий філософський етюд про поему І. Франка «Мойсей» з численними перекладеними уривками поеми, що належали професору Одеського Інституту народної освіти Л. Горіссу. Тоді ж літературознавець Сергій Родзевич писав у статті «Українське мистецтво в закордонних журналах»: «Відповідаючи на листа професора української мови в Одеському ІНО Л. Горісса (L. Gorisse) [...] “Нова Україна” охоче приймає цю пропозицію, бо “в її проекти увіходить видання творів української літератури”. З Коцюбинського перекладено (№ 5–6, 1928 р.) “Інтермедію” (переклад Л. Горісса), “Олену” Б. Грінченка (“Hélène” – пер. Л. Горісса), вірш Хвильового “Мій молот” (“Mon Marteau” – пер. М. Мірона), новелу Стефаніка “La famille de Lesse” – пер. Л. Горісса. Всі ці переклади досить літературні й значно поширюють обізнання французів з новою українською літературою»¹. На сторінках цього ж часопису історик і критик мистецтва Сюзанна Лоріо друкувала спогади про подорож в Радянську Україну, захоплено згадуючи про вистави драматичних творів І. Франка в театрах Харкова і Києва.

Зокрема 1930 року вийшла вартісна стаття про І. Франка пера професора Національного інституту східних мов Анрі Грапена у 3 томі «Larousse XX siècle en 6 volumes» (Paris, 1930), у якій французький учений розповідав про «українського поета і патріота [...], який своїми оповіданнями та поезіями здійснив незвичайно сильний вплив – “Мойсеєм”, де він проголошує себе пророком волі. “Поемами”, “Моїм Ізмарагдом” (1898–1899), написаним із витонченим архаїзмом. Чоло-

¹ Родзевич С. Українське мистецтво в закордонних журналах / С. Родзевич // Життя і революція. – 1929. – Ч. VII. – С. 190.

вік високої культури, він робив гарні переклади, а його журнал “Жите і слово” (1894–1897) присвячувався літературі, історії та фольклорові українських земель. Ціла Україна вшанувала 1927 року одинадцятую річницю його смерті»¹.

У Парижі 1933 року з’являється монографія вченого-літературознавця Роже Тіссерана «Життя одного народу. Україна», в якій автор розповідав про галицьких українців-галичан і згадував «великого поета Івана Франка. Народжений 1856 р., помер 1916; поет, учений, політичний діяч Іван Франко дуже сильними словами (*en de très beaux accents*) розповів про лихоліття народу і його віру в майбуття». Автор монографії на с. 222 подавав у власному прозовому перекладі уривок з вірша І. Франка «Товаришам із тюрми».

У Льежі (Бельгія) 1946 року виходить у світ монографія доктора політичних наук Марка Туґуші-Гайяне «URSS. Face au problème des nations» («СРСР. Віч-на-віч із проблемою націй»). Розповідаючи про австрійську Галичину та наростання у ній патріотичних настроїв, автор дослідження писав: «Незадовго учні Драгоманова заснували організації в Галичині і Києві. У них взяли активну участь такі публіцисти, письменники, поети, як О. Терлецький, М. Павлик, Іван Франко, найвидатніша особа серед націоналістів Галичини»². І врешті, 1956 року тепла згадка Луї Арагона про І. Франка в газеті «*Les Lettres françaises*»; стаття французького письменника опублікована також у книзі «*Les littératures soviétiques*» (Paris, 1955).

Ювілейний рік закінчувався французьким перекладом повісті Івана Франка «*Voia constrictor*» (1956), виданим московським «Прогрессом» і зробленим з російського перекладу цього твору. Перевидання книжки згодом (1973) з’явилося у московському «Издательстве на иностранных языках».

Третій, останній період наукової рецепції та перекладання творів І. Франка (умовно 1956–2004) розпочався низкою досліджень відомих французькомовних славістів, у яких так чи інакше трактувалася особа і творчість Каменяра.

¹ *Grappin H.* Franko (Ivan) / Henri Grappin // Larousse XX siècle : en 6 volumes. – 1930. – Vol. 3 – P. 623.

² *Tougouchi Gaiannéc.* M. U.R.S.S. Face au problème des Nationalités. – Liège : Editions Soled, 1946. – P. 123.

Уже 1961 року у третьому томі своєї «Загальної історії літератури» («L'Histoire universelle des littératures», Paris, 1961) Жорж Люціані, професор української літератури в Бордо, зазначав, що «своїми науковими і літературними творами, політичною діяльністю Іван Франко є, після Шевченка, найбільшою постаттю в українській літературі та національному Відродженні. Вчений, письменник, повістяр, поет, драматург, критик, видавець і редактор журналів, політичний діяч – Франко вражає різносторонністю свого таланту, своєю різнобічною діяльністю».

Низку Франкових праць згадував у некролозі про О. Білецького відомий учений-славіст Андре Мазон у зошиті 1–4 т. XXXIX журналу «Revue des études slaves» за 1961 рік.

Того ж року знаходимо цікаву згадку про І. Франка у розділі «Україна» з 3 тому видання «Histoire universelle de la littérature» Едуарда де Тюнка. Говорячи про певний, хоча й тимчасовий, вплив соціалістичних ідей на деяких українських письменників, автор розділу згадав І. Франка, «найвидатнішого від смерти Шевченка письменника, якому український народ завдячує у значній мірі пізнанням західноєвропейської думки (він переклав понад шістьдесят письменників із більше як десяти іноземних мов); його літературна діяльність охоплює майже тисячу статей (частина з них написана польською мовою). Однак потреба мистецького висловлення поволі перемагає кропітливі наукові пошуки, а природний досвід – соціалістичні захоплення. Вистачає лишень переглянути дві редакції його роману “Voie constrictor” (1878 і 1907 років) та ліричну поезію 1886–1906 років, аби зрозуміти цю еволюцію. Із Франком можна порівняти українську поетесу Ларису Петрівну Косач-Квітку, яка писала під псевдонімом Леся Українка (1871–1913)»¹.

Наступні роки пов'язані із трьома французькомовними виданнями творів І. Франка – насамперед маємо на увазі два бельгійські – «Poésies choisies» (Bruxelles, 1970), що містило 44 поезії українського поета від 1873 року до одного із останніх – вірша-посвяти «Зоні Юзичинській», датованого 3 лютого 1916 року, та поему «Moïse» (Bruxelles, 1969); обидва видання у перекладі Андрія Свірка, який також був і автором передмови до французького перекладу «Мойсея».

¹ Tunk E. de. Ukraine / Edouard de Tunk // Histoire universelle de la littérature : en 3 volumes. – Zurich ; Paris ; Bruxelles ; Francfort s / M. ; Innsbruck ; Lausanne : Editions Stauffacher, 1961. – Vol. 3 (du romantisme aux courants modernes). – P. 356.

Зокрема, А. Свірко (1920–1994) активно виступав у галузі художнього перекладу у Бельгії в кінці 60-х і на початку 70-х років, перекладаючи твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки: свої художні інтерпретації супроводжував власними критичними розвідками про життя і творчість українських письменників. Народився перекладач у селі Іванівка на території Польщі. У Бельгії поселився з 1947 року, працював на вугільних копальнях. Унаслідок нещасного випадку на шахті дістав професійну травму, вийшов на пенсію. Тоді ж, удосконалюючи французьку мову, розпочав інтенсивну роботу над перекладанням класиків української літератури, поглиблював свої власні знання з літератури та історії України; в останні роки життя працював над інтерпретацією Кобзаревих віршів. Т. Шевченкові присвячував окремі абзаци в докладних критичних розвідках про життя і творчий шлях інших українських письменників, переклади яких, переважно власним коштом, друкував у брюссельських видавництвах (повість Андрія Чайковського, поетичне вибране І. Франка, поема «Мойсей», вибрані вірші Лесі Українки, «Кассандра», «Камінний господар» та ін.).

У передмові до французькомовного «Мойсея» бельгійський перекладач нагадував, що «ця поема, яка є вершиною літературної творчості І. Франка, відразу ж зі своєю появою стала предметом численних похвал. У важкі часи цей твір був для поета “джерелом його розради”. З надією загартувати душу він вирішує здійснити мандрівку рідним краєм, читаючи свого “Мойсея”. Успіх цієї мандрівки перевершив найоптимістичніші сподівання [...]. [...] Відтоді, а особливо року 1913, коли українці вшановували сорокаліття літературної діяльності І. Франка, його часто називали “українським Мойсеєм”. Цю назву радо прийняли, бо під час святкових академій оратори нагадували, що Мойсей упродовж сорока років блукав пустелею, перш ніж вивів ізраїльтян до кордонів Палестини. А тому що І. Франко боровся за права українського народу, за об’єднання його етнографічних територій, за його повну незалежність – порівняння автора з героєм поеми “Мойсей” було виправданим, тим паче, що українці прагнули стати вільними так само, як колись жиди прагнули увійти у свою Землю Обіцяну»¹.

¹ Swirko A. Préface / A. Swirko // Franko I. Moïse (poème) / Franko I. ; tr. par A. Swirko. – Amibel, Br., 1969. – P. 7–8.

Варто зазначити, що уривки з цього перекладу вже незадовго ілюстрували статтю ученого-філософа Олександра Кульчицького «Філософсько-антропологічні виміри поеми “Мойсей” І. Франка», поміщену у виданні «Actes de la Journée Ivan Franko» (Sorbonne, le 12 novembre 1977, Paris ; Munich, 1977). А восени 1993 року авторкою ще одного перекладу прологу до поеми «Мойсей» стала французька поетеса українського походження Аліна Дорош. Її переклад, датований 23 жовтня 1993 року, було поміщено у поетичній добірці авторки «De l'or des roses (poèmes)» (Editions P.I.U.F. Paris, 1996).

Третім із цих видань були вибрані поезії Каменяра (45 текстів), що увійшли до двомовної добірки «Ivan Franko. Choix de poèmes», друкованої 1983 року іноземною редакцією видавництва художньої літератури «Дніпро». Це видання, яке підготував відомий перекладач-славист Анрі Абріль, знаний з попередніх перекладів поетичних творів Т. Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Павла Тичини та інших українських поетів, презентували українському і французькомовному читачеві переднім словом «Поезія Івана Франка» авторства Дмитра Павличка.

У тому ж видавництві у 80-х роках з'явилася низка перекладів прозових творів І. Франка, які зробили українські французькомовні перекладачі-репатріанти Іван Бабич («Захар Беркут», 1981¹; його ж «Украдене щастя» 1993, та філолог-романіст, львів'янка Жінет Максимович («Для домашнього огнища» (1987), «Перехресні стежки» (1989).

Найцікавішими науковими моментами Франкіани у французькомовному світі останнього періоду були, безперечно, дві події 70–80-х років ХХ століття: проведення Дня Івана Франка 12 листопада 1977 року відділом загального та порівняльного літературознавства університету Sorbonne Nouvelle (Paris III) та святкування 130-ї річниці від дня народження І. Франка восени 1986 року на Львівщині під патронатом ЮНЕСКО та з участю офіційного представника Генерального директора ЮНЕСКО французькомовного поета Едуарда Моніка.

Паризький форум, здобутком якого стало видання «Actes de la Journée Ivan Franko» (Sorbonne, le 12 novembre 1977, Paris ; Munich,

¹ Про це див.: *Кравець Я.* Мовами Сервантеса і Франка / Я. Кравець, Р. Помірко // Жовтень. – 1984. – № 1. – С. 122–125. – Рец. на кн.: *Ivan Franko. Zakhar Berkut* (франц. та ісп. мовами). Editions «Dnipro», 1982.

1977), згуртував еліту української наукової думки в діаспорі. Достатньо згадати учених, які брали участь у колоквіумі – історик, літературознавець Аркадій Жуковський (Париж, Сарсель), філософ Олександр Кульчицький, філолог-літературознавець Володимир Янів, ректор УВУ, літературознавці Борис Глинський (Канада)* та Леонід Рудницький (США), письменниця і літературознавець Ольга Вітошинська, історик Володимир Косик та літературознавець Аристид Вирста (усі – Париж). Патрунував симпозіум директор відділу загального та порівняльного літературознавства, професор, літературознавець-славіст Мішель Кадо. Саме цей французький учений виголосив вітальне слово для учасників колоквіуму, в якому зазначив: «Уже від низки років французька компаративістика [...] спробувала розширити культурні рамки своїх досліджень у багатьох напрямках – зокрема на схід Європи. Для компаративістики, гідної цієї назви, не може стояти питання про співпадіння кордонів держав із культурними ареалами. [...] Відразу ж абсурдність такої позиції стала б очевидно щодо української культури, яка внаслідок мінливої історичної долі також була позбавлена стійкого геополітичного становища [...]. Наполеглива завзятість Шевченка забезпечила культурну тяглість, завдяки якій на зламі минулого та нашого століть і в умовах відносно менше сприятливих такі письменники, як Леся Українка та Іван Франко, зуміли задекларувати голос України в європейських поезії, романі та драмі»¹.

Святкування на Львівщині 130-ї річниці від дня народження І. Франка, що відбувалося під девізом «Іван Франко і світова культура» із залученням великої кількості закордонних учених-славістів, можна вважати своєрідним символічним апогеєм французькомовної Франкіани ХХ століття. Ідеться насамперед про присутність на цих святкуваннях офіційного представника ЮНЕСКО Едуарда Моніка, який двічі (на відкритті та закритті Міжнародного симпозіуму) виступив зі словом про українського письменника, а також про низку наукових доповідей, у яких потрактовано питання творчих контактів

¹ Actes de la Journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 5–6.

* Трохи раніше, 1982 р., Борис Глинський надрукував у Парижі свою об'ємну (на 425 сторінок) докторську дисертацію «Ivan Franko et Emile Zola».

Каменяра із французькомовною культурою. На урочистому засіданні, присвяченому відкриттю Міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура», Е. Монік зокрема зазначив: «Іван Франко був захисником оригінальності культури; він творив для того, щоб відстояти самобутність України; він писав, щоб ушанувати оригінальність людей того краю, щоб урятувати од руйнування, погибелі та забуття величні культурні цінності цього народу. Та не тільки це він зробив – то була відкрита людина; він також перекладав інших письменників, які писали різними мовами, які прийшли з різних культур»¹.

Не менш емоційним був і виступ Е. Моніка на завершальному пленарному засіданні Симпозіуму: «...Протягом двох днів я здійснив хвилююче паломництво туди, де жив Іван Франко, де він ходив. [...] І мені подумалося: яким чином повернути хоча б частину того, що дав мені Іван Франко. [...] оскільки я є директором “Колекції репрезентативних творів” ЮНЕСКО, урочисто зобов’язуюсь тут перед вами видрукувати в колекції значніших творів ЮНЕСКО французькою або англійською мовою антологію віршових перекладів Івана Франка. [...] “Колекція репрезентативних творів” ЮНЕСКО налічує сьогодні 900 назв. Це 900 шедеврів, створених найвидатнішими письменниками національних культур і літератур усього світу. Саме там ЮНЕСКО матиме честь помістити твори Івана Франка»².

Серед найновіших французькомовних публікацій про І. Франка згадаємо (за хронологією) три, які нам видаються найважливішими:

Енциклопедична стаття «Іван Франко» авторства Жоржа Люціані у розділі «Українська література» в «Encyclopaedia Universalis» (Paris, 1989), де маємо частковий повтор інформації із його ж статті 1961 року. Французький славіст писав: «Франко надрукував свої перші вірші 1874 р. у студентському журналі “Друг”. Навчався на філософському факультеті у Львові, але був змушений залишити свої студії через арешт, якого зазнав разом із іншими членами редколегії журналу. Свої студії поновив трохи пізніше 1893 р., у Віденському

¹ Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.) : у 3 кн. Т. 2–3. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 47.

² Там само. – С. 48. (Завершуючи свій виступ, Е. Монік прочитав «Каменярі» І. Франка у перекладі Антуана Мартеля (1928 року). Виступи Е. Моніка див. у додатку до цієї статті.

університеті під керівництвом видатного славіста Ватрослава Ягича, зробив докторат про Івана Вишенського та його твори (1895). [...] Як людину енциклопедичних знань, співвітчизники вважають Франка найвидатнішим генієм, якого Галичина дала Україні»¹.

Доволі обширний абзац про І. Франка, письменника «енциклопедії науки», який «з великим успіхом досягнув успіхів у всіх літературних жанрах, до яких звертався» бачимо у статті «Українська література XVIII–XX ст.» ученого-славіста Еміля Крюба з університетського видання «*Dictionnaire universel des littératures*» у трьох томах (Париж, 1994). Добре знаний серед французьких дослідників української літератури, зокрема своєю монографією «*Михайло Коцюбинський (1864–1913) та українська проза його часу*» (Ліль, 1982), Е. Крюба згадав поетичні добірки І. Франка «З вершин і низин», «Зів'яле листя», які «не менш сильні від “Смерті Каїна” або “Мойсея”», а також твори «*Voia constrictor*» та «Борислав сміється», порівнюючи їх викривальну силу із романами Е. Золя. «[...] Франко позначає свій час особливо як політичний діяч та національний ідеолог». На початку XX століття І. Франко, зазначив Е. Крюба, «зіштовхнувся із модерністським рухом, що якраз заявив про себе. Розпочалася суперечка Давніх і Сучасних». Серед давніх, писав Е. Крюба, були «Іван Франко та Панас Мирний, які кидали звинувачення про зраду»².

Словникову статтю про І. Франка та його «Мойсея» знаходимо у доповненому виданні «*Le nouveau dictionnaire des œuvres de tous les temps et de tous les pays*» (за редакцією Лафона-Бомпіані) (Ed. Robert Laffont, Paris, 1994). «Франко як поет і видатний учений є після Шевченка найвідомішим, найбільш багатограним і найплототворнішим письменником української літератури. Іван Франко культивував усі літературні форми, однак найбільшого успіху він зазнав, безперечно, на поетичній ниві: “Каменярі”, “Зів'яле листя”, “Лис Микита”. Серед його романів згадаємо “Захар Беркут” і “Бориславські оповідання”; серед драматичних творів – “Украдене щастя” і “Учитель”, а також

¹ *Luciani G. Ivan Franko / Georges Luciani // Encyclopaedia Universalis. Ukrainienne (Littérature) (128–131), corpus 23. – Paris. – P. 130.*

² *Kruba E. Ukrainienne aux XVIIIe – XXe s. (Littérature) / E. Kruba // Dictionnaire universel des littératures en trois volumes. – Paris, 1994. – Vol. 3. – P. 39–54.*

численні філософські та філологічні есеї»¹. Що ж до словникової статті про «Мойсея» І. Франка, вона містилася під рубрикою «Мойсей», де згадано однойменні твори поета XVII століття Сент-Амана, Ф. Р. де Шатобріана, А. де Вінї, В. Гюго та ін. Автор статті вводить свою розповідь такими словами: «Написана 1906 р. філософська поема “Мойсей” українського письменника Івана Франка (1856–1916) є вельми значним твором. Вона розпочинається дуже гарним прологом, де поет висловлює свою непохитну віру у краще майбутнє українського народу. А далі маємо поетичну розповідь про трагедію великого пророка, який визволив свій народ з чужинецького ярма, сорок років провадив його до землі обіцяної, але натомість зазнав образ і наруги»². Інформацію про І. Франка, його творчість та поему «Мойсей» автор статті, очевидно, почерпнув із англомовної праці (N. Wacyk. *Ivan Franko, his Thoughts and Struggles*. – New-York, Shevchenko Scientific Society, 1975. – XV, 114 p.), яку подав як критичне посилання до статті про українського письменника.

Згадаймо ще й низку видань одного Франкового вірша, які з'явилися у 70–80-х роках у львівському видавництві «Каменяр» та київській «Науковій думці»: саме тоді серед багатомовної презентації «Каменярів», «Вічного революціонера», «Пролога до поеми “Мойсей”» зазвучали і французькомовні інтерпретації цих творів професора Лілльського університету Антуана Мартеля, нашого сучасника, французького поета Анрі Абріля, французького славіста, перекладача Е. Крюба, бельгійського літератора українського походження А. Свірка з його брюссельського видання «Мойсея» 1969 року.

Завершуючи цей хронологічний перегляд французькомовної Франкіани, згадаймо і розділ «Іван Франко» із монографії Ольги Вітошинської «*Petite histoire de la littérature ukrainienne*» (P.I.U.F. – Paris, 1996). Відома літературознавець, письменниця, перекладач О. Вітошинська (1900–1996), знана в українській літературі під псевдонімом Софія Наумович, у своєму огляді української літератури від XI століття до межі XIX–XX століття окреслює творчість «трьох

¹ Franko Ivan // Laffont-Bompiani. *Le nouveau dictionnaire des oeuvres de tous les temps et de tous les pays* / ed. Robert Laffont. – Paris, 1994. – V. I. – P. 1138.

² Moïse [Moïsej] // Laffont-Bompiani. *Le nouveau dictionnaire des oeuvres de tous les temps et de tous les pays* / ed. Robert Laffont. – Paris, 1994. – V. IV. – P. 4734.

найвидатніших письменників» – Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки.

Розділ про І. Франка авторка побудувала за своєрідною схемою: біографія письменника з акцентом на його наукову та політичну діяльність, огляд поетичної і прозової творчості, драматургії, коротка характеристика історичних досліджень. Для ілюстрації своїх думок О. Вітошинська використала окремі праці французьких літературознавців та істориків, у яких так чи інакше звучала франківська проблема (професора історії української літератури INALCO Марії Шерер, французьких істориків Роже Портала, Алена Дероша). Авторка подала розлогу цитату критика Еммануїла Райса, зnanого своєю передмовою 1967 року до видання «La nouvelle vague littéraire en Ukraine» (éd. P.I.U.F., Paris); французький критик особливо тепло, з великою симпатією і пієтетом оцінив І. Франка та його творчість: «У Галичині з'явився Іван Франко – ще один (після Т. Шевченка. – Я. К.) геніальний чоловік наймогутніший і найуніверсальніший, якого дотепер дав український народ. То був чоловік енциклопедичної культури, знавець численних, таких не подібних між собою галузей, як лінгвістика, археологія або соціологія, людина невичерпної працездатності майже у всіх гуманітарних науках. Поет, романіст, полеміст, історик, етнограф, філософ, учений, а також митець, він набагато випереджував свій час майже у всіх галузях, яких торкався. Ця дивовижна людина писала широкопанорамні твори, надзвичайно новаторські, водночас дуже сучасні і неймовірно особистісні, писала так багато, що нині ще не годні з'ясувати величезну кількість його рукописних творів, а також праць, надрукованих у світовій літературно-науковій періодиці. В багатьох галузях він був першовідкривачем. [...]»¹.

Зокрема, О. Вітошинська ілюструвала розділ про І. Франка декількома фрагментами поетичних творів Каменяра («Каменярі», «Супокій», «Притча про красу») зі згаданої нами перекладної добірки А. Свірка, а також супровідним коментуванням деяких моментів із життя поета, що могли б бути незрозумілі французькомовному читачеві.

Окремі ж моменти, пов'язані із творчістю І. Франка, на які звертала увагу авторка розділу, тобто «численні спільні точки із іншими

¹ Wytochynska O. Les trois grands. Ivan Franko / Olha Wytochynska // Petite histoire de la littérature ukrainienne (Préface de Michel Cadot) / P.I.U.F. – Paris, 1996. – P. 56.

письменниками і поетами», чи, скажімо, подібність між Франковою комедією «Учитель» і комедією французького драматурга Марселя Паньоля «Топаз», свідчать про особливу перспективність вивчення спадщини І. Франка у французькомовному контексті. На часі, вважаємо і написання коментованої (на кшталт Кулішевої) біобібліографії «Іван Франко у французькомовних перекладах та критиці», також ґрунтовне дослідження тих перекладів Франкових творів, що їх дали французькомовному світові у 80–90-х роках минулого вже століття перекладачі Жінет Максимович та Іван Бабич, а також у 60–70-х роках А. Свірко, дослідження поеми І. Франка «Мойсей» у контексті однойменних творів французькомовних літератур різних століть. Усі ці проблеми, безперечно, знайдуть своє місце серед тих наукових досліджень, які вестимуться з нагоди недалекого вже 150-річчя від дня народження генія української культури.

Виступ Едуарда Моніка на урочистому засіданні, присвяченому відкриттю міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура»

Пане Голова, представник президії АН!

Пане Головуючий симпозіуму!

Вважаю для себе честю і певним обов'язком репрезентувати тут п. Амаду Магта М'Боу, Генерального директора ЮНЕСКО.

Коли представляєш Генерального директора ЮНЕСКО де-небудь у світі й знаєш, що матимеш виступ, свою доповідь готуєш, її друкуєш на машинці, читаєш, перечитуєш, ще раз переглядаєш, аби переконатися, що говоритимеш саме те, що потрібно сказати.

Двічі мушу вибачитися перед вами: по-перше, за те, що не говоритиму одною з ваших гарних мов – російською чи українською; по-друге, що не написав свого виступу.

Далеко звідсіль мені гадалося, що приїду сюди і скажу: «Дозвольте вам розповісти про Івана Франка. Дозвольте вам розповісти про поета, прозаїка, драматурга, сатирика, журналіста та, насамперед, про поета».

Хотілося говорити вам про особу, яка, наскільки мені відомо, написала більше, аніж 50 томів. Та ось я опиняюся в залі, де зібралися всі спеціалісти-

франкознавці й палкі його шанувальники; де зібралися люди, які знають Івана Франка, бо є його країнами, є його кривими, мріють його мріями.

Отже, замість говорити про те, що ви вже знаєте, дозвольте поділитися своїми враженнями. Але, оповідаючи про це, хотів би послухати, що Іван Франко переклав. Він узяв уже перекладений вірш, ще раз його переклав, і з'явилося перше речення вірша. Ось як це було. Дозвольте розповісти, що трапилося.

Сьогодні вранці мене провели до будинку Івана Франка; на робочому столі лежала рукописна сторінка з віршем, який він саме опрацьовував, повторно перекладав. Перший рядок цього вірша такий: «Якби ти знав, як много важить слово...». Отже, я повинен бути уважним.

Хочу сказати, пані і панове, що ЮНЕСКО не могло не приєднатися до святкування 130-ї річниці Івана Франка. Чому?

Ось людина, батько якої був ковалем; вона народилася у віддаленому селі, самотужки працює над собою, виявляє у собі письменницький талан. Та замість того, щоб використати цей письменницький талан для написання речей марнославно, віддає його для служіння народові, своїй батьківщині, своїй землі.

Для нього воля була найсвятішим поняттям на землі, проголошуючи таку волю, він сповна використав свій талан. Щодо цього Іван Франко є зразковим письменником. І ЮНЕСКО неодмінно погоджується з Іваном Франком, бо він був захисником оригінальності культури; він творив для того, щоб відстояти самобутність України; він писав, щоб вшанувати оригінальність людей цього краю, щоб урятувати од руйнування, погибелі та забуття величні культурні цінності цього народу. Та не тільки це він зробив. То була відкрита людина; він також перекладав інших письменників, які писали різними мовами, які прийшли з різних культур. Ось чому не хочу бути багатослівним, а лише розповім вам, що мене схвилювало.

Під час відвідання сьогодні вранці будинку Івана Франка мене вразила одна річ. В його будинку я нарахував 12 вікон; 12, тобто три рази по чотири. Маємо лише чотири сторони світу: північ, південь, схід, захід. Будинок Івана Франка тричі відкритий до кожної сторони світу. А це є свідченням внутрішнього багатства тієї людини, її чутливості до навколишнього світу. Він є, отже, істинно культурною людиною, людиною-діалогом цивілізацій та культур; а значить, людиною миру. А в ЮНЕСКО немає іншої мети, крім цієї.

Гадаю, що, якби Іван Франко жив сьогодні, він був би неодмінно в ЮНЕСКО.

Пані і панове! Я не можу залишити цей мікрофон, не сказавши, що ЮНЕСКО приєдналося до успішного проведення цього симпозіуму також

завдяки гарному рухові, який народився у вашій країні. Цей чудовий рух називається «Товариство книголюбів».

Я повинен висловити слова шани п. Шувалову і в його особі «Товариству книголюбів», оскільки вони наслідують приклад Івана Франка. Саме через книжку Іван Франко звершує усе своє діло, а «Товариство книголюбів» вшановує книжку, бо книжка є і залишатиметься душею миру.

Дякую за увагу!

Виступ Едуарда Моніка на заключному пленарному засіданні міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура»

Пане Головуючий!

Панове учасники Франківського симпозіуму!

Пані і панове!

Мені випала велика честь удруге виступати перед Вами. Хотів би сказати Вам, що робив відтоді, як ми того вечора попрощалися з вами.

Як щойно сказав пан головуючий, усі учасники симпозіуму займалися науково-дослідницькими, пошуковими роботами, пов'язаними з творчістю Івана Франка.

Я не був на засіданнях, зате відвідав усі місця, де бував Іван Франко. Річ у тім, що протягом двох днів я здійснив хвилююче паломництво туди, де жив Іван Франко, де він ходив. Я мав нагоду милуватися тими краєвидами, які він колись споглядав, і, можливо, безперечно, десь там він був поряд зі мною.

І мені подумалося: як повернути хоча б частину того, що дав мені Іван Франко.

Отож, пане головуючий, пані і панове, оскільки я є директором «Колекції репрезентативних творів» ЮНЕСКО, урочисто зобов'язуюся тут перед вами видрукувати в колекції значніших творів ЮНЕСКО французькою або англійською мовою антологію віршових перекладів Івана Франка.

Гадаю, ЮНЕСКО повинне це зробити, бо я не хочу бути настільки егоїстом, щоб не поділитися з цілим світом тим, з чого я тут скористав, що тут пережив з великою радістю та хвилюванням.

І дозвольте мені сказати, де саме буде поміщено твори Івана Франка. Якогось вечора вже казав вам, що «Колекція репрезентативних творів» ЮНЕСКО налічує сьогодні 900 назв. Це 900 шедеврів, створених найвидатнішими

письменниками національних культур і літератур усього світу. Саме там ЮНЕСКО матиме честь помістити твори Івана Франка.

Я вже казав вам, що не брав участі в засіданнях. Вдень я прогулювався вашим містом.

Ви знаєте, пані і панове, що я приїхав з країни, де не пишуть стільки, але говорять багато. Вечорами, коли заходить сонце, коли сутеніє, ми звичайно виставляємо лавки і стільчики перед дверима і розмовляємо. Хотів би саме так поговорити з вами.

Сьогодні вранці, пані і панове, я поїхав у село в напрямі Карпат, пішов до школи, зайшов у клас. Там було десь із 20 хлопчаків та дівчат. Деякі з них були дуже поважні. Певно, їм сказали: «Той пан приїхав з ЮНЕСКО. Треба гарно сидіти». Та були й інші – з лукавою посмішкою в очах. Особливо розглядали мене біляві дівчата, говорячи подумки: «Що то за добродій? З таким дивним волоссям, такими дивними губами. Звідкіля він тут узявся?».

І знаєте, що трапилося зі мною? Я вирішив бути таким, як ті діти: сів біля них і пригадав собі ті часи, коли мав 19–20 років і вчителював. А оскільки якраз було свято Івана Франка, то розповів їм пригоду Лиса, який перевдягнувся у черницю.

То було чудове свято!

Пані і панове, я був дуже щасливий з вами! Та прошу вас не ревнувати, бо ще більш щасливим я був з тими дітьми. Ви – пам'ять і сьогодні Івана Франка, а ті діти – його майбуття.

І я вдячний усім, хто допоміг мені і дав змогу зустрітися з майбутнім.

Пані і панове! Я не лише здійснював прогулянки. Вечорами, на самоті у своїй кімнаті я читав і перечитував вірші Івана Франка.

І тепер, пане головуючий, панове учасники симпозіуму, пані і панове, маю до вас велике прохання: я не читаю російською мовою, не читаю й українською. Однак, пишучи вашою мовою, Іван Франко писав також і для мене.

Я пишу французькою мовою. Тому дозволю собі прочитати тут, перед вами, «Каменярі» Івана Франка французькою мовою.

(З французької переклав Ярема Кравець)

Іван Франко. Паризький колоквиум (1977)

«Франковий геній був надто великий для його народу. Того дня, коли Захід відкриє його, це буде ще один велетень, якого можна буде додати до невеликої кількості тих, хто панує у світовій літературі».
Марія Шерпер

Серед французькомовної Франкіани, що завершує наукові франкознавчі студії ХХ століття, особливо вартісними є монографічні видання останніх десятиліть, які, безперечно, можна вважати найцікавішими науковими сторінками вивчення життєвого і творчого шляху Каменяра французьким літературознавством – матеріали Паризького колоквиуму 1977 року, розділ «Іван Франко» із французькомовної «Короткої історії української літератури» авторства Ольги Вітошинської¹ та презентацію Франкової творчості в «Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle» (Видавництво Олени Теліги. – К., 2004), яка з'явилася завдяки старанням НТШ у Західній Європі.

Перше з них під назвою «Actes de la journée Ivan Franko» (Sorbonne, le 12 novembre 1977) побачило світ 1977 року як спільне видання відділу загального та порівняльного літературознавства Сорбонни і філософського факультету УВУ (Мюнхен). Це було вже друге спільне видання авторитетних наукових установ: перше, присвячене Григорію Сковороді, з'явилося 1976 року як наслідок проведеного 1973 року наукового колоквиуму з нагоди 250-ї річниці від дня народження українського філософа². Співпраця обох установ виявилася дуже про-

¹ *Witochynska O.* Les trois grands. Ivan Franko. Notes / Olha Witochynska // Petite histoire de la littérature ukrainienne / Préface de Michel Cadot. – Paris : P. I. U. F. 1977. – P. 55.

² *Кравець Я.* Григорій Сковорода. Паризький колоквиум 1973 / Я. Кравець // Спадщина Григорія Сковорода і сучасність : матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковорода, 21–22 грудня 1994 р. – Львів : Світ, 1996.

дуктивною: 1983 року друкуються їхні ж матеріали «Actes du Colloque Lessia Oukraïnka» (Sorbonne, les 23 et 24 avril 1982)¹, а через чотири роки монографічне видання «L'Ukraine et la France au XIXe siècle», що охопило матеріали колоквиуму, який відбувся у Сорбонні 21–22 березня 1986 року, під патронатом Інституту порівняльного літературознавства Університету La Sorbonne Nouvelle та УВУ в Мюнхені.

Паризьке видання матеріалів французькомовного симпозіуму стало логічним завершенням майже столітньої історії рецепції творчості Івана Франка французькомовними літераторами і перекладачами². Науковий форум згуртував еліту української наукової думки в діаспорі, окремих французьких літературознавців-славістів.

Для зрозуміння повної картини наукової значущості цього Франкового колоквиуму вистачає лишень згадати учених, які брали у ньому участь: історик, літературознавець Аркадій Жуковський з доповіддю «Історичне тло інтелектуальної діяльності Івана Франка» філософ Олександр Кульчицький з його обширним дослідженням «Філософсько-антропологічні виміри поеми Івана Франка “Мойсей”»; філолог-літературознавець Володимир Янів, ректор УВУ, з доповіддю «“Панські жарти” Івана Франка у світлі етнопсихології»; літературознавці Борис Глинський (Канада) «Іван Франко і французька література»; та Леонід Рудницький (США) «Іван Франко і німецька література»; письменниця і літературознавець Ольга Вітошинська із двома доповідями «Драматургія Івана Франка» та «Єврейський феномен у творчості Івана Франка»; історик Володимир Косик з доповіддю «Еволюція суспільно-політичних ідей Івана Франка» та літературознавець Аристид Вирста із повідомленням «Іван Франко і музика». Патрунував симпозіум директор відділу загального та порівняльного літературознавства, відомий літературознавець-славіст, щирий приятель української культури, професор Мішель Кадо. Саме французький учений висловив тепле вітальне слово для учасників колоквиуму, в якому, зокрема, зазначив: «Уже від низки років фран-

¹ *Кравець Я.* Колоквиум у Сорбонні (до 120-річчя від дня народження Лесі Українки) / Я. Кравець // Просвіта. – 1991. – 6(26), лют. – С. 6.

² *Кравець Я.* Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці / Я. Кравець // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 68. – С. 194–207.

цузька компаративістика [...] спробувала розширити культурні межі своїх досліджень у багатьох напрямках – зокрема на схід Європи. Для компаративістики, гідної цієї назви, не може стояти питання про збіг кордонів держав із культурними ареалами. [...]. Відразу ж абсурдність такої позиції стала б очевидною щодо української культури, яка внаслідок мінливої історичної долі також була позбавлена стійкого геополітичного становища»¹. Стаття А. Жуковського, якою відкрито збірник, була загальноінформативною, однак стала особливо корисною для французькомовного читача малообізаного з історією та культурою України, а надто Галичини. Доповідь А. Жуковського, голови європейського відділу НТШ із осередком у Сарселі, складалася із двох частин. У першій подано загальний політико-економічний огляд життя в Галичині із короткою історичною довідкою часів занепаду Галицько-Волинського князівства, першого поділу Польщі, подій «Весни народів», надання Галичині автономії, появи «народовського» руху, активізації культурного і просвітницького життя в Галичині, впливу Михайла Драгоманова на галицьке політичне життя і створення українських радикальної, революційної, соціал-демократичної та соціал-християнської партій. У другій частині автор говорив про «участь Франка у культурно-політичному житті, [яке ми щойно описали]»² – від участі І. Франка в «Академічному гуртку», його два арешти, співпрацю у часописах «Діло» та «Зоря», наукові дослідження письменника, участь в українській радикальній партії, створення журналу «Жите і слово», і активну роботу в «Літературно-науковому віснику». А. Жуковський особливо наголошував на діяльності І. Франка як історика української літератури та літературного критика, його лінгвістичних етнографічних та фольклористичних працях, а також інформував про філософсько-соціологічні, економічні та історичні погляди Каменяря, подаючи найголовніші праці із кожної з тих галузей. «Ці праці, які належали до інших галузей, аніж література, показують багатогранність Франкових здібностей

¹ Cadot M. Préface / Michel Cadot // Actes de la Journée Ivan Franko. (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 5–6.

² Joukovsky A. L'arrière-plan historique de l'activité intellectuelle d'Ivan Franko / Arkady Joukovsky / Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 17.

та багатство його енциклопедичної культури»¹. Свою розповідь А. Жуківський довів до тих років, коли І. Франко покинув активне політичне життя й обмежив сферу своїх занять літературою і науковими дослідженнями, які проводив у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка.

Філософ О. Кульчицький виступив із обширним дослідженням «Філософсько-антропологічні виміри поеми Івана Франка “Мойсей”». Його наукова розвідка була найоб’ємнішою за вкладом матеріалу із усіх поданих у збірнику досліджень. Автор запропонував поділ матеріалу на тематичні підрозділи, додавши до них пояснення термінів. Дослідник керувався тезою про те, що спосіб філософсько-антропологічної інтерпретації деяких літературних творів видається нам доцільним і необхідним тому, що він є однаково корисний як для історії літератури, так і для самої філософської антропології. Із погляду гносеології філософсько-антропологічний підхід до літературного твору, зазначив О. Кульчицький, є певною мірою спробою переведення поетичної мови конкретних сповіщень реальності у концептуальну мову абстрактних понять філософської антропології. Переваги такого інтерпретаційного перекладу стають чіткішими, зауважив О. Кульчицький, коли прийняти до уваги кантівську тезу про те, що «чуттєві інтуїції» без концепту залишаються сліпими, а концепти «без чуттєвої інтуїції» є порожніми.

Першим у цій антропологічній інтерпретації є розділ, де дослідник бере не «людину абстрактну», а «людину в ситуації», посилаючись на твердження філософа Карла Ясперса про те, що «вихідною точкою кожної філософії є наша ситуація». Цей вимір поставлено у статті відповідно до становища Мойсея як духовного керівника і поводиря нації. Саме ця позиція, зазначив дослідник, пояснює виняткову інтенсивність досліджуваної «суспільної комунікації», її неординарність, а також особливе персоніфіковане забарвлення її вартісності. На думку О. Кульчицького, І. Франко може вважати себе таким «батьком» нації, який формує «національну психологію», творить її духовне обличчя.

В одному із перших розділів поеми «Мойсей» бачимо концепцію Івана Франка про історичну роль українського народу в європейсько-

¹ *Joukovsky A. L'arrière-plan historique de l'activité intellectuelle d'Ivan Franko / Arkady Joukovsky / Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris; Munich, 1977. – P. 23.*

му минулому і в майбутньому житті світу, сформовану, як зазначив дослідник, на філософії культури Йогана Гердера та гегелівській метафізиці універсального розуму в історії націй. Ця поетично-символічна візія знаходить своє вираження у притчі про вибір царя дерев, яку ізраїльтянам розповідав Мойсей.

Наступний вимір, який знаходить філософське тлумачення у праці О. Кульчицького, є «антропологічний вимір деперсоналізації в “масі” у соціологічному сенсі». Подібна деперсоналізація виражена у поемі в образі кочівної ізраїльської маси, яку автор статті досліджує, керуючись соціологічними поняттями маси, характеризуючи її через соціологічні аспекти. Тут О. Кульчицький врахував характеристику маси Теодора Гайгера, одного із її найвідоміших теоретиків, – така необмежена кількість індивідів є «аморфним агломератом, неорганізованою колективністю, яка з енергетичної точки зору виявляє зовнішню інертність, хоча й володіє певною латентною енергією»¹; за певних обставин вона може витворитися у дії героїчного «натовпу».

У четвертому підрозділі праці потрактовано проблему «антропологічного виміру зорієнтованого на homo educandis...» (антропологічна важливість комунікації між тими, хто готується відійти з життя, і тими, хто лаштується увійти в нього). У п'ятому розділі оглянуто питання «антропологічного виміру самоаналізу». Поняття самопізнання, зауважив О. Кульчицький, не означає лише, що це рефлексивне усвідомлення обмежується тільки своїм «я». «Самоусвідомлення обіймає особу в певній ситуації, а, отже, у її стосунках із вселенною, а особливо із суспільством»². У розгляді цього питання дослідник ґрунтувався на тезах антрополога Генера Фаренбаха: «Вислів “самоусвідомлення” не означає лише те, що це рефлексивне самоусвідомлення обмежується винятково ізольованим нашим “я”. Самоусвідомлення обіймає особу в певній даній ситуації, а, отже, у її відносинах із Вселенною і особливо із людською спільнотою»³.

¹ Koultytskyi O. Les dimensions philosophico-anthropologiques du poème «Moïse» d'Ivan Franko / Olexander Koultytskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich. – P. 41.

² Ibid. – P. 46.

³ Ibid. – P. 48.

В історії Мойсея після його «екзистійної невдачі», зазначив український дослідник, ми знаходимо головні аспекти антропологічного досвіду із запитаннями людини про себе саму і її пошуками людського покликання.

У передостанньому розділі праці, названому «Поетичне вираження та антропологічне практикування вимірів людського самозапитування» О. Кульчицький писав, що ця форма самоаналізу розпочинається тоді, коли Мойсей опиняється на самоті, на вершині гори Небо і переходить у сферу його свідомості – «антропологічного самозапитування»: «Внутрішній діалог Мойсея поволі вирисовує низку запитань: “Можливо в цьому я завинив?”»¹.

Поява демона Азазеля, який промовляє голосом матері Мойсея, спонукаючи його відмовитися від своїх намірів знайти Землю Обітовану, виявляє приховані «демонічні тенденції» в особистій підсвідомості – «чорну тінь» людської особистості. Слухаючи розмірковування Азазеля, на думку дослідника, Мойсей опиняється у своєму самоаналізі перед альтернативою двох антропологічних вимірів – пізнання абсолютного детермінізму природи; пізнання значущості свободи у спонтанних діях Духу. Саме цій проблемі присвячений останній підрозділ праці О. Кульчицького.

Завершальні рядки цієї глибоко філософської статті О. Кульчицького присвячені «антропологічному виміру трансцендентного і вірі у трансцендентне поняття як ідею-силу». Посилаючись на різноманітне тлумачення поняття «трансцендентність» (лише філософський словник дає сім його тлумачень), автор статті вживає цей термін у всій повноті його полівалентності: «Проблематика відносин людини із трансцендентністю, взятою в усій полівалентності її численних значень, її всюдисущністю складає основну канву та постійний “лейтмотив” поеми»². Антропологічний вимір трансцендентності чітко виявляє себе у стосунках Мойсея із «об’єктивним духом» [«космос вартостей» його нації], в понятті Землі Обітованої, у ставленні Мойсея до підлітка як homo educandis, у непохитній вірі Мойсея

¹ Koultytskyi O. Les dimensions philosophico-anthropologiques du poème «Moïse» d'Ivan Franko / Olexander Koultytskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich. – P. 50.

² Ibid. – P. 57.

в ефективність вільних духовних дій у його зіткненні із демоном Азазелем, і врешті в *mysterium fascinosum* його останньої зустрічі із Богом – найвищою трансцендентністю.

Дослідження О. Кульчицького, ґрунтоване на філософських тезах відомих представників європейської філософської думки XIX–XX століть – Вільяма Штерна, Філіпа Лерша, Карла-Густава Юнга, Едуарда Спрангера, Емануеля Муньє, Карла Ясперса, Теодора Гайгера, Мартіна Гайдеггера, Г. Фаренбаха та ін., є глибшим проникливим прочитанням славетної поеми І. Франка: зауважимо, окрім того, що це дослідження ілюстроване французьким перекладом твору, який зробив бельгійський перекладач А. Свірко і надрукував 1969 року у Брюсселі.

Наукове повідомлення В. Яніва, тогочасного ректора УВУ, виявилось доволі оригінальним за своїм задумом. Враховуючи ті можливості, які мав доповідач, а також обмежений час, визначений для доповіді, про що він сам сказав при кінці виступу («мое завдання полягало лише в тому, щоб показати багатство тих причинків, які могли б послугувати для етнопсихологічних студій як у напрямі порівняння та диференціації, так і стосовно загальних висновків»¹), В. Янів вибрав для наукового дослідження «Панські жарти» – найобширнішу поему І. Франка. Учений відштовхнувся від тієї характеристики, яку дав творові письменник і громадський діяч Григорій Цеглинський: «Ми переконливо вважаємо, що в нашій літературі немає кращої поеми з часів Шевченка. Під скромною назвою “оповідання” криється епічна поема рідкісної краси і першорядної вартости»².

Тим сучасним дослідникам, які вже відзначали певний паралелізм між окремими творами Т. Шевченка та І. Франка, В. Янів віддав належне, зазначаючи, що глибоке дослідження поем «Гайдамаки» та «Панські жарти» могло б виявити й іншу подібність, «незважаючи на значні розбіжності, які протиставляють ці два твори»³. Саме аналіз і порівняння двох поем привели В. Яніва до етнопсихологічних

¹ Janiv W. «Les facéties seigneuriales» (Panski žarty) d'Ivan Franko à la lumière de l'ethnopsychologie / Wolodymyr Janiv // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris-Munich. – P. 69.

² Ibid. – P. 60.

³ Ibid. – P. 61.

висновків. Звичайно, дослідник вбачав певну обмеженість такого дослідження (різні епохи, невідповідність стилів, різні джерела описування події, неоднаковий темперамент авторів та їхня вікова різниця тощо), хоча ці обидва твори об'єднані спільною ідеалізацією, яку вносять автори і яка є виявом основного елемента менталітету українських письменників. Задум цього дослідження у В. Яніва, філолога-літературознавця, виник ще двадцять років тому, коли з нагоди столітнього ювілею І. Франка він опублікував студію, в якій охарактеризував «Гайдамаки» як «поему бунту і помсти», протиставляючи їй «Панські жарти», як «поему страждання, але водночас і покірливості (долі), поблажливості і прощення»¹. Якщо навіть таке протиставлення було очевидним, зауважив В. Янів, шевченківський бунт та покірливість і поблажливість І. Франка нерозривно пов'язані із ідеєю добра (Шевченкова людина-бунтівник – шукач правди, сповнений почуттям справедливості, який повстає проти режиму зла, встановленого із грубим порушенням прав людини; Франків герой втілює шлях християнського самовдосконалення, несхибно вірить в остаточну перемогу добра без застосування сили і зла).

Стосовно такого твердження В. Янів подав роздуми історика та історіософа о. Атанасія Великого, який стверджував, що сила опору української нації столітнім насильствам різних тоталітарних режимів «полягає у духовній силі, моральних якостях, що є постійними чинниками добродійності та уникнення зла [...] Раз вчинене добро променіє, шириться. Воно здійснює свій осяйний вплив як на того, хто його чинить, так і на того, хто ним огорнений»². Тут маємо, на думку В. Яніва, далекий відгомін славної грецької калокагатії (*kalokagathie*), тієї першорядної добродійності, яка допомогла грецькому народові вчинити опір майже чотирьохсотлітньому турецькому пануванню.

Детальний аналіз усіх «Жартів» і відповідей на них, акцентував дослідник, дає змогу глибше проникнути у ментальність персонажів і середовища. Окрім того, постає ще й питання релігійності, яка невіддільна від української психології (майже кожен «жарт» переноситься

¹ Цит. за: *Janiv W.* «Les facéties seigneuriales» (*Panski žarty*) d'Ivan Franko à la lumière de l'ethnopsychologie / Wolodymyr Janiv // *Actes de la journée Ivan Franko* (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich. – P. 65.

² *Ibid.*

завдяки вірі в Бога). Отже, наголосив В. Янів, взаємозв'язок між релігійністю та емоційністю посилюється ще й роллю природи – її краса зачаровує українців («досконала краса є для них доказом божественної всемогутності»)¹.

Український дослідник зробив висновок, що те, що «панські жарти» виняткової зверхності показують справжні виміри несправедливості характерної для того часу, але водночас підкреслюють важливість поведінки та реакції на них, що сприяє кращому розумінню української душі – «покірливість долі у найскладніших життєвих умовах не була б можливою без глибокої віри у божественну всемогутність, яка виявляється через ідеал краси, у макрокосмосі, втіленому в усій прекрасній і захоплюючій природі, у доброті мікркосмосу – індивіда як божого прообразу»².

Стаття літературознавця Бориса Глинського (Канада) «Іван Франко і французька література», була першою із двох досліджень, в яких потрактовано проблему зв'язків І. Франка з іншими літературами, а саме французькою та німецькою, що займали особливе місце в літературознавчій і перекладацькій діяльності Каменяря. Стаття про зв'язки українського письменника із французькою літературою належала літературознавцеві, який за два роки перед проведенням colloquium захистив у Сорбонні докторську дисертацію «Іван Франко та Еміль Золя»³. Б. Глинський зосередив увагу на пізнанні І. Франком літературної та критичної спадщини Е. Золя, зокрема його натуралістичної теорії, що, як уважав автор статті, позначилося на першому великому романі українського письменника. «Voie constrictor», а далі «Борислав сміється», де «маємо вплив середовища на головних персонажів»⁴. Окрім натуралістичної манери на кшталт Е. Золя, писав учений, ми знаходимо в І. Франка деякі теми, співзвучні з темами творів Е. Золя (другий варіант «Ріпника», інтрига якого схожа на

¹ Цит. за: Janiv W. «Les facéties seigneuriales» (Panski žarty) d'Ivan Franko à la lumière de l'ethnopsychologie / Wolodymyr Janiv // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich. – P. 67.

² Ibid. – P. 68.

³ Вже згодом, 1982 року, Б. Глинський надрукував у Парижі свою докторську дисертацію «Ivan Franko et Emile Zola».

⁴ Hlynskyi B. Ivan Franko et la littérature française / Borys Hlynskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 72.

інтригу роману «Тереза Ракен»; драма «Будка № 27», в якій відчувається вплив «Гварини людської» французького письменника).

Також Б. Глинський торкався полеміки І. Франка щодо вартісності роману Гюстава Флобера «Пані Боварі»; вважаючи історію Емми Боварі поодиноким фактом, український письменник радше приймав сторону «Жерміні Ласерте» братів Гонкурів, яка більше сподобалася йому «аристократичним виконанням і теплою почуттів». Певне місце у статті надано і проблемі трактування українським письменником поезії «декадансу», музичності Артюра Рембо, герметизму Стефана Малларме, індивідуалізму Поля Верлена тощо. Загалом, зазначив критик, І. Франко порушив питання універсальності твору мистецтва і в такому випадку відмовився приймати поезію, яку може оцінити і зрозуміти лише вузьке коло читачів. У своєму дослідженні Б. Глинський торкався також і питання про те, як І. Франко трактував творчість Гі де Мопассана («він умів поміщати жахливі драми в мініатюрах»), Альфонса Доде («емоції, поезія, гарний настрій у відображенні реальності»), Віктора Гюго («не лише літературна особистість, але особливо моральний поводитир і глашатай французької поезії»); а також перекладацької діяльності Каменяра – «заслуга Франка не лише в тому, що він перекладав, але і в тому, що він ініціював переклади, це робив з 1877 р. Він заснував серію “Дрібна бібліотека”, в рамках якої мав намір видавати певні твори таких письменників як Золя, Доде і Флобер, та, на жаль, позбавлений кредиту, він був змушений відмовитися од свого проекту і обмежитися лише друкуванням фрагментів»¹.

У дослідженні «Іван Франко і німецька література» Леонід Рудницький (США) окреслив три проблеми: І. Франко як перекладач німецької літератури; його інтерпретації творів німецької літератури; німецькі впливи на літературну творчість І. Франка.

Серед тієї обширної гіпотетичної антології, яку становлять переклади І. Франка зі світової літератури, найкраще представлена, як говорив відомий літературознавець, література німецька. Український письменник уклав антологію німецької літератури від старовехньонімецької літератури до ХХ століття. Л. Рудницький звернув

¹ *Hlynskyi B. Ivan Franko et la littérature française / Borys Hlynskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 81.*

увагу на той факт, що І. Франко з особливим інтересом ставився до німецької літератури XVIII століття. І саме Франкові переклади «Фауста I», третього акту (епізод Елени і Фауста), і «Фауст II» є значним внеском для пропаганди в Україні творчості цього німецького поета. Як наголосив автор статті, ці переклади «Фауста» характеризують подвійний *modus operandi* Франка-перекладача. Перекладаючи «Фауст I», І. Франко прагнув зберегти метричну структуру німецького оригіналу і якнайправдивіше передати суть оригіналу. Однак найважливішим було те, що І. Франко намагався зробити доступною своїм співвітчизникам творчість Йогана Вольфганга Гете, а звідси – переклад абстрактних сентенцій Й. В. Гете конкретними висловами і спроба українізації німецьких елементів «Фауста».

Зовсім протилежне враження, писав Л. Рудницький, справив переклад «Фауста», що зробив І. Франко двадцять років опісля; природна і дуже поетична мова, образність перекладу не суперечать образності оригіналу, «... тепер перекладач намагається відтворити естетичну красу оригіналу, не роблячи ніяких уступок для того, щоб наблизити твір до читача»¹.

Порівнюючи переклади «Фауст I» і «Фауст II», автор статті сформував два фундаментальні постулати, визначальні для усіх перекладів І. Франка з німецької літератури: принцип соціодидактичний і принцип естетичний; «більше, аніж хтось інший з його сучасників, – зазначав Л. Рудницький, – Іван Франко був свідомий культурної відсталості своїх співвітчизників. Ось чому він намагався з допомогою своїх перекладів підвищити їхній інтелектуальний рівень, розширити їхні культурні горизонти, дати політичну освіту. Ідучи за цим соціодидактичним принципом, Франко часто жертвував естетичною красою твору задля того, щоб його ідея стала доступнішою широкому загалові»². З іншого боку, писав критик, зрілий І. Франко, позбувшись своїх соціалістичних буремних стремлінь, віддавав належне естетичному принципові, за яким найбільше важить краса; це бачимо

¹ *Roudnytskyi L. Ivan Franko et la littérature allemande / Léonide Roudnytskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 87.*

² *Ibid.*

на перекладах «Фауст II», «Притчі про три перстені», філософської поеми Фрідріха Шиллера «Прогулянка» («Der Spaziergang»).

Цікавими у доповіді Л. Рудницького, яка ознайомлювала французькомовну аудиторію з однією зі сторінок української культури, були ремінісценції про критичну діяльність І. Франка, пов'язану з німецькою літературою, особливо внеску Готгольда Ефраїма Лесінга, П. Г. Гердера, Ф. Шиллера і Й. В. Гете у творення національної літератури в Німеччині як реакції проти панування над німецьким красним письменством французької класицистичної поетики. Добре вписувалися у розповідь і Франкові судження про Фауста як «вираження революції у сфері людської думки – філософії і мистецтві».

Торкаючись зв'язків І. Франка із німецькою літературою, доповідач зазначав, що німецькі прозаїки і поети, яких вивчав і перекладав Каменяр, залишили тривкий слід у його творчості. Найсуттєвішими були ті впливи, які втілювалися в ідеях і мотивах творів І. Франка, стилістичних та структурних особливостях цих творів. Скажімо, сам І. Франко зізнався, що в його романі «Петрії і Довбушуки» (1875) маємо сильний вплив Ернеста-Теодора-Амадея Гофмана, зокрема його «Життєвої філософії kota Мура...» та «Еліксирів диявола». Фаустівський настрій відчувається у поетичній добірці «Зів'яле листя», особливо у її третьому циклі, а образи трагедії «Фауст» помітні і в обширній поемі «Похорон» та шедевр українського поета «Мойсей». На українського письменника справили дієвий вплив і деякі погляди Готфрида Келлера, романтичні ідеї Гайнріха Гайне («Книга пісень»), а особливо іронія та сарказм німецького поета. «Він вважав, – пише Л. Рудницький, – що відважний характер Гайне благотворно вплине на його українських співвітчизників; ось чому він перекладав його твори, серед яких і “Німеччина. Зимова казка” (1844), асимілюючи у своїй власній літературній творчості (свідомо чи несвідомо), Гайнівські мотиви»¹. Літературознавець додавав, що така політична сатира І. Франка 1880 року як «Звірячий парламент», «Уривок політичної байки», «Воронізація» та «Меморандум будяків» були написані під безпосереднім впливом натхненної думки Г. Гайне. Особливо багато гайнівських мотивів автор доповіді вбачав у найважливішому творі

¹ Roudnytskyi L. Ivan Franko et la littérature allemande / Léonide Roudnytskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 93.

І. Франка того часу, його поеми «Ботокуди» (1880). Те саме стосується і двох версій (прозової та віршової) твору «Рубах». «Дотепер українці бачили в Гайне лише меланхолійного романтика, – зазначає Л. Рудницький, – але для Івана Франка Гайне став джерелом сатиричного натхнення і з того часу українські критики та письменники об'єктивніше стали оцінювати його творчість»¹. Останні рядки дослідження Л. Рудницького були присвячені зацікавленню Каменяра літературознавчими теоріями німецьких учених, особливо натуралістичною теорією, яка своїми різними аспектами відобразилася у творі І. Франка «Панські жарти» (1887).

Письменниця і літературознавець Ольга Вітошинська (1900–1996), znana в українській літературі під псевдонімом Софія Наумович, взяла участь у колоквиумі, виступивши двічі – про драматургію Івана Франка та феномен єврейства у творчості письменника. Наукова доповідь про драматургію І. Франка – це глибоко наукове дослідження, в якому авторка не лише торкнулася головних питань, пов'язаних із драматургією Каменяра, але трактувала і низку проблем порівняльного характеру, а саме: велика відповідність театрознавчих поглядів І. Франка та В. Гюго; схожість образів Ірени із драми Г. Ібсена «Як ми мертві воскресемо» та Анни з «Украденого щастя», тема корупції сільських учителів, яка постає в комедії «Шкільний учитель» І. Франка та французького письменника М. Паньоля в комедії «Топаз». Авторка рівно ж розглядала історичні драми письменника – «Три князі на один трон» (1874) та «Сон князя Святослава» (1895), які знову ж таки показують суперечливість натури І. Франка, який, як писав в одній зі своїх франкознавчих статей Л. Рудницький 1876 року, що «драматург повинен використовувати лише сучасні сюжети»². Відхід від такої тези, на думку О. Вітошинської, можна пояснити розчаруванням І. Франка в соціалістичному марксизмі. Значне місце авторка приділила драмі «Украдене щастя», показуючи той поняттєвий ряд, який бачимо біля джерел створення драми: *пісня про жіночу долю*, яку записала подруга поета в одно-

¹ Roudnytskyi L. Ivan Franko et la littérature allemande / Léonide Roudnytskyi // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 93.

² Witochynska O. La dramaturgie d' Ivan Franko / Olha Witochynska // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 99.

му із прикарпатських сіл; *стаття* І. Франка «Поневолення жінки в українських піснях»; *відомо драма*, яка посьогодні залишається в репертуарі українських театрів. Науковець говорила про настроєву подібність цієї драми І. Франка зі степовими романами Бориса Грінченка, в яких маємо наскрізне звучання теми землі, тієї всевладної сили, що визначає вчинки протагоністів твору. Цікавим було і ще одне зауваження літературознавця щодо тематичної і настроєвої близькості між І. Франком та Федеріко Гарсія Лоркою: «...український драматург на декілька десятків років випереджує похмурі драми іспанця Гарсія Лорки, як скажімо “Криваве весілля”, в якому важка і сповнена забобонів атмосфера дуже добре нагадує гнітючу атмосферу драми Івана Франка, яку можна відчутти вже з самого першого акту через розповідь Анни про її страшний сон»¹.

І ще одна цікава паралель, про яку розповідала авторка статті, згадуючи про враження від постановки драми «Украдене щастя» на сцені великого театру в Торонто під час одного із канадських фестивалів 1973 року, коли драму І. Франка було відзначено особливою премією. О. Вітошинська розповідала про дуже вдалу гру акторів, а також доречно використання акторами «предметів» (миска у тремтячих руках Анни; солома для несподіваного гостя), які стають символами української гостинності і символами «сімейного трикутника». Таке використання предметів, кожен з яких виконує свою роль, наблизило цю постановку до сценічних засобів символістської драми, провісником якої був І. Франко.

Вартими є і зауваги О. Вітошинської щодо впливів на творчість І. Франка античної літератури, В. Шекспіра та давньої української літератури. Авторка статті пише: «Тут є усе: Предислава, така собі Кассандра, яка передбачає зраду, однак ніхто не хоче її слухати; злочинна пара Макбетів, особливо “леді Макбет” – Опава і Гостромисл – яка не лише зрадила свого короля, але горить бажанням його вбити; і врешті сон, який попереджує і рятує великого князя Святослава. На відміну від князя Ігоря із “Слова про Ігорів похід”, Святослав слухняно виконує поради, які прозвучали у сні»².

¹ Witochynska O. La dramaturgie d' Ivan Franko / Olha Witochynska // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 101.

² Ibid. – P. 105.

Поєднання реального і позареального свідчить у цій драмі (як зазначав професор О. Кульчицький) про «індуські впливи на Івана Франка, а також про його схильність до майбутнього сюрреалізму»¹.

У другій статті – «Єврейський феномен у творчості Івана Франка» – авторка писала, що український письменник у своїй творчості подав широкий образ життя Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століть, де стикалися життєві інтереси трьох народів австрійської імперії – українського, польського і єврейського. На фоні бориславських нафтових копалень «Франко зумів змалювати часто трагічні історії життя його мешканців, які дуже різнилися одні від одних, але були схожі людськими почуттями, подібними пристрастями, що керували їхніми діями»². Якщо у своїх ранніх творах І. Франко доволі ідеалістично змальовував життя єврейських громад (поема «Сурка», окремі сцени «Перехресних стежок», обширна епопея у віршах «По людськи»), що пояснювалося соціалістичними поглядами молодого письменника, то пізніше він намагався глибше пізнати причини соціального та національного зла у житті трьох галицьких народів (цикл оповідань «Місія», «Чума» і «Тріумф»; перший великий роман «Петрії і Довбушуки» та романи «Voа constrictor» і «Борислав сміється»). З усією об'єктивністю І. Франко підкреслював переваги євреїв щодо їхньої ерудованості та розсудливості, ніколи не забуваючи розповісти про важкі дебюти усіх майбутніх великих власників. Однак, як зазначила О. Вітошинська, явище єврейства у творчості І. Франка було б неповним, якщо обмежитися лише відносинами між освіченими євреями та неписьменними українськими селянами. «Роман “Перехресні стежки” дає нам нагоду дослідити боротьбу української інтелігенції проти зловживань польської адміністрації з одного боку, а з другого боку проти єврейського ошуканства»³. Також О. Вітошинська торкнулася факту зустрічі І. Франка із відомим сіоністським діячем, автором праці «Єврейська держава» Теодором Герцлем 1893 року у Відні, яка, на її думку, «спонукала українського письменника до написання поеми «Мойсей»⁴.

¹ *Witochynska O. La dramaturgie d' Ivan Franko / Olha Witochynska // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 105.*

² *Ibid. – P. 132.*

³ *Ibid. – P. 137.*

⁴ *Ibid. – P. 139.*

Свою статтю знаний у французьких наукових колах український літературознавець закінчила такими висновками: 1) І. Франко дуже добре знав єврейську історію, літературу та релігію; 2) навіть, якщо письменник і показував у своїй творчості негативні сторони єврейської душі, він умів, тим не менше, підкреслювати і найбільш людяні їхні вчинки та почуття; 3) у національному плані він розглядав євреїв природними союзниками українців у боротьбі проти спільного ворога.

Доповіддю «Еволюція суспільно-політичних ідей Івана Франка» історик Володимир Косик намагався коротко окреслити різні етапи інтелектуального сходження І. Франка. Відомий історик, професор УВУ та паризької Сорбонни В. Косик простежив таке сходження від зацікавлення юного І. Франка фольклором, творчим життям народу, що дуже швидко змінилося у нього ознайомленням із соціалістичними ідеями, зокрема поглядами М. Драгоманова. Між 1877–1881 роками, зазначив автор статті, «Іван Франко зазнає безперечного впливу праць Маркса та Енгельса, будучи переконаним у першорядній ролі економіки в житті народу і приймаючи первинність боротьби суспільної над боротьбою за національні права»¹. Однак, вже з 1880 року І. Франко поступово відходив від марксизму, відчуваючи, крім того, розчарування від співпраці із польськими та єврейськими соціалістами, все-таки продовжуючи працювати із польськими соціалістами в надії дістати їхню підтримку в захисті своїх національних прагнень, І. Франко згодом написав таке: «Треба було десятки років..., щоб руські ідеалісти зрозуміли, що для руської справи нічого було чекати допомоги з того боку і що лише висіваючи на власному полі можна дістати свій власний хліб»². Як зауважив В. Косик, з 1886 року в одній зі своїх статей про історію робітничого руху в Австрії, І. Франко вперше висловив критичні думки щодо марксизму, назвавши доктрину Маркса та Енгельса сповненою «ідей деспотизму і пригнічення не лише тіла, але й душі та людської думки»³. І. Франко відкинув, зок-

¹ *Kosyk V. Evolution des idées sociales et politiques d'Ivan Franko / Volodymyr. Kosyk // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich. – P. 111.*

² *Ibid.* – P. 113.

³ *Ibid.* – P. 114.

рема, марксистське бачення держави, вважаючи, що така держава стане «тягарем для людини, у ній зникнуть воля і незалежна думка індивіда і т. ін.», і все більше і більше переходить до розуміння того, що ідеали відіграють головну роль особливо в суспільно-політичному житті. І тут найвищим ідеалом є ідеал життя і розвитку нації. Цей ідеал, говорив І. Франко, є «синтезом зусиль усіх ідеалів»¹. На думку І. Франка, наголошував В. Косик, інтернаціональна ідея у вигляді такого соціалізму дасть добрі результати лише тоді, як вона врахуватиме національні особливості, його зерно буде здорове лише в тому випадку, якщо його засіяти у національний ґрунт – лише в такому випадку інтернаціональна ідея перестане бути «сірою теорією», перетворившись на «процвітаючу реальність»².

Своє повідомлення історик В. Косик закінчував цікавими роздумами Каменяра стосовно перспективи національно-визвольної боротьби українського народу: «Як би там не було, перш ніж бути соціал-демократами, українці повинні насамперед бути українцями»³. Якщо йдеться про таку важливу справу, як національне відродження і консолідація нації, виправданою, на переконання І. Франка, є «певна доза національної винятковості. [...] Особливо, якщо цю націю розшарпують на кордонах чужоземні держави, якщо вона пригнічена, скривджена, зведена до злиднів, неуцтва, становища народу-служника»⁴.

Із коротким повідомленням «Іван Франко і музика» в роботі колективу взяв участь музикознавець та літературознавець А. Вирста. Публікація його виступу проілюстрована титульними сторінками видань «Народні пісні в записах Івана Франка» (Львів, 1966) та клавіру опери Бориса Лятошинського «Золотий обруч» за повістю І. Франка «Захар Беркут» (К., 1973). У цьому багатому на інформацію матеріалі автор зазначив, що «перші музичні враження Івана Франка тісно пов'язані з його дитинством. Майбутній поет і письмен-

¹ Kosyk V. Evolution des idées sociales et politiques d'Ivan Franko / Volodymyr Kosyk // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich. – P. 118.

² Ibid.

³ Ibid. – P. 120.

⁴ Ibid.

ник, син сільського коваля, виростав в атмосфері народної пісні, яку він чув повсюдно: на полі, в рідній хаті, на вулиці, під час роботи та відпочинку»¹. А. Вирста говорив про особливо тісні контакти поета із такими композиторами, як Остап Нижанківський, Ісидор Воробкевич, Денис Січинський, Філарет Колесса, Микола Лисенко і Станіслав Людкевич. Особливо продуктивною була дружба І. Франка з М. Лисенком, завдяки якій видатний композитор записав двадцять західноукраїнських пісень, а з нагоди Франкових ювілеїв 1898 і 1913 років скомпонував декілька романсів на поетові тексти. Та й сам І. Франко упродовж свого життя записав тексти понад 400 пісень і близько 1 300 коломийок, підтримував композиторів Осипа Роздольського, С. Людкевича, О. Нижанківського у їхніх творчих задумах і видавничих планах. «Наш письменник, – розповідав А. Вирста, – зумів також зрозуміти і визначити значення та роль Миколи Лисенка для української класичної музики»².

Цікавим стосовно нашого дослідження французькомовної Франкіани останніх десятиріч ХХ століття є розділ «Іван Франко» із монографії О. Вітошинської «Petite histoire de la littérature ukrainienne» (P.I.U.F. – Paris, 1996). У своєму огляді української літератури від ХІ століття до межі ХІХ–ХХ століть авторка праці окреслила творчість «трьох найвидатніших письменників» – Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки.

Розділ про І. Франка літературознавець побудувала за обраною схемою: біографія письменника з акцентом на його науковій та політичній діяльності; огляд поетичної і прозової творчості, драматургії; коротка характеристика історичних досліджень письменника. О. Вітошинська інформувала франкомовного читача про наукові плани І. Франка (докторат з філософії у Відні, спроба розпочати викладацьку кар'єру у Львівському університеті), його намагання активно зайнятися парламентською діяльністю, участь у політичному русі в Галичині у 90-х роках ХІХ століття, зокрема у створенні української радикальної та української націонал-демократичної партій, а далі, –

¹ Wirsta A. Ivan Franko et la musique / Aristide Wirsta // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 121.

² Cadot M. Préface / Michel Cadot // Actes de la Journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris ; Munich, 1977. – P. 24.

1904 року, відхід од політичного життя і особливо активна наукова робота. Для ілюстрації своїх думок О. Вітошинська використала окремі праці сучасних французьких літературознавців та істориків, у яких так чи інакше звучала франківська проблема (професора історії української літератури INALCO Марії Шеррер, французьких істориків Роже Порталю, Алена Дероша). Цікавою тут є думка професора Марії Шеррер, яку вона висловила в одній зі своїх лекцій про українську літературу і яку ми поставили епіграфом до цієї статті.

Авторка монографії дала високу оцінку історичним працям І. Франка, особливо його студії «Молода Україна», яку вважала «важливим документом, в якому згадано двадцять п'ять років минулого століття в культурному житті українців»¹. О. Вітошинська наголосила на багатогрANNій діяльності І. Франка: «Окрім наукової діяльності в різних галузях, він активізував історію, етнологію, етнографію, науково-літературну критику, здійснював редакцію різних історичних і сучасних творів»².

На завершення свого невеликого дослідження про І. Франка науковець подала розлогу цитату критика Еммануїла Райса (1909–1982) знаного своєю передмовою 1967 року до видання «La nouvelle vague littéraire en Ukraine» (éd. P.I.U.F., Paris); французький критик, бувковинець за походженням, уродженець Хотина³, особливо тепло, з великою симпатією і пієтетом ставився до І. Франка та його творчості: «У Галичині з'явився **Іван Франко** – ще один (після Т. Шевченка. – Я. К.) геніальний чоловік, наймогутніший і найуніверсальніший, якого дотепер дав український народ. То був чоловік енциклопедичної культури, спеціаліст численних, таких не подібних між собою галузей, як лінгвістика, археологія або соціологія, людина невичерпної працездатності майже у всіх гуманітарних науках. Поет, романіст, полеміст, історик, етнограф, філософ, учений, а також мистець, він набагато випереджував свій час майже у всіх галузях, яких торкався.

¹ *Witochynska O. Les trois grands. Ivan Franko. Notes / Olha Witochynska // Petite histoire de la littérature ukrainienne / Préface de Michel Cadot. – Paris : P. I. U. F. 1977. – P. 57.*

² *Ibid.*

³ *Райс Е. І. К. // Енциклопедія Українознавства. – Перевидання в Україні НТШ. – Львів, 1998. – Т. 7.*

Ця дивовижна людина писала широкопанорамні твори, надзвичайно новаторські, водночас дуже сучасні і неймовірно особистісні, писала так багато, що нині ще не годні з'ясувати величезну кількість його рукописних творів, а також праць, видрукуваних у світовій літературно-науковій періодиці. В багатьох галузях він був першовідкривачем. [...]»¹.

Цікаво дізнатися, що Е. Райс активно друкувався в українських літературних часописах, зокрема «Сучасність», був автором статей про Михайла Драй-Хмару, Володимира Свідзинського, захистив у Сорбонні докторську дисертацію із творчості Максима Рильського.

Розділ про І. Франка своєї праці О. Вітошинська ілюструвала декількома фрагментами поетичних творів Каменяра («Каменярі», «Супокій», «Притча про красу») із перекладної добірки віршів І. Франка вже згаданого нами А. Свірка, що з'явилися друком 1970 року, а також супровідним коментуванням деяких моментів із життя поета, що могли б виявитися незрозумілими французькомовному читачеві.

Окремі ж моменти, пов'язані із творчістю І. Франка, на які звернула увагу авторка розділу, зокрема, «численні спільні точки із іншими письменниками і поетами», чи, скажімо, подібність між Франковою комедією «Учитель» і комедією французького драматурга М. Паньоля «Топаз», про яку авторка говорила у своїй доповіді на Франковому колоквіумі, підказували науковцям-літературознавцям особливу перспективність вивчення спадщини І. Франка у французькомовному контексті.

Для повнішої інформації про роботу Франкового колоквіуму варто згадати про «Додаток редакції» до матеріалів цього наукового форуму, в якому йшлося, що професор Ярослав Рудницький, який виголосив на колоквіумі дві доповіді («Мова Івана Франка» та «Спроби вручення Нобелівської премії Івану Франкові»), у зв'язку з великою зайнятістю на декількох міжнародних лінгвістичних і славістичних конгресах, не зміг вчасно подати своїх текстів для опублікування. У цьому ж «Додатку» говорилося, що «доповідач колоквіуму професор Еммануїл Райс у зв'язку з недугою не зумів підготувати доповідь на

¹ Witochynska O. Le phénomène juif dans l'œuvre d'Ivan Franko / Olha Witochynska // Actes de la journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977). – Paris-Munich, 1977. – P. 56.

одну із важливих тем “Франкових днів” – “Єврейський феномен у творчості Івана Франка”. Та все ж, така тема прозвучала у висвітленні О. Вітошинської, яка, за інформацією редколегії, виступала з нею на Міжнародному конгресі сучасних мов і літератур в Екс-ан-Прованс (29 серпня 1978 року); редколегія вирішила помістити саме цей матеріал, з наміром «доповнити образ Івана Франка важливим аспектом його літературної діяльності»¹.

Перспективність глибокого дослідження французькомовної Франкіани стає особливо актуальною і можливою у зв’язку зі святкуванням 150-річного ювілею Каменяра, яке, безперечно, пожвавить зацікавлення його творчістю у французькомовному світі, приверне увагу широкої закордонної аудиторії до оригінальної і самобутньої творчості видатного українського письменника, який повинен посісти гідне місце серед найвидатніших майстрів художнього слова і світочів філософської та економічної думки.

¹ Apperdictes // Actes de la journée Jran Franko (Sorbonne, le 12 november 1977). –Paris ; Munich, 1977. – P. 129.

Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка

У літературній спадщині Івана Франка значне місце посідає перекладацький доробок із французької поезії, в якому безперечно перевагу має видатний французький поет Віктор Гюго (20 віршів). Окрім того, І. Франко своїми зацікавленнями інтерпретатора чужомовних текстів звернувся до поетичної творчості Поля Верлена (2 вірші), Жан Мореаса (5 віршів), а також Жана Рішпена (1 вірш). Цей список доповнюється двома віршами франкомовного бельгійського поета Жоржа Роденбаха¹; робота над цими перекладами зайняла двадцять років творчого життя І. Франка.

Літературознавчі дослідження, пов'язані із цим видом перекладацької практики І. Франка, мають доволі велику історію. Варто тут насамперед згадати дві монографії, в яких це питання знайшло певне трактування – І. Журавська «Іван Франко і зарубіжні літератури» (К., 1961); В. Матвійшин «Українсько-французькі літературні зв'язки XIX – початку XX ст.» (Львів, 1989) [з окремим підрозділом – «Українські інтерпретації творів В. Гюго», в якому автор монографії на с. 58–64; 69–73 докладно подав історію зацікавлення І. Франка політичною лірикою В. Гюго]. Окремі питання, пов'язані із перекладанням І. Франком лірики В. Гюго, потрактовано у статті Н. Модестової (історія перекладів І. Франка, політичний зміст лірики В. Гюго та мотиви, якими керувався І. Франко, перекладаючи політичну лірику французького поета); і в літературознавчих публікаціях львівського науковця Х. Паляниці («3 невідомих перекладів Івана Франка революційної поезії Віктора Гюго» (1960), «Невідомий переклад І. Франка з поезії Віктора Гюго» (1962) та «Переклади І. Франка із французьких поетів» (1980)). Були й дисертаційні дослідження, в яких вивчали,

¹ Про це див.: *Кравець Я.* Бельгійський письменник Жорж Роденбах в інтерпретації Івана Франка / *Я. Кравець* // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 820–827.

зокрема, проблеми українського прочитання І. Франком поезії В. Гюго (Х. Паляниця «Іван Франко – критик, популяризатор і перекладач французької літератури ХІХ ст. в Україні» (Львів, 1967)).

Ще 25 листопада 1891 року в листі до Олени Пчілки І. Франко писав: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками; видаватиме її Академічне братство!»¹; і через дві сторінки – знов про цю ж «Антологію»: «ся книжечка (Гайне)... має бути початком “Антології” заграничної поезії на нашу мову. Така антологія була віддавна моєю мрією, і я старався 3 роки тому назад підбити до співробітництва над нею Сивенького...»².

У листі від 18 жовтня 1893 року до того ж адресата І. Франко уточнював: «3 белетристики мені були б пожадані короткі новели і то найрадніше з народного життя, вірші оригінальні, а ще радше переклади лучших творів європейських поетів»³. Майже через рік, відповідаючи на лист Уляни Кравченко стосовно журналу «Жите і слово», запитував її, чи не могла б вона надіслати деякі переклади: «Я хотів би на чолі книжки б подати в'язанку перекладів з різних поетів європейських»⁴. Таке ж прохання висловлював і в листі до Василя Щурата, написаному того ж дня.

Переклади різних французьких поетів захопили І. Франко, особливо у зв'язку з рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово». У листі, адресованому в Париж до Федора Вовка, поет просив «вибрати і купити, що вважаєте відповідним для перекладів із новіших чи старших французів»⁵, зазначаючи, зокрема, зацікавлення читачів Ж. Рішпеном, Ш. Бодлером та П. Ж. Беранже. Свій кінцевий задум І. Франко пояснив у листі до А. Кримського: «Мені бажається звільна знайомити нашу громаду з новішими проявами поетичної творчості і з переводами старших творів, чим-небудь цікавих для нас або важних в історії літератури»⁶.

¹ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 310.

² Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 29 листопада 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 312.

³ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 18 жовтня 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 427.

⁴ Франко І. Лист до Уляни Кравченко від 4 серпня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 506.

⁵ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 12 листопада 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 527.

⁶ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 21 грудня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 530.

Перекладацькі задуми щодо доробку французьких поетів не покидають І. Франка впродовж усього творчого шляху; на сторінках його листів постійно знаходимо міркування про видання того чи іншого поета: «Крушельницький зладить переклад кількох дрібних новелок Рішпена»¹. І ще: «... про Сюллі Прюдома має написати Щурат, обіцяв на сьогодні, та досі не прислав»²; «Я виготовив кілька пачок творів віршами й прозою, оригінальних та переробок»³.

Як знаємо, ранні перекладацькі зацікавлення І. Франка стосувалися передовсім Гомерової «Одіссеї», Софокла, окремих пісень Нібелунгів, римованих перекладів «із декотрих пророків єврейських», твору «Короледворський рукопис» та ін., яких поет перекладав ще в Дрогобичі. У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, в якому якраз розповідав про свій від'їзд із Дрогобича, І. Франко писав: «Вийжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами». І ще трохи вище: «... від 6-го класу почав збирати собі власну бібліотеку, котра за 3 роки заповнила у мене цілу шафу і в котрій, крім комплекту Шіллера, Клопштока, Шекспіра, мав я й “Neues Leben” Ауербаха, і Діккенса, том Гейне, дещо з Жан Поля, Гете, Віктора Гюго і т. і.»⁴.

Видається, що вперше про своє бажання зайнятися цілеспрямованою перекладацькою діяльністю двадцятирічний І. Франко написав у листі до Ольги Рошкевич від 29 лютого 1876 року: «... думаємо видавати книжечками твори, переведжені із інших словесностей. Початок має зробити Гетого “Фауст” мого перекладу»⁵. Попервах увесь його перекладацький інтерес був зосереджений навколо Гайнріха Гейне: вже у червні 1877 року в журналі «Друг» друкувався вірш німецького поета «Бабуся Грижа» у Франковому перекладі. Цікавився І. Франко

¹ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від вересня 1899 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 138.

² Франко І. Лист до М. С. Грушевського від 30 вересня 1907 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 331.

³ Франко І. Лист до Василя Якібюка від 4 грудня 1915 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 433–434.

⁴ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 243.

⁵ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 29 лютого 1876 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 46–47.

і «Царицею Меб» англійського романтика Персі Біші Шеллі, його ж поемою «Епісихідіон», поемою Джорджа-Гордона Байрона «Каїн», друкуючи свої переклади переважно у львівській «Дрібній бібліотеці». В одному зі своїх листів до Ольги Рошкевич 1879 року сповістив про початок роботи над Шекспіровим «Ліром».

Першу згадку про зацікавлення Франка-перекладача В. Гюго знаходимо в його листі до Івана Белея (з кінця лютого 1882 року): «... Чи до 3 числа буде В. Гюго? Я би міг виладити переклад цілого уступу “Nox”. На тім листку маєш пробу мого перекладу. Я думаю, що годі нам давати в “Світі” цілі “Бичування”, а дати тільки уступ початковий (“Nox”) і кінцевий (“Lux”) [...] Для біографії міг би ти або прислати мені матеріал, або й сам зладити, як гадаєш? [...]»¹.

Як зазначила Н. Чорна, одна із упорядників творів І. Франка у п'ятдесяти томах, як і життєпис В. Гюго, так і переклад поезії «Ніч» зі збірки В. Гюго «Бичування», не були надруковані. І. Белей писав І. Франкові: «Твій переклад Віктора Гюго хороший, особливо останній кусничок, тільки годі його друкувати, бо сконфіскували б...»². Та й сам журнал «Світ» з кінця 1882 року перестав виходити.

Згадку про цей факт знаходимо в листі І. Франка до М. Павлика від 12 листопада 1882 року: «Я останніми часами поробив деякі студії над сучасною поезією європейською, прочитав Ленау, Дранмора, Лейтгольда, дещо з Кардуччі, з Віктора Гюго (зачав перекладати з французького «Les Châtiments», та Белей також боїться пускати в “Світ”), – і в окремій книжці можна б не тільки подати ті вірші, але й вияснити в передмові завдання сучасної поезії»³.

А далі своїми перекладацькими зацікавленнями І. Франко сягнув чотирьох сонетів Вільяма Шекспіра, «Бурі» англійського драматурга, «Натана Мудрого» Готгольда Ефраїма Лессінга.

Після значної перерви прізвище французького поета знов знаходимо у листі І. Франка до М. Драгоманова від приблизно 24 травня 1887 року, в якому він подавав адресатові список своїх праць, зга-

¹ Франко І. Лист до І. М. Белея від кінця лютого 1882 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 304.

² Там само. – С. 678.

³ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 12 листопада 1882 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 328.

дуючи між іншим переклад із В. Гюго, надрукований 1886 року на сторінках журналу «Зоря». До постаті поета, який займав особливе місце в його власних літературознавчих і перекладацьких зацікавленнях, І. Франко знову повернувся у листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, викладаючи свій curriculum vitae.

Вірші недавно померлого французького поета цікавили І. Франка насамперед як видавця «Літературно-наукової бібліотеки». Надсилаючи Олені Пчілці листа від 30 вересня 1891 року, І. Франко тривожився здоров'ям Лесі Українки: «Та я надіюся, що чень хоч тепер, при холодній порі, воно буде ліпше, і ми зможемо якнайшвидше бачити нові її праці, особливо ж обіцяні мені для “Бібліотеки” переклади з Віктора Гюго»¹.

Повну ясність у це питання вніс лист І. Франка до того ж адресата від 25 листопада 1891 року: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжечками; видаватиме її “Академічне братство” [...] На другу книжку хотілось би набрати вибір з Віктора Гюго; у мене є дещо поперекладаване з “Châtiments”, а коли б панна Леся згодилася дати туди своїх “Бідних людей” і перекласти ще дещо з “Légende des siècles” або інших збірок, то ми могли б зложити гарну книжечку»². Пропонуючи Лесі Українці «її оригінальні вірші друкувати осібно», закінчував лист проханням: «А о переклади з Віктора Гюго ще раз прошу»³. Про свій задум через кілька днів повідомляв А. Кримського, якого хотів заангажувати до третього тому антології з подібною добіркою перських поетів: «На другий томик антології у нас є приладжено дещо з Віктора Гюго, і я

¹ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 299.

² Франко І. Лист до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 310.

³ Там само. – С. 310.

І. Франко був високої думки про перекладацький хист поетеси: «Леся Українка дала українській літературі, крім оригінальних поезій, і ряд вдалих перекладів з Гейне і Віктора Гюго». І. Франко мав на увазі переклад поеми В. Гюго «Бідні люди», надрукований у журналі «Народ» (1891. – № 10–12. – С. 173–175). Але на пропозицію І. Франка перекласти драму В. Гюго «Торквемада» Леся Українка не пристала.

надіюся на співробітництво при сьому томику Лесі Українки»¹. Як зауважив літературознавець М. Павлюк, редактор частини листів, опублікованих у томі 49 Зібрання творів І. Франка, задум видати окремою книжкою вірші В. Гюго здійснити не вдалося; Леся Українка нічого із запропонованої збірки В. Гюго не переклала, а сам І. Франко, звернувшись згодом до «Légende des siècles» французького поета, переклав з неї вірш «Вулкан Момотомбо».

З листування І. Франка бачимо, що він не одержав швидкої відповіді від Олени Пчілки: «Не знаю, де Ви тепер і чи можна мені писати до Вас, чи, може, Ви зовсім загнівалися на нас, що й чутки від Вас ніякої нема»². Пояснення цьому знаходимо в листі І. Франка до М. Драгоманова від 6 листопада 1893 року: «Перекладати з французької і італійської прийдеться хіба мені самому. Леся згори застерігається, щоб їй ніяких робіт не накидати, бо хвора і зайнята якоюсь більшою працею белетристичною, а більше ні в кого й питать»³.

Як дізнаємося із Франкового листа до М. Драгоманова до перекладу віршів французького поета долучилася сестра ученого Олена Пчілка, три переклади якої з В. Гюго були опубліковані у книзі 2 журналу «Житє і слово» за 1894 рік. У листі до М. Драгоманова від 20 січня 1894 року І. Франко радісно сповіщав: «Дуже мене тішить те, що одержав від Ваших – сестри і сестринниці. Пані Ольга Петрівна прислала переклад трьох віршів з Віктора Гюго – “так собі”, як вона каже»⁴.

Перекладацькі зацікавлення І. Франка стосувалися й інших французьких поетів, зокрема Ж. Рішпена, переклад якого обіцяв надіслати для «Житя і слова» Василь Щурат про що нагадував йому І. Франко у листі від 4 серпня 1894 року. Задумавши подати на початку журналу «вибірку перекладів віршових», І. Франко самотужки здійснив цей задум, повідомивши В. Щурата про вихід VI книжечки

¹ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 29 листопада 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 312.

² Франко І. Лист до Олени Пчілки від 18 жовтня 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 246.

³ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 6 листопада 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 433.

⁴ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 20 січня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 449.

«Житя і слова»: «Сюди пішли 4 п'єси із Віктора Гюго (мій переклад)»¹. Ідеться про перекладені І. Франком вірші В. Гюго «Раз Бог батько й Асмодей», «Сон консерватиста», «Вулкан Момотомбо» та «Гриміть, гриміть раз в раз».

Дальші зацікавлення І. Франка французькими поетами і переклад їхніх віршів пов'язані, безперечно, із комплектуванням наступних книг журналу «Житя і слово», зокрема рубрики, в якій друкували поетичні переклади. У своєму листі від 12 листопада 1894 року до українського фольклориста Ф. Вовка, який певний час проживав у Парижі, І. Франко писав: «Для моєї рубрики “Із чужих квітників” у “Ж. і Сл.” мені треба різних віршів для перекладування. З французьких поетів я маю тільки Віктора Гюго “Légende des siècles” і “Châtiments” та Рішпена “Blasphèmes”. Посилаю Вам у своєму листі 5 гюльденів і прошу Вас вибрати і купити мені, що вважаєте відповідним для перекладів із новіших чи старших французів. Мені хвалено Рішпеніві “Chanson des gueux”. У нас люди цікаві на Бодлера. Може б найшлось де дешевеньке видання Беранже? [...] Роздобудьте що можна і що вважаєте вартим перекладу на нашу мову»².

Про свій задум і його методологічну основу вже через місяць І. Франко написав у листі від 21 грудня 1894 року до А. Кримського: «Як Ви, може, побачили з VI кн. “Ж. і Сл.” я розпочав давати на чолі всякої кн. антологійку перекладів із чужомовних поезій. Звісно, не всі вони однакової стійкості, та се дарма!»³.

У січневому листі до Ф. Вовка за 1895 рік, нагадуючи адресатові про своє прохання щодо французьких поетів, І. Франко писав: «На книжки французькі жду. Мені хотілося би головню мати важніші появи поезії з думкою соціальною і релігійною (звісно без біготерії)»⁴, уточнюючи тематичний пошук авторів. Вже незадовго пригадував

¹ Франко І. Лист до В. Г. Шурата від 13 вересня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 513.

² Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 12 листопада 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 527.

³ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 21 грудня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 529.

⁴ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від січня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 20.

про «Рішпеніві “Chants des gueux”», які незабаром одержав разом із «Торквемадою» В. Гюго і книжкою поезій П. Ж. Беранже.

Стосовно перекладів І. Франка із французької поезії можна тут говорити про два перекладні цикли – з одного боку В. Гюго, з другого – три поети-символісти Ж. Мореас, П. Верлен та письменник Ж. Рішпен, у поетичній творчості якого особливо відчутне різке заперечення офіційної буржуазної моралі. Робота над віршами цих авторів відповідала бажанню І. Франка презентувати читачеві «Літературно-наукового вісника» чільніших представників французької поезії кінця XIX століття. Така презентація відбулася у 1898 і 1899 роках, коли на сторінках «Літературно-наукового вісника» за підписом «з французького переклав Ів. Франко» друкувалися єдині цикли поезій згаданих письменників під рубриками «Із поезій Поля Верлена» (книга 6, 1898 рік), «Із поезій Жана Мореаса» (книга 3, 1899 рік) та «З жебрацьких пісень. Жан Рішпен» (книга 7, 1898 рік). Якщо про Ж. Мореаса, представленого на сторінках «ЛНВ» п'ятьма віршами із його найголовнішого твору-книги «Стансів» (1899–1901) – «Я втомлена, втомлена дуже»; «Як вояк, що в січі...»; «Хай спадають листки...»; «Ах, сміймося трохи...»; «Твої очі погідні, як той супокій...» – І. Франко ніде більше не згадував, то про двох інших поетів – П. Верлена та Ж. Рішпена знаходимо поодинокі згадки у його критичних студіях.

У статті «Еміль Золя і його твори», вперше надрукованій 1878 року, І. Франко характеризував поета і драматурга Жана Рішпена як представника «натуральної школи французьких романістів, яка зараз має в своїх рядах найздібніших людей, справжніх корифеїв сучасної французької літератури»¹. Ж. Рішпен потрапив у перелік з такими письменниками як Альфонс Доде, Едмонд Гонкур, поетами Франсуа Коппе, Шарлем Бодлер, вченим-істориком І. Теном.

Зокрема, П. Верлен («Покутну псалму» і «Сентиментальну розмову» якого І. Франко друкував у своєму перекладі на сторінках «Літературно-наукового вісника») у критичних студіях українського письменника згаданий особливо там, де йшлося про огляд західноєвропейської поезії XIX століття. У статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», надрукованій того ж 1898 року,

¹ Франко І. Еміль Золя і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 97.

І. Франко виокремив у назві статті підрозділ «Посмертні вірші Верлена». Не відгукуючись схвально про Верленову поезію, вважаючи її поезією «хвилевого ефекту», І. Франко зауважив, що «панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі є фактом»¹. І далі письменник давав повнішу характеристику П. Верлена: «... чоловік, може, й геніальний, та від молододу затроєний алкоголізмом [...]. Ніщо так не характеризує його, як видана недискретним та падким на скандал книгарем збірочка його віршів, що по його смерті лишилася в його теці. [...] Ота збірка Верленових віршів, видана з початком 1896 року, була найкращим показником того, що Макс Нордау назвав дегенерацією в сучасній французькій літературі. Далі в тім напрямі йти вже нікуди; лишається хіба поворот – або клініка та дім для божевільних»².

Не оминув П. Верлена І. Франко у двох епізодах програмної праці «Із секретів поетичної творчості», що друкувалася 1898 року у 1–7 книгах 1 тому «ЛНВ». У першому епізоді звернення до французького поета було пов'язане із «суб'єктивною, безпринципною і ненауковою критикою» німецького критика Германа Бара, який називав Поля Верлена то величним поетом, перед яким треба «глибоко хилитися і дякувати, що він був на світі», то в приватній розмові признавав, що «Верлен був нікчемний чоловік і що між його віршами більшіна – сміття, а тільки дещо має на собі печать генія»³. Другий епізод стосується до 2 підрозділу II розділу. Психологічні основи, названого «Поезія і музика», в якому І. Франко торкався проб «деяких, особливо французьких поетів зробити поезію чистою музикою, будувати вірші зі слів дібраних не відповідно до їх значення, але відповідно до їх т. зв. музикальної вартості»⁴. Будучи прихильником радше «тої сили, яку мають слова яко сигнали, що викликають в нашій душі враження в обсягу всіх змислів», український критик подавав «Верленову архі-мелодійну строфу “Les sanglots longs Des violons De l'automne...”» зі

¹ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 35.

² Там само. – С. 36.

³ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 49.

⁴ Там само. – С. 95.

своїм прозовим перекладом¹. І. Франко зазначав складність тих слів, зрозумілих лише втаємниченим «у спеціальну декадентську містику»: «Перекладені на яку небудь іншу мову, то значить позбавлені чисто механічної, мовної мелодії, ті слова не говорять нашій фантазії ані нашому чуттю нічогісінько...»².

Ще раз І. Франко звернувся до творчості П. Верлена в оповіданні «*Odi profanum vulgus*», надрукованому 1899 року у 1 книзі журналу «ЛНВ». Підхоплюючи свою попередню думку про збірку Верленових віршів, видану з початку 1896 року, яка дуже добре ілюструвала «дегенерацію в сучасній французькій літературі», І. Франко змалював у цьому оповіданні такого собі дегенерованого працівника «одного поступового і демократичного львівського дневника», який виступає тут під іменем «Заграничний політик» і має своїм гаслом «*Odi profanum vulgus et arceo*» («Ненавиджу низьку юрбу і погорджую нею»), бавиться власною поезією, «виливаючи своє чуття і промовляючи до чуття»: «Наші слова зробилися символами ідей, абстрактів, логічних процесів, а не чуття [...] Хіба ж я можу вилити чуття могого серця тою самою мовою, котрою висловляється “два рази два є чотири?”» Опонентом «Заграничному політикові» своєю реплікою виступає «Професор»: «А я думав, що чим серце повне, те устами ллється. Думав, що ясні ідеї і сильні чуття можемо висловити ясними словами. Думав, що ясність і простота...».

Для «Заграничного політика» «штука – сама собі мета. Вона – скарбниця найвищого, найсубтельнішого чуття», а сам поет не зобов'язаний «до вдячності суспільності, що видала і виплекала його, а суспільність повинна чтити, шанувати, обожати його за те одно, що він є. Бо він цвіт її, сума її найкращих сил, найпіднеслішого чуття, екстракт її мізку і квінтесенція її нервів»³.

¹ «Довгі хлипання скрипки восени ранять моє серце монотонною втомою». Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 96.

² Там само.

³ Франко І. *Odi profanum vulgus* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 83–84.

Переїнятий такою своєю незвичайністю, вибраністю, Заграничний політик «з легкомисністю, властивою поетам, забував про свою турботу [...] (йдеться про його сина, народженого звабленою ним одинадцять літ тому сільською дівчиною. – прим. Я. К.), був спокійний, марив та диспутував про штуку, декламував Верлена і писав заграничну політику»¹.

Після веселого снідання, «що протяглося до першої ночі», дуже швидко викинувши з голови свого сина Петруся, якого баба Василиха припровадила до нього на роботу, «Заграничний політик ішов додому з гарячою головою, ступав твердо, давно вже забув про Петруся, а в душі його бриніли тільки мелодійні вірші Верленові “O poète, faux pauvre et faux riche, homme vrai...” (“О поете, фальшивий бідаку і фальшивий багачу, правдивий чоловіче...”»).

Пан Вінкентій (Заграничний політик), увесь поїнятий Верленою поезією, своєю незвичністю, вибраністю, особливим талантом, credo якого є *Odi profanum vulgus et arceo*, в годину найтяжчого горя, що випало на нього – трагічної смерті сина Петруся – «п'яний, як ніч, плакав і балакав – балакав. [...] Лист, лист, зараз треба лист написати!» У тім маячінні він декламує уривок із хрестоматійного вірша П. Верлена:

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne
Blessent mon coeur
D'une langueur
Monotone.

І далі коротке лаконічне гротескне Франкове закінчення: «Жінка стояла над ним з заламаними руками і не знала, чи плакати, чи гніватися, чи посилати по лікаря»².

Попри негативну оцінку постаті П. Верлена і його поезії І. Франко все ж вважав потрібним помістити цикл «Із поезій Поля Верлена» на сторінках 6 книги «Літературно-наукового вісника» за 1898 рік, як

¹ Франко І. *Odi profanum vulgus* / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 21 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 85.

² Там само. – С. 97.

неординарного явища у сучасній французькій поезії. Перекладач запропонував читачеві журналу два ліричні твори французького поета, які, безперечно, перегукувалися із його особистими переживаннями, як-от: «Мій Боже, ти зранів мене любовою, І досі рана та тремтить, болить! Мій Боже, ти зранів мене любовою» («Покутна псалма»)¹. Або ще щемливо-відчайне у «Сентиментальній розмові»: «У парку старезнім, самотнім, холоднім Двом тіням тим сниться колишнього тінь. “Чи тямиш колишнії радощі наші?” “А пощо їх тямить? Амінь!”»

Власний дебют у перекладанні поезії В. Гюго сам І. Франко визначив у своєму «Curriculum vitae», написаному 1888 року: «Того ж року [1882 р. – прим. Я. К.] переклав я також ... деякі вірші Гете, Віктора Гюго...»². Як бачимо, Франкове зацікавлення поезією В. Гюго розпочалося ще за життя французького письменника і тривало до 1902 року, знайшовши свої публікації в таких журналах, як «Зоря», «Жите і слово», «Зеркало», «Літературно-науковий вісник». Окремі переклади залишалися у вигляді автографів і друкувалися згодом у журналах «Культура» (1925 року), «Глобус» (1926 року) – у першому випадку під рубрикою «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881–1884» (публікацію підготував Михайло Возняк); у другому за підписом «З французького переклав Іван Франко», а також у книгах 7 і 9 видання Львівського університету «Іван Франко. Статті і матеріали» (Львів, 1960; Львів, 1962). Як зазначив Валерій Шевчук, упорядник і автор коментарів до 12 тому Зібрання творів у п'ятдесяти томах» (К., 1978), І. Франко ретельно допрацьовував свої переклади, залишаючи ранні, чорнові, проміжні, а також остаточні, чистові автографи перекладу, як це було, наприклад, із віршем «Nox» із циклу «Бичування».

Автографи окремих перекладів засвідчують навіть і суттєві різночитання стилістичного і лексичного характеру, як, скажімо, у випадку з віршами «Закінчилось! Тиша всюди, страх і пожар...», «Сей огидник сказав: “Цар надземний і пан...”, «До народу». Щодо інших перекладів, тут маємо лише незначні правописні, стилістичні різночитання.

¹ Франко І. Поль Верлен. Покутна псалма / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 12 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 328.

² Франко І. Curriculum vitae / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 79.

Поезія В. Гюго не покидала І. Франка до останніх років його життя: останній автограф перекладу вірша «Що таке штука» (в оригіналі «L'art et le peuple») датується орієнтовно 1914–1916 роками, коли-то І. Франко впорядковував видання під назвою «Збірка поезій, підготовлених до друку в 1914–1916 роках».

Ознайомлення із тематикою перекладених І. Франком віршів В. Гюго засвідчує особливий інтерес перекладача до політичної лірики французького поета, що й втілювався у перекладі дев'яти віршів із циклу «Бичування» («Les Châtiments»), гостросатиричної добірки, спрямованої проти реакції Наполеона III. Окрім цього, І. Франко віддавав перевагу поезії В. Гюго співзвучній з його власними творами – тираноборчими ідеями вірша «До народу», глибоко психологічними «Згадці з ночі 4 грудня 1851» та «Домашня війна»; філософськими віршами «Сон консерватиста» і «Вулкан Момотомбо», «Сумління», а також віршеві «Що таке штука», одному з останніх віршів В. Гюго (під своїм перекладом І. Франко зазначив «Написано в р. 1885, досі не друкувано») із такими близькими перекладачеві словами: «Штука – се думка, що встане, Всякі порвавши кайдани, Се побідитель благий; Дасть уярмленим свободу, Вільному дасть же народу Велич і славу в людей».

Найбільше В. Гюго присутній порівняно з іншими французькими поетами і в критичній спадщині І. Франка. Перша його згадка про великого французького письменника датується, певно, 1878 роком, коли І. Франко помістив у збірнику «Молот» відгук про сербський місячник «Стража», згадавши, що «між її белетристикою бачимо переклад великої книги Віктора Гюго “Історія одного проступку”»¹.

Цікавий факт стосовно трактування постаті В. Гюго знаходимо в листі І. Франка до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 року. Відповідаючи на «сердечний і щирий лист» початкуючої літератки, в якому вона просила вказати книжечки, які треба читати, «щоб надолужити те, чого [її] досі не стає», І. Франко писав: «... я тільки раджу вчитися від них (других людей. – прим. Я. К.) методи, форми, підглядати, відки вони черпають у своїм житті живу воду пое-

¹ Франко І. Новий сербський місячник «Стража» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 94.

зії, і дошукуватися так само і в нашій житті подібних джерел...»¹; «... будьте ласкаві написати мені, якими ще бесідами, крім польської і руської, Ви володаєте настільки, щоб могли в них читати? Особливо ж радий би я знати, чи володаєте німецькою і французькою, так як для належного виображення в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете, Гейне, Ленау, Віктор Гюго і др.»².

Наступні згадки про В. Гюго пов'язані із оглядом життєпису, чи характеристикою того чи іншого французького письменника (як-от пізнання юним Золя творів В. Гюго, що перетворилося в нього на «любівання Віктором Гюго в пізніші роки»), судження про перехід французької романтичної школи до політичного радикалізму (в особі В. Гюго). До згаданої вище проблеми І. Франко повернувся у статті «Еміль Золя, його життя і писання», що друкувалася в IV тому «ЛНВ» за 1898 рік, як додаток до останнього розділу історії «Злочинця Сальва́» (уринок із повісті Е. Золя «Paris»): «Тут вони (Е. Золя, Сезан, Бай. – прим. Я. К.) вели гарячі розмови, ділилися своїми молодечими думками і чуттями, читали з запалом вірші зразу Віктора Гюго, далі Альфреда Мюссе або свої літературні проби»³. Цікаві роздуми І. Франка знаходимо у його студії «Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем “Сон” і “Кавказ” (1881). Говорячи про Шевченкову політичну поезію та умови, за яких вона творилася, І. Франко писав: «Я не знаю ні в одній європейській літературі подібної поезії, написаної в подібних обставинах. Адже “Німеччина” Гейне, писана в Парижі 1844, та “Бичування” (“Les Châtiments”) Віктора Гюго, писані в Брюсселі 1853, постали – перша під впливом свобідного парижського повітря, а друга на вигнанні у вільнім краю, коли поетам самим не грозило нічого з боку тих властей, на які вони кидали свої громи»⁴.

¹ Франко І. Лист до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 369.

² Там само.

³ Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 277.

⁴ Франко І. Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем «Сон» і «Кавказ» (1881) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 142.

Письменником великого таланту і запалу з-посеред інших письменників як-от Жорж Санд та Оноре де Бальзак називав І. Франко В. Гюго в обширній статті «З галузі науки і літератури» (1891 року), зазначаючи, що головними принциповими рисами цих письменників були «вивчення життя і суспільства, пропаганда певних ідей і суспільно-політичних підвалин», що стали засадами пізніших молодих реалістів таких, як брати Гонкури, Е. Золя, Альфонса Доде¹. До творчості французького письменника І. Франко звернувся в статті «Шевченко героєм польської революційної легенди» (1886), переповідаючи один із уривків казки В. Гюго «Легенда про прекрасного Пекопена та прекрасну Большур»²; у невеликій статті «Лорд Байрон» (1894), називаючи В. Гюго серед тих поетів, які належали до романтичної школи Франції, що «повстала далеко більше під впливом Байрона, ніж під впливом романтизму німецького»³.

Не оминув французького поета І. Франко й у своїй магістерській дисертації «Іван Вишенський і його твори» (1895 року), згадавши В. Гюго серед таких «найвищих героїв духу людського» як Данте, В. Шекспір, П. Б. Шеллі, які співчутливо ставилися до «бідних невольників світової розкоші»: «Такий погляд», зауважив І. Франко, «проблискував більш або менш ярким полум'ям (гляди, наприклад, поему Віктора Гюго “La pitie suprême”）」⁴. У тій самій праці, говорячи про іронію І. Вишенського, яка «всюди держиться в границях, зачеркнених щирим, добрим чуттям, не кусає до крові, не мучить і не шарпає нервів», її автор згадує «великого майстра іронізації в нашій віці, француза Віктора Гюго з його “Les Châtiments”）」⁵.

Варто наголосити, що Гюго-поет став для І. Франка беззаперечним літературним авторитетом, еталоном, зразком, до творчості якого він прирівнював творчі здобутки того чи іншого поета, визна-

¹ Франко І. З галузі науки і літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 161.

² Франко І. Шевченко героєм польської революційної легенди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 210–248.

³ Франко І. Лорд Байрон / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 292.

⁴ Франко І. Іван Вишенський і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 158.

⁵ Там само. – С. 203.

чив безпосередній вплив В. Гюго на творчі змагання різних французьких письменників. «З формального погляду Доде стоїть тут під впливом Віктора Гюго і французької народної пісні...», писав І. Франко, оцінюючи вірші А. Доде, які «майже не звісні поза границями Франції»¹; звертався І. Франко до постаті В. Гюго і в статті «Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. “Бар-Кохба” (1899)», такими словами презентуючи читачеві «ЛНВ» молодого чеського поета: «Первопочини літературної кар’єри Врхліцького загадкові. В 1874 р. виступає 21-літній парубок уперве з низкою перекладів із Віктора Гюго, що в минулому був для нього взірцем – виступає, можна сказати, вже скінченим майстром поетичної техніки, необмеженим паном над чеською мовою»². «Легенда віків» В. Гюго стала для І. Франка мірилом цінності епічного задуму з драматичною формою. Розглядаючи твір Я. Врхліцького «Зломку ерореже» (1886), де «поет виразно вказує на свої епічні оповідання з міфології, історії і легенди як на часті одної великої цілості, одної епопеї людського роду», І. Франко наголошував, що у цьому творі чеського поета «нема того основного одного тону, що творив би з них щось подібне до цілості, хоч би тільки в такій мірі, як “Легенда віків” Віктора Гюго»³.

Цікаве міркування про важливість прозової спадщини В. Гюго знаходимо у статті І. Франка «Принципи і безпринципність» (1903), в якій автор писав про те, як «колосально розрослись і розширились інтереси особистої психології героїв», а «обсервація власне найдрібніших появ, рухів і відрухів душі зробилася без порівняння стараннішою й багатшою»⁴. Серед таких визначніших повістей ХІХ віку поряд із «Посмертними записками Піквікського клубу» Чарльза Ді-

¹ Франко І. Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість. 70-ті роковини вродження Генріка Ібсена / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 177.

² Франко І. Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 486.

³ Там само.

⁴ Франко І. Принципи і безпринципність / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 363–364.

ккенса, «Міцною лавою» Фрідріха Шпільгагена, «Жерміналь» Е. Золя, І. Франко назвав «Знедолені» В. Гюго¹.

Ім'я французького письменника фігурує в тих Франкових студіях, в яких він трактував питання про стан української літератури, зокрема про «найважливіші течії української літератури за останні 100 літ». У статті «Українсько-руська (малоруська) література» (1898–1899 років) І. Франко говорив про талановитих представників української літератури того часу, в якім чітко вирізняється той відтінок «романтичної школи, котрий, не задовольняючись самою фантастичністю і народним тоном, прагнув проникнути глибше в народне життя і шукати в ньому залишків колишнього кращого, ідеальнішого стану, зразків героїзму і правдивої релігійності»². Серед таких письменників європейської літератури поряд із Людвігом Тіком, Новалісом, Адамом Міцкевичем, А. Мальчевським та С. Гоцинським автор статті згадував і Віктора Гюго. Французького письменника І. Франко ставив і серед ряду «пречудових індивідуалістів у всіх літературах Європи» разом із Томасом Муром, Ч. Діккенсом, Г. Гейне, Ніколаусом Ленау, А. Міцкевичем, Ю. Словацьким, О. Пушкіним, Т. Шевченком та іншими, пишучи у статті «На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901»: «...хіба ж се не історичні постаті, характерні для XIX віку? Вони, скажу сміло, неможливі в жаднім попереднім віці, характерні власне тим, що виявили в своїм житті масу основних прикмет кожний своєї нації і що їх поезія була невідлучною частиною їх духової істоти, виразом їх життя, їх індивідуальним твором в більшій, сильнішій мірі, ніж се було можливе коли-небудь давніше»³.

Підсумковою щодо висвітлення творчого шляху В. Гюго, «найбільшого французького поета XIX віку і zarazом найкращого представника “галлійського” генія», можна вважати статтю І. Франка «Соті роковини вродження Віктора Гюго», вперше надруковану 1902 року

¹ І. Франко добре знав цей твір В. Гюго. Одним із останніх його перекладів з французької літератури був уривок із роману В. Гюго «Знедолені», названий українським перекладачем «Ватерлоо», до якого І. Франко додав свою розлогу передмову (1912 року).

² Франко І. Українсько-руська (малоруська) література (1898–1899 рр.) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 85.

³ Франко І. На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 292.

у книзі 4 «ЛНВ». Докладно переповідаючи життєвий і творчий шлях класика французької літератури, І. Франко оповістив декілька своїх тезових роздумів, що яскраво засвідчили високу оцінку, яку він дав багатогранній діяльності В. Гюго, стали поясненням тієї мотивації, з якою він вибирав для перекладу українською мовою певні зразки поетичної творчості французького письменника:

– В. Гюго – великий речник великої нації, «що вмів не тільки величати її в днях блиску і слави, в моментах великих історичних поривів до свободи, але знаходив огнисте слово заохоти в хвилях занепаду духу, слово святого обурення в хвилях історичних помилок, находив сльози і відразу і нову силу в хвилях упадку і тяжких катастроф»¹;

– «Його геній ловив на льоту настрої та змагання кожної епохи та давав їм вираз у огнистих, часто многословних, перетяжених образами, метафорами та контрастами, але все гучних та мелодійних віршах»²;

– «кожна його нова книжка, як могутня блискавка генія, розходилася широко по світі і будила сильний відгомін»³;

– «Се була одна з тих великих появ, що немов гігантичні будівлі заслонюють півгоризонту тим, що стоять близько них; треба аж значного віддалення, щоб обняти і оцінити їх велич. [...] Великі імпульси гуманності, милосердя, соціальної справедливості, що кинув він, протягом літ поступаючи все наперед у радикальнім напрямі – ті насіння високого ідеалізму, які він розсіяв по широкім світі своїм огнистим словом, не пропадуть, а житимуть і цвістимуть ще й тоді, коли пам'ять усіх його епігонів, парнасистів, сатаністів, символістів та декадентів давно покриється заслуженим забуттям»⁴.

Трактуючи проблему місця французької поезії у літературознавчій і перекладацькій діяльності І. Франка, варто простежити його зацікавлення тими французькими поетами, які не знайшли в нього своєї інтерпретації українською мовою, як-от Барбе д'Орвіллі, П. Беранже, Ш. Бодлер і Леконт де Ліль.

¹ Франко І. Соті роковини вродження Віктора Гюго / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 224.

² Там само. – С. 226.

³ Там само. – С. 228.

⁴ Там само. – С. 229.

До творчості Барбе д'Орвіллі та Леконта де Ліля І. Франко звертався епізодично. У «Передмові» (до видання «Іліади» Гомера в переспіві Степана Руданського), надрукованій 1903 року, він згадував російські, польські та німецькі переклади Гомерових епопей. Не оминув своєю увагою і переклад, що зробив французький поет: «Завважу нарешті, що у Франції найбільшу популярність добули собі Гомерові епопеї в перекладі Леконта де Ліля, доконаним прозою»¹.

Щодо Барбе д'Орвіллі, його ім'я надibuємо у статті І. Франка «Еміль Золя, його життя і писання» (1898 року) у зв'язку з автобіографічним оповіданням Е. Золя «La confession de Claude», яке, як зазначав І. Франко, мало великий успіх, більший, аніж його перша книжка «Contes à Ninon»: «Золя дістав уже за неї гонорар, хоч і невеликий. На молодого автора накинувся дивак-критик Барбе д'Орвіллі; Золя відповів йому дуже їдкою реплікою»².

Порівняно із попередніми поетами більшої уваги І. Франка заслужили П. Беранже та Ш. Бодлер. Згадку про П. Беранже знаходимо в обширній статті «Іван Гуталевиц» (1903), в якій І. Франко цитував репліку Богдана Дідицького про поетів «особливого дару мелодійності», серед яких був француз П. Беранже. Наступна згадка стосувалася коментарів І. Франка до «Листа А. Міцкевича до галицьких приятелів», в яких І. Франко розповідав про французько-польський комітет допомоги польському повстанню 1831 року, членом якого між іншими був і поет П. Беранже.

Перекладознавчі інтереси І. Франка стосовно творчості П. Беранже були пов'язані із першими спробами українських перекладів французького поета. Зокрема, в листі до М. Павлика від 26 березня 1879 року І. Франко повідомляв, що Володимир Коцовський «ладить перевід деяких політично-релігійних пісень Беранже і хоче видати його власним накладом»³. Прізвище П. Беранже І. Франко подавав і в листуванні з Павлом Грабовським, перекладачем 14 віршів французь-

¹ Франко І. Передмова [до видання «Іліади» Гомера в переспіві Степана Руданського] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 399.

² Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 281.

³ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 25 березня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 168–169.

кого поета. А в листі до Ф. Вовка від 12 листопада 1894 року запитував «може б, найшлось де дешевеньке видання Беранже», очевидно пов'язуючи це із задуманою рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово» («мені треба різних віршів для перекладування»). «Роздобудьте що можна і що вважаєте вартим перекладу на нашу мову» – такими словами закінчував І. Франко свій лист до Ф. Вовка. Як дізнаємося з листування І. Франка, поетичну книжку П. Беранже він одержав, про це двічі писав у листах до Ф. Вовка.

Найбільше місце у літературознавчих зацікавленнях І. Франка зі згаданих вище французьких поетів займав Ш. Бодлер. Прізвисько французького поета знаходимо вже у раних студіях І. Франка, зокрема у статті «Еміль Золя і його твори» (1878), в якій І. Франко ставить Ш. Бодлера серед представників «натуральної школи французьких романістів», яка має у своїх рядах «справжніх корифеїв сучасної французької літератури»¹. І далі: «Поезія – це життя, це його відбиття і саме в цьому, а не у фальшивому його прикрашенні, не в ідеалізації полягає вся її висока облагороджуюча вартість»².

Творчі засади Ш. Бодлера І. Франко трактував у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898), подаючи гасло прихильників модерних шукань: «Хто не пише в душі Ніцше, не йде слідами Бодлера, Верлена, Метерлінка [...], той не писатель, не варт доброго слова»³. Говорячи про «панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі», І. Франко пояснював це «рефлексами тих духових настроїв, які викликає розвій сучасної емансипаційної боротьби»⁴.

Повернувся І. Франко до творчості Ш. Бодлера у статті 1907 року «Маніфест “Молодої музи”», заперечуючи ту характеристику моральної і духовної кризи, що пройшла над Західною Європою, яку дав О. Луцький, мовлячи про «живе биття, сучасного, може, надміру

¹ Франко І. Еміль Золя і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 97.

² Там само.

³ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 35.

⁴ Там само.

вразливого людського серця [...]»¹. Серед них О. Луцький називав письменників і філософів Фрідріха Ніцше, Генріка Ібсена, Моріса Метерлінка «і давнішого Бодлера», того, як зазначав І. Франко, «французького лірика-сатаніста 80-х років, який тепер у Франції майже забутий». Як бачимо, І. Франко не приймав творчості Ш. Бодлера, в якого все-таки переважали декадентські настрої, незважаючи на визнання несправедливості буржуазного світу та симпатії до знедолених.

Але варто, пригадати слова, з якими І. Франко звернувся до Ф. Вовка у своєму листі ще від 12 листопада 1894 року: «У нас люди цікаві на Бодлера»². Задумавши у журналі «Жите і слово» рубрику «Із чужих квітників», для якої потребував «різних віршів для перекладування», І. Франко вважав за потрібне знайомити читача з усім, що є «вартим перекладу на нашу мову» і що відповідало запитам читача.

Літературознавча проблема «Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка» – проблема маловивчена стосовно таких питань, як **співзвучність** перекладних творів власним поетичним творам І. Франка; **використання** поетом-перекладачем окремих лексем із власних віршів для відтворення настрою твору французького поета; а особливо **тематичний і настрійний** зв'язок між різними творами, що становлять літературну спадщину В. Гюго та І. Франка – поета і перекладача, той особливий **понятійний ряд**, який дає змогу чіткіше осмислити творчу особистість українського письменника (наприклад, «Каїн» (поема) І. Франка; драма «Каїн» Дж. Г. Байрона та вірш «Сумління» В. Гюго у перекладах І. Франка). Окремим невивченим питанням залишається питання перекладацької майстерності І. Франка при його тлумаченні французької поезії взагалі.

¹ Франко І. Маніфест «Молодої музи» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 411.

² Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 12 листопада 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 527.

Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка

У літературознавчій діяльності і перекладацькій практиці Івана Франка значне місце посідає французька проза – твори класиків французької літератури, а також наукові праці, що стосувалися культурологічних проблем та історії України-Руси. Український письменник виступав не лише перекладачем окремих французьких авторів, а й був часто ініціатором їх перекладів, залучаючи до них своїх однодумців-літераторів.

Серед перекладацької спадщини І. Франка із французької художньої прози бачимо повість Гюстава Флобера «Саламбо» (уривок, переклад 1876 року); оповідання Еміля Золя «Повінь» (переклад 1876 року); «Природа а церков» (із повісті «Провина абата Муре» Е. Золя, переклад 1878 року); «Pontifex Maximus» (уривки із повісті «Rome» Е. Золя, переклад 1897 року); нарис Е. Золя «Жаба» (переклад 1898 року); «Злочинець Сальва. Виривки з повісти “Paris”» (переклад 1898 року); «Міщанин і селянин. Нарис із повісти “Fécondité”» (переклад 1900 року); «Правда. Виємки із остатньої повісти Еміля Золя» (переклад 1902 року); «Свято дахів (Різдвяна казка)» Альфонса Доде (переклад 1898 року); «Падучі зорі. Іронія. Жорстокість» Оссіта (переклад 1899 року); «Вандейці. Історичні нариси» («Закладниця», «Жобен») Шарля Фоля (переклад 1902 року); «Під Новий рік. Нариси»: «Новорічна казка» Анатолія Франса (переклад 1903 року); «Савка Дудар. Новела» С. Земляка (переклад 1903 року); «Ватерлоо» Віктора Гюго (переклад 1912 року), а також історичний есей Де Ке де Сент-Емура «Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа» (переклад 1909 року). До цього списку можна долучити ще й такі Франкові переклади, як хрестоматійне оповідання Е. Золя «Напад на млин. Оповідання з війни 1870 р.», переклад якого вперше надруковано у книзі «З чужих зільників. Львів, 1885» та дещо скорочене оповідання А. Франса «Кренкебіль», уперше надруковане в «Літературно-науковому віснику» 2 книзі за 1903 рік. Український письменник високо оцінював А. Франса як стиліста й митця

слова, неодноразово говорив про нього у своїх літературознавчих статтях. І. Франко згадував його ім'я у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898) серед тих письменників французької літератури, які «починають здобувати собі повагу»¹. В іншій статті – «Тен як історик французької революції» (1908), говорячи про стиль французького історика «старанно одшліфований, вигладжений і загострений, як домасценська сталь», писав, що «іноді наводить покуса становити Тена як стиліста обік Анатолія Франса»².

Згадане вище оповідання А. Доде «Свято дахів. (Різдвяна казка)» не єдиний Франків переклад із короткої прози цього письменника. 1898 року І. Франко друкував на сторінках «ЛНВ» переклад оповідання А. Доде «Спомини шефа кабінету»³ і «Лекція історії»⁴, які згодом були вміщені у 25 томі Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах. Вважаючи А. Доде яскравим представником плеяди видатніших сучасних французьких письменників, І. Франко заохочував до українських перекладів і видання романів А. Доде «Фромон молодший і Ріслер старший» (переклав О. Борковський), «Набоб» (переклав М. Подолінський), «Королі у вигнанні» (без зазначення перекладача); ці переклади з'явилися друком відповідно 1883, 1886 та 1887 року.

Сам І. Франко перекладав оповідання цього французького письменника із паризьких видань. Ім'я А. Доде постійно фігурувало у видавничих планах І. Франка, який ініціював переклад його творів для «Бібліотеки найзнаменитіших повістей», що була літературним додатком до львівської газети «Діло» (з 1881 до 1891 року у цій бібліотеці з'явилося друком 35 томів).

Український письменник бачив А. Доде серед тих європейських прозаїків, які творять «нову реальну літературну школу», для якої вартісною є «наукова підкладка і аналіз», що запевняють такій лі-

¹ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 33.

² Франко І. Тен як історик французької революції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 47 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 362.

³ Доде А. Спомини шефа кабінету / А. Доде ; пер. з фран. // ЛНВ. – 1898. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 311–317.

⁴ Доде А. Лекції історії / А. Доде ; пер. з фран. // ЛНВ. – 1898. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 317–320.

тературі «довговічну стійкість»¹. В іншій статті, присвяченій аналізу творів Е. Золя, І. Франко подав А. Доде серед представників «натуральної» школи французьких романістів із «її найздібнішими людьми, справжніми корифеями сучасної французької літератури»². У низці інших статей («Із секретів поетичної творчості» (1898 року), «Українська література за 1899 рік») І. Франко торкався творчого методу А. Доде («блукав по Парижу і по околиці, підслухав і записував уривки розмов, шкіцував види, нотував настрої і враження, а ще більше дивився і думав. Та зате, коли найшов на нього творчий настрій, він працював до 18 годин денно, день і ніч не виходив зі свого кабінету...»)³; типологічного зіставлення з іншими майстрами короткого жанру («Серед галицьких новелістів перше місце зайняв Василь Стефаник. Його коротенькі нариси з життя селян відзначаються великою простотою і тим глибоким ліризмом, яким захоплюємося у Альфонса Доде»)⁴; гумористичного опрацювання сюжету про «мандрівку душпастиря до неба в справі його духовних овець, що була розповсюджена на Заході і в літературі, і в устах народу». У статті «Вірша про отця Негребецького» (1905) І. Франко згадував «прегарне оброблення аналогічної теми в «Листах з мого млина» Альфонса Доде в відомім нарисі «Видіння пароха з Какуняна»⁵.

До творчого методу А. Доде І. Франко звертався і в листі до Ольги Рошкевич від 6 квітня 1879 року, подаючи адресатці декілька настанов стосовно її літературної роботи: «Всякий образ який тобі насунеться, старайся якнайвірніше схопити на папір і такі уривочки поки що складай докупи, т. е. до шухляди. Колись, як достаточо випробуєш своїх сил в таких кусничках і проясниш свій погляд на цілість життя і на глибше значення фактів, то і прийде така хвиля, коли якийсь незвичайний факт поразить фантазію і більша цілість немов сама собою зложиться з

¹ Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 12.

² Франко І. Еміль Золя і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 97.

³ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 64.

⁴ Франко І. [Українська література за 1899 рік] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 15.

⁵ Франко І. Вірша про отця Негребецького / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 427.

призбираного матер'ялу. Таким способом працюють всі знатні реалісти, особливо Доде і Золя, – таким способом треба й тобі працювати»¹.

Належать І. Франкові й окремі розвідки про життя і творчість А. Доде: «Гергарт Гауптман, його життя і твори. Смерть Альфонса Доде...» (1898) та «Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість...» (1899).

У першій із них І. Франко дуже коротко і лаконічно, як сам зазначив, «з хронікарського обов'язку», повідомив про «смерть Альфонса Доде, одної з найясніших зірок тої плеяди французьких писателів, котра починається Флобером і до котрої належали брати Гонкури, Золя, А. Доде, Мопассан і ціла низка менших талантів. [...] Про Доде ми подамо докладнішу студію в одній з найближчих книжок “Вісника”»². Тією «докладнішою студією» була уже згадана вище обширна стаття про «Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість»³. Зі статті бачимо, що І. Франко мав намір ще раз повернутися до докладнішої розмови про А. Доде, «коли вийде заповіджена книга його сина Леона під заголовком “Daudet intime”»⁴. Автор статті називав А. Доде «великим симпатичним талантом», для якого притаманний «артизм, простота і грація, що водили пером їх автора». І. Франко вирізняв А. Доде із плеяди великих французьких реалістів часів Третьої республіки як найбільшого артиста із незрівняним даром слова, невідступним почуттям артистичної міри, жіночою тонкістю чуття і водночас «мужеською енергією рисунка»; його малюнки обліті «ярким сяєвом щирого поетичного чуття, наскрени брильєнтами творчої фантазії». Подаючи читачеві «ЛНВ» цей огляд життя і творчості французького письменника, І. Франко сповіщав і про намір в дальшій часі ще подати вибір з дрібних оповідань А. Доде, які є «справжніми самоцвітними брильєнтами»⁵.

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевича від 6 квітня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 175.

² Франко І. Гергарт Гауптман, його життя і твори. Смерть Альфонса Доде. Перші розділи «Парижа» Е. Золя. Голос Золя в справі Дрейфуса / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 153–154.

³ Франко І. Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість / Іван Франко // ЛНВ. – 1898. – Т. II. – Кн. 4.

⁴ Франко І. Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість. 70-ті роковини вродження Генріка Ібсена / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 174.

⁵ Там само. – С. 173 (перекладачем наступних оповідань А. Доде на сторінках «ЛНВ» виступала Марія Грушевська).

Знайомлячи українського читача із творчістю А. Доде, І. Франко заангажував до цієї роботи і М. Грушевського. «Якби Ваша ласка зладити статтю про Доде отак за два тижні, то було б дуже добре. Можна б дати на 16–20 сторінок», – писав І. Франко у липні 1899 року до М. Грушевського, повідомляючи про зміст книги ІХ «ЛНВ»¹. Уже в наступному листі з серпня 1899 року до того ж адресата повідомляв, що перша частина статті уміщена у книзі ІХ, а «кінець Вашого Доде» піде до книги Х.

Перекладання французької художньої прози зайняло у творчості І. Франка 36 років – період з 1876 до 1912 року; при цій роботі перекладач використовував різні підписи та псевдоніми, якими по-слуговувався у творчій діяльності – «А рауло», «Джеджалик», «Іван Франко», «І. Ф.», «Ів. Фр.», «І. Фр.», «Ів. Франко»; траплявся переклад і без підпису літератора. Свої переклади І. Франко апробував на сторінках літературних журналів, альманахів та збірок – у виданні «Дністрянка: Альманах з календарем на рік 1877», на сторінках журналів «Друг», «Громадський друг», «Жите і слово», «ЛНВ» (1898–1903 років), окремими виданнями. Подекуди переклади передруковувалися в інших журналах – скажімо, «Жаба. Нарис» Е. Золя в газеті «Буковина» того ж 1877 року. З’являлися і окремими книжечками, як-от «Повінь» Е. Золя. Бувало, що переклад друкувався відразу ж окремим виданням, так було із есеєм про Анну Русинку, який вийшов під № 114 у «Літературно-науковій бібліотеці» (І серія) у Львові накладом українсько-руської видавничої спілки 1909 року. Через три роки накладом товариства «Просвіта» друкується оповідання В. Гюго «Ватерлоо» у перекладі І. Франка з його обширною передмовою, датованою 18 жовтня 1912 року.

Першим перекладом І. Франка з французької прози був уривок із розділу XIII «Молох» роману Г. Флобера «Саламбо». Переклад підписаний «Перевів “А рауло”», одним із псевдонімів українського письменника, вперше надруковано в № 21 журналу «Друг» за 1876 рік. Для цього журналу готувався ще переклад уривків з драми Г. Флобера «Спокуса святого Антонія», якому мала передувати передмова І. Франка «Сцени із поеми Гюстава Флобера “Покуса святого Анто-

¹ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від липня 1899 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 136.

на”». Однак з невідомих причин переклад не був опублікований. Вже згодом, 1891 року, І. Франко все ж видав новелу Г. Флобера «Легенда про св. Юліана Милосердного», яку переклав Василь Щурат, використавши для цього видання псевдонім Василь Сава.

Високо І. Франко оцінював творчість Г. Флобера, вважаючи його одним із найвидатніших французьких реалістів, ставив письменника поряд із Оноре де Бальзаком, Е. Золя, А. Доде, Гі де Мопассаном. Саме «великий французький реаліст» Г. Флобер став тим першим письменником, з якого І. Франко вирішив розпочати знайомство «нашої публіки з новішою школою французьких реалістів»¹. Для українського критика Г. Флобер був насамперед продовжувачем традиції найяскравіших форм реалістичного роману О. Бальзака, які згодом широко розробляв Е. Золя в його епопеї «Ругон-Маккари».

Для І. Франка Г. Флобер разом з такими письменниками, як Ф. Стендаль, О. де Бальзак, брати Гонкури і насамперед Е. Золя належав до літераторів, які «в небувалий досі спосіб» розширили межі роману, поглибили цей роман і вивели його «на шлях суспільно-психологічних дослідів. Сучасний роман, створений цими великими письменниками, обіймає все, що називається людським життям»². Однак були деякі моменти, пов’язані із творчістю Г. Флобера, які викликали негативну оцінку І. Франка – «холодна об’єктивність», «абстрактні люди і абстрактні інтереси», «студіювання тисячних дрібниць (мало значущих і мало характеристичних)», і т. п. Негативно І. Франко поставився і до «Пані Боварі» Г. Флобера. У листі до Михайла Павлика від 12 листопада 1882 року писав: «“Паню Боварі” шлю Вам у польським перекладі. Я ще раз кажу, вона мені не так дуже подобалася, як Вам. Се психологічна студія, і знаменита студія, але не жіноти, тільки одної жінки і то французки. Перекладати її на наше я би зовсім не радив – широкого ходу вона мати не може»³.

Правда, думка І. Франка щодо іншого роману Г. Флобера «Саламбо», як і «Спокуси святого Антонія», була протилежною. У давнішому

¹ Франко І. Сцени із поеми Гюстава Флобера «Покуса св[ятого] Антона» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 60.

² Франко І. Влада землі в сучасному романі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 180.

³ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 12 листопада 1882 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 331.

листі від приблизно 16 березня 1877 року до Михайла Драгоманова І. Франко признавався, що «получив сесю поему і прочитав за один вечір»¹. У згаданому вже листі до М. Павлика він порівнював «історичну повість з XIII віку», над якою саме працював, із реальною за методом писання Флоберовою «Salambo»².

Негативною була і Франкова думка щодо «Легенди про св. Юліана Милосердного», яка в перекладі В. Щурата друкувалася 1891 року в «Літературно-науковій бібліотеці». У листі від 27 березня 1891 року до М. Драгоманова І. Франко писав: «Я вповні годжуся з Вами на суд про Флоберову новелу. Вона мені також не дуже подобалася. Але з її друкуванням вийшло таке діло, що, щоб прискорити видавництво “Бібліотеки”, до мене прилучилися до спілки ще два молоді люди, починаючі писателі. Один з них мав уже віддавна приготований переклад “Юліана” і бажав бачити його надрукованим, ось і прийшлося вволити його волю»³.

У виданні «Дністрянка: Альманах з календарем на рік 1877. Львів, 1876» 1876 року І. Франко надрукував свій наступний переклад – оповідання Е. Золя «Повінь», підписавши переклад словами «Переложив Джеджалик». Цей переклад одного з найбільш шанованих І. Франком французьких письменників згодом мав декілька окремих видань, а саме 1902 року під номером 28 у «Літературно-науковій бібліотеці», за редакцію якої відповідав Володимир Гнатюк. Через більше як десять років про цю публікацію в альманасі «Дністрянка» І. Франко писав у статті «Українська альманахова література»: «І ось у 1876 р., як перша ластівка, з’являється виданий [...] альманах (разом із календарем) під назвою “Дністрянка”. В альманасі переважає, зазначав І. Франко, “молода” або “радикальна” група. Ця остання група [...] дає до нього кілька оригінальних творів з життя українського народу, вперше знайомить українську громадськість з прізвисьцем і творчою манерою Еміля Золя, подаючи в перекладі його новелу “Повінь”»⁴.

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 16 березня 1877 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 65.

² Франко І. Лист до М. І. Павлика від 12 листопада 1882 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 329.

³ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 27 березня 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 272.

⁴ Франко І. Українська альманахова література / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 96.

Як і попередній переклад (із Г. Флобера. – прим. Я. К.), він був зроблений із російської інтерпретації, що друкувалася у журналі «Вестник Европы» (1875 року) про що І. Франко писав у листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року.

Через два роки, 1878 року, на сторінках журналу «Громадський друг» (№ 2) І. Франко помістив переклад уривку із IX розділу третьої книги роману Е. Золя «Провина абата Муре» під назвою «Природа а церков», знову ж таки зробивши його з російського перекладу, надрукованого 1875 року на сторінках журналу «Вестник Европы». Український письменник подав до цього перекладу (назву перекладеному розділу запропонував сам І. Франко) невеликий вступ, а також короткий зміст попередніх частин.

Перекладання творів Е. Золя у літературній діяльності І. Франка займає понад чверть століття – з 1876 до 1902 року. Після понад двадцятирічної перерви І. Франко друкував на сторінках журналу «Жите і слово» (1897 року, 6 том) уривки із роману «Рим» Е. Золя (першого роману трилогії Е. Золя «Три міста»), надавши VI частині VII розділу французького оригіналу назву «Pontifex Maximus». На сторінках журналу «Буковина» (№ 102–103) 1898 року було надруковано нарис Е. Золя «Жаба», що згодом був передрукований у 30-томному виданні творів І. Франка, а також у додатковому 51-му томі до п'ятдесятитомника І. Франка.

Три останні перекладні публікації із Е. Золя вперше друкувалися на сторінках «Літературно-наукового вісника» відповідно 1898, 1900 та 1909 років (дві перші були уривками із романів Е. Золя «Париж» та «Плодючість»), мали своїми назвами «Злочинець Сальва» та «Міщанин і селянин» – назви, що належали І. Франкові. Вони завершували ознайомлення українського читача із творчістю французького письменника. Також І. Франко подавав і свою нумерацію розділів та їх назви.

Уривки «Міщанин і селянин» (нарис із роману Е. Золя «Плодючість») та «Правда» (уривок із роману «Істина») знайомили читачів із циклом Е. Золя «Чотири Євангелія», останніми творами французького письменника. Як і попередні переклади, вони мали свої ґрунтовні літературознавчі студії, які І. Франко поміщав на сторінках «ЛНВ».

Критичні студії про Е. Золя І. Франко розпочав 1877 року, написавши невелику статтю «Роман Е. Золя “L’Assommoir”, що вперше була надрукована в № 3–4 журналу «Друг» за підписом «І.Ф.». Інформуючи читачів про цю нову повість Е. Золя, яка «становить сьомий том знаменитої галереї романів французького письменника», І. Франко звертав увагу на важливіші завдання, які поставив перед собою автор творів: «постепенний розвій панування Наполеона III від 2 грудня 1851 р. до седанської катастрофи [...]»; «представити, як родина, зложена з кільканадцяти людей [...] в самій основі переховує первісні особливості нервові та кровні [...]»; «яким способом і оскільки впливає поединча родина, невеличка група людей на хід великих історичних випадків»¹. Високо І. Франко оцінював «великанську композицію» Е. Золя, називаючи «Ругон-Маккари» «за одну з найграндіозніших прояв літературних нашого віку», зокрема «задля без примірного об’єктивізму, з яким автор представляє своїх героїв, та ще задля великої артистичної і етнографічної стійкості кожного поодинокого роману»².

Наступна Франкова стаття «Еміль Золя і його твори» друкувалася польською мовою 1878 року у № 44 львівського журналу «Tydzień literacki, artystyczny, naukowy i społeczny». Як зазначено в коментарях до 26 тому зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, ця стаття була надрукована з нагоди публікації польського перекладу роману Е. Золя «Сторінка кохання», що розпочиналася в наступному номері журналу.

Читачеві «Tygodnia» І. Франко пропонував «деякі подробиці про життя і творчість» французького письменника. Наголошуючи на «натуральності, правді і простоті викладу» у таких майстерних творах Е. Золя, як «Череве Парижа», «Завоювання Плассана» і «Помилка посла Монветра», з якими не може «зрівнятися жоден із тогочасних французьких романів», І. Франко подавав характеристику натуральної школи французьких романістів на чолі з Е. Золя, її мету, а також головні риси роману, який «на думку Золя, має бути протоколом з

¹ Франко І. [Роман Е. Золя «L’Assommoir»] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 48.

² Там само. – С. 49.

життя, історичним документом про його сучасників»¹. Коротко виклавши історію літературної кар'єри Е. Золя, І. Франко перейшов до розповіді «деяких моментів його життя і до вияснення тієї основної ідеї, на підставі якої заснував він свій величезний твір – “Історію родини Ругон-Маккарів”»².

Окрім того, І. Франко дав розлогий виклад життєпису Е. Золя, а далі, розповівши про дебют молодого літератора, повів розмову про останній твір письменника – «історію натуральну і суспільну однієї родини за часів “Другого цїсарства”»³. Виконання цього завдання, писав І. Франко, вимагало «глибоких студій і величезної обсервації в деталях». А також письменник мав на меті «представити ще на тлі історії цієї родини історичну долю Франції в епоху Другого цїсарства, показати: 1) наскільки одна родина впливає на долю цілого краю і 2) наскільки історичні події впливають на щоденне життя різних верств населення». І далі І. Франко зазначав: «Взятися за таку копітку і складну працю могла тільки людина такого сміливого і ексцентричного характеру, як Золя»⁴.

Аби проілюструвати читачам особливу незрівнянну майстерність французького письменника, довершену цілість його задуму, вміння розкрити всі тайники людської душі і показати усе із великою кількістю контрастів, глибоким драматизмом, І. Франко подавав мотиви до «сьогочасних романів Золя». Завдяки цьому, як писав І. Франко, «читач міг дізнатися, скільки різнобічних студій мусив робити Золя до своїх романів, якою могутньою є сила його обсервацій, тим більше, що всі критики, навіть найбільші його противники, признають за ним одне: точність в описах до найдрібніших деталей і правду психологічного аналізу»⁵.

Остання літературознавча розвідка І. Франка, присвячена творчості Е. Золя і датована 70-ми роками XIX століття, стосувалася роману «Пастка», який був надрукований 1879 року у Львові в серії «Дрібна бібліотека» в перекладі Ольги Рощкевич.

¹ Франко І. Еміль Золя і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 97.

² Там само.

³ Там само. – С. 99.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 100.

«Повість, котру ми отсе задумали подати нашій громаді в малоруським переводі, належить до найцікавіших і найважливіших прояв в цілій повістевій літературі Європи за послідніх десять літ» – такими словами розпочинав І. Франко своє вступне слово до перекладу О. Рошкевич, наголошуючи на новаторстві французького письменника. Вперше у французькій літературі з'явився твір, у якому бачимо «життя робітників, без примішки всяких вищих верств»¹. Отож, зазначав І. Франко, в Е. Золя маємо «студії про життя робучого люду», а зокрема «в “Довбні” робучий люд появився перший раз перед очі просвічених, інтелігентних та ситих буржуа в правдивій, не ідилічній і не романтичній одежі»².

Також І. Франко торкнувся і тієї дискусії, яку викликала у Франції публікація цього твору Е. Золя в середовищі аристократів та буржуазних демократів, «суперечності в виводах, які робимо з фактів і типів, показаних у “Довбні”»³. Для повнішого з'ясування протирічливих думок щодо цього твору Е. Золя, а також того, в чому помилився французький письменник у своєму висновку стосовно загибелі робітничої родини, І. Франко долучив до своєї вступної статті і «передмову самого Е. Золя до «Довбні». Вступне слово до українського перекладу цього твору, що написав двадцятитрирічний літератор, засвідчило його глибокі знання творчості французького письменника, що дістануть своє глибше трактування у наступних дослідженнях І. Франка про Е. Золя.

У журналі «Світ» 1881 року І. Франко опублікував обширніший життєпис Е. Золя, в якому згадав свої власні переклади з Е. Золя, а також переклади, що зробила О. Рошкевич для «Дрібної бібліотеки» (кілька початкових розділів повісті «Довбня» і повість «Здобич»). Тут І. Франко нагадав і про ініціативу Українця (М. Драгоманова), який «звернув увагу галицької молодіжі і всієї читаючої громади на нього і на цілу новішу реалістичну школу»⁴.

¹ Франко І. Вступне слово [до видання «Еміль Золя. Довбня. Повесть з життя паризьких робітників»] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 102.

² Там само.

³ Там само. – С. 103.

⁴ Франко І. Еміль Золя. Життєпис / Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 109.

Ідеться про лист М. Драгоманова до редакції «Друга», в якому адресат, зокрема, дорікав: «Ваші літератори переводят такіе пошлости, как “Ветка бозу” и т. п., а не возьмутся за Диккенса, Ауэрбаха, Шпильгагена, Золя, Флобера...». Як зазначено у коментарях до 26 тому «Зібрання творів» І. Франка у п'ятдесяти томах, про потребу перекладати твори Е. Золя М. Драгоманов писав і в наступному листі до редакції «Друга».

Розвідка І. Франка «Еміль Золя. Життєпис» має чітко виражені дві проблемні частини: біографічну і літературознавчу. У другій, літературознавчій частині, І. Франко коротко охарактеризував дев'ять частин «Ругон-Маккарів», а далі висловив окремі міркування стосовно «ще далеко не скінченної “Історії Ругонів”»:

- її автор тепер уже стоїть безперечно в першому ряді французьких повістярів;
- щодо методу будування повісті на самім фактичному матеріалі, на психологічних та патологічних студіях [...] Золя і деякі другі “натуралісти” [...] стоять вище від усіх повістярів, яких ми знаємо;
- кожна їх повість – се немов цілий світ фактів і спостережень»¹.

І вже при кінці свого вступного слова І. Франко, ще раз звертаючись до особистості Е. Золя, писав: «Се життя одностійне робучого чоловіка, в котрім мало блискучих случаїв, а зато багато думок, труду і навіть боротьби, але боротьби духової, боротьби з закоріненими пересудами та застарілими напрямми сучасного життя. [...] Він правдивий тип робітника XIX віку, тої залізної невтомимої сили, котра стиха а невпинно працює над тим, щоб раз сказати перестарілому світові своє нове слово ділом, а доки сього не мож – протестує!»².

Варто зазначити, що І. Франко цікавився творчістю видатного французького письменника-реаліста упродовж цілого свого життя*. У краківському журналі «Mysł» (№ 10–13) 1891 року надрукував

¹ Франко І. Еміль Золя. Життєпис / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 113.

² Там само. – С. 114.

* Варто щодо цього згадати французькомовну монографію Бориса Глинського «Ivan Franko et Emile Zola», видану 1982 року в Парижі, що була його докторською дисертацією.

статтю «Влада землі в сучасному романі», про яку так розповідав у своїм Curriculum vitae: «Треба тут згадати також нариси про Тургенева (українською мовою) і про Шевченка (польською), а також про Еміля Золя і натуралістичний роман “La terre” в порівнянні з “Власть землі” Гліба Успенського (польською мовою)»¹. 1900 року у IX томі, 1 книзі «ЛНВ» І. Франко опублікував невелику статтю про повість Е. Золя «Плодючість» як критичну довідку до свого перекладу уривку із цієї повісті французького письменника, що містилася у тому ж томі літературного журналу.

Розпочавши із короткого вступу, в якому виклав історію написання згаданої повісті, І. Франко подав далі свої міркування про цей обширний твір Е. Золя, вважаючи його радше «публіцистичним трактатом, колосальним викладом про одне важне і заплутане питання соціального життя»². І. Франко не заперечував тут таланту Е. Золя, однак, на його думку, у ній «мислитель, соціолог на кождім кроці перебігає дорогу романістові», хоча в цілм ряду вражаючих картин, зазначав І. Франко, письменник показує своє колишнє «майстерне перо автора “Нана” і “Жерміналь”»³.

На завершення статті І. Франко закидав Е. Золя те, що той як «соціолог показав себе не дуже-то на висоті своєї задачі», оскільки треба було чітко сформулювати собі причини проблеми («страх капіталістичної суспільності перед надто швидким розмноженням»). Український автор зауважував, що «всяка проповідь плодючості [...] може вийти на шкоду суспільності», якщо не врахувати наступного: «Тільки в такій суспільності щезне страх перед плодженням дітей і щезнуть усі погані явища, породжені тим страхом, котра вважати буде дітей своїм капіталом, своєю будущею і силою і дбатиме про те, щоб мати здорових і добре вихованих дітей, і заразом зуміє дати їм працю і визискати їх сили для загального добра [...]»⁴.

Цікавий факт щодо пізнання І. Франком творчості Е. Золя зна-

¹ Франко І. Curriculum vitae / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 79–80.

² Франко І. Нова повість Е. Золя «Récondité». Соті роковини уродин Генріха Гейне / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 22.

³ Там само. – С. 23.

⁴ Там само. – С. 25.

ходимо у його «Передмові», писаній 1902 року до видання «Добрий доробок і інші оповідання». Розповідаючи про свої літературні дебюти, перші оповідання, які 1876 року привернули до себе увагу Володимира Барвінського, котрий попросив дати дещо для «Правди», І. Франко писав: «Я дав йому зимою 1876 р. свій “Оловець”, який йому дуже подобався. Ми розговорилися про різні літературні теорії й плани. Я, будиши тоді під впливом Золя, звернув розмову на потребу змалювати нашу суспільність у різних її верствах, та вказував разом на трудність такого діла»¹.

У своїй статті «Принципи і безпринципність» (1903) І. Франко не оминув Е. Золя, цитуючи «Жерміналь» французького письменника як один із тих значніших творів ХІХ століття, в яких «інтереси особистої психології героїв колосально розрослись і розширились»².

Трактуючи наукову проблему «Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка», доцільно зупинитися на наступних питаннях: причини зацікавлення І. Франка тим чи іншим французьким письменником і підбір текстів для їх інтерпретації українською мовою; сам процес перекладу, методика подання зробленого перекладу українському читачеві; та, врешті, ініціювання до перекладу інших письменників і перекладачів того часу.

Уже побіжне ознайомлення із ранніми перекладами, що зробив І. Франко із французької літератури, виявляє цікавий факт із перекладацької роботи українського письменника – як уривок із роману Г. Флобера «Саламбо», так і оповідання «Повінь» Е. Золя, його ж розділ «Природа а церков» із повісті «Провина абата Муре», були перекладами через посередництво російських текстів, надрукованих, зокрема, на сторінках журналу «Вестник Европы» у квітні 1875 року. Упорядники 51 тому Зібрання творів І. Франка пояснюють використання перекладачем саме цих російських перекладів Е. Золя тим фактом, що французький письменник зіштовхнувся із заборонаю друкувати ці твори у Франції через їх антиклерикальний зміст. Отже,

¹ Франко І. Передмова [до видання: Іван Франко. Добрий заробок і інші оповідання. Львів, 1902] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 398.

² Франко І. Принципи і безпринципність / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 363.

переклади творів Е. Золя у журналі «Вестник Европы» з'являлися раніше від їх французьких видань на батьківщині письменника. І лише з перекладу «Pontifex Maximus» (уривок із повісті «Rome») І. Франко почав підписувати свої переклади словами «з французької переклав Іван Франко», часто супроводжуючи тлумачені тексти інформацією про французьке джерело, яке послужило йому для цієї роботи. Як перекладач-науковець І. Франко вважав за потрібне знайомити читача своїх перекладів із задумом конкретного художнього твору, цікавими подробицями із життя і діяльності письменника, а також вводив читача у події, що змалював французький письменник (скажімо, [Передмова] до уривку із повісті «Саламбо»): «Подаючи нашим читателям невеличкий уступ із повісті Гюстава Флобера, знаменитого французького писателя натуральної школи, повісті з часів Картагинських під заголовком “Salambo”, розкажем уперед коротко, що потрібне для його належного зрозуміння»¹.

Подібна передмова передувала перекладові уривку «Природа а церков» з повісті «Провина абата Муре», де І. Франко, подаючи українському читачеві свій переклад, характеризував знаменитий твір Е. Золя «Ругон-Маккари», в якому автор «здумав змалювати в широких картинах історію суспільности французької за часів Наполеона III». І. Франко нагадував, що «вже в “Друзі” 1877 р. було сказано, по поводу його повісти “L'Assommoir”, коротко про завдання, яке поставив собі автор, і про характер його писем»². Автор передмови зазначав, що Е. Золя картину внутрішньої боротьби молодого священика абата Муре «списав з таким майстерством і з такою правдою, як ніхто перед ним»³.

Аналогічну передмову І. Франко помістив і до «Pontifex Maximus», уривку з повісті «Rome», в якій зауважив, що «повість Еміля Золя “Rome”, колосальний малюнок обичаїв, вірувань і життя сучасного католицизму, обсервованого в самім його центрі, при всіх своїх хибах, які їй можна закинути яко повісті, лишитья назавсідди одною з найцікавіших пам'яток французької літератури. Не маючи

¹ Франко І. Гюстав Флобер. Із повісти «Саламбо» (уривок) [Передмова] / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 388.

² Там само. – С. 424.

³ Там само.

можности познайомити нашу читаючу громаду з цілою книгою Золя, ми вибираємо із неї три уступи, що відносяться до характеристики найвищого достойника католицької церкви – Папи Льва XIII¹.

У наступних перекладах уривків із творів Е. Золя («Злочинець Сальва́», «Міщанин і селянин», «Правда») І. Франко обмежувався короткими анотаціями до перекладу, зазначаючи, що запропоновані епізоди з повісті Е. Золя про перебування абата П'єра Фромана, про його зустріч з механіком Сальва́ і його сім'єю, є майстерно описаними епізодами, «одною з найкращих частин нового твору великого французького натураліста». Подекуди до назви перекладеного твору І. Франко долучав точну інформацію про використане для перекладу французьке видання твору письменника. В інших випадках, як-от із перекладом оповідань Оссіта чи історичного нарису «Вандейці» Ш. Фоля, І. Франко пропонував доволі обширну довідку про автора, скажімо у випадку із Оссітом. Довідки, які запропонував І. Франко, виявляли причини його зацікавлення письменниками, у творчості яких український письменник знаходив стилістичні, артистичні та настроєві подібності із добре знаними йому видатнішими французькими літераторами. Зокрема, стосовно Оссіта («псевдонім молодого французького писателя чи письменки» як писав І. Франко) він давав наступну характеристику збірці, з якої переклав «пару її ескізів»: «Її літературна фізіономія інтересна тим, що лучить у собі французьку грацію, тонкість і ясність рисунка з тужливо песимістичним світоглядом Ніцше, але без його цинізму, бруталізму та фальшивого аристократизму. Оссіт нагадує трохи А. Доде, тільки без його гумору і блискучої фантазії»². Подібною була й коротка інформація, якою І. Франко супроводжував переклад двох нарисів із твору Ш. Фоля «Вандейці»: «...його нариси мають у собі багато чисто людського й артистичного інтересу, і ми подаємо декілька з них у перекладі»³.

¹ Франко І. Pontifex Maximus. Уривки із повісті «Rome» [Передмова] / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 436.

² Франко І. Оссіт. Із оповідань. Падуть зорі / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 571.

³ Франко І. Шарль Фоль. Вандейці. Історичні нариси. Закладниця / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 51. Прозові переклади 1876 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 598.

Особливе місце у творчості І. Франка займає роман Е. Золя «Жерміналь». І. Франко спонукав до перекладу роману «Жерміналь» Олександра Пашкевича, написав передмову до видання цього роману, що з'явилося 1904 року, і став редактором перекладу.

«Жерміналь» Е. Золя І. Франко вважав одним із творів «першої групи» поряд із «Антигоною», «Дон Кіхотом», «Королем Ліром», «Скупим», «Фаустом», «Мертвими душами», яких «відзначає похмуре, важке світосприйняття, пригашений колорит, але вони вражають глибиною спостереження і гостро ставлять перед читачем найважливіші і найболючіші проблеми буття»¹.

Творів Е. Золя «Жерміналь» І. Франко присвятив дві окремі передмови, написані 1904 року до українського перекладу твору, який зробив О. Пашкевич – «Передмова (до роману Еміля Золя “Жерміналь”)» та «Еміль Золя. Жерміналь». І. Франко презентував українському читачеві «найліпшу повість Золя, наймогутніший твір новішої літератури»², переклад якої «уже кільканадцять літ тому повинен був появитися», називаючи її «окрасою усієї белетристики ХІХ віку», твором, в якому «Золя осягнув верх майстерства і сотворив річ, яка довгі віки потрясатиме мільйони сердець і будитиме співчуття до всіх бідних та покривджених»³. Висловлюючись про видання цієї «величної повісті з робітницького життя», яку написав Е. Золя з «великою абнегацією і старанними та глибокими студіями», І. Франко подавав цікаві міркування щодо перекладу О. Пашкевичем, вважаючи його «гарним і загалом вірним»⁴.

Про високу Франкову оцінку творчості Е. Золя, свідчить і його «Письмо до редакції», написане до редактора журналу «Зоря» у зв'язку з тими закидами, які йому зробив рецензент оповідання «Місія». Звертаючи увагу критика на не дуже точну «дефініцію натуралізму», І. Франко радив пильніше придивитися до таких романів

¹ Франко І. Гайота. Новели / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 123.

² Франко І. Передмова [до роману Еміля Золя «Жерміналь»] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 333.

³ Франко І. Еміль Золя. Жерміналь / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 334.

⁴ Проблеми перекладання французької белетристики, що порушив І. Франко у своїх різних критичних студіях, потребують окремого дослідження.

Е. Золя, як «Le ventre de Paris», «La faute de l'abbé Mouret», «Une page d'amour», «Germinal», завдяки яким можна зрозуміти об'єктивну творчість Е. Золя і те, «яку масу суб'єктивності вносить сей писатель в своє представлення»¹.

Часто І. Франко звертався до естетики Е. Золя, його творчого методу. Оглядаючи нові видання дрезденського часопису «Der Kunstwart», він зупинився на трактуванні проблеми «естетичної насолоди від природи», джерелом і вихідним моментом якої є сама людина, людська натура. «Ясна річ, що і предметом мистецтва може бути тільки цей чуттєвий вузол, який поєднує людину з природою, або, точніше, за словами Золя, природа, пропущена через призму людської особистості»². І. Франко називав Е. Золя «гігантською фігурою», говорячи, між іншим, про те, що у 70-х роках в Німеччині «почалася гарячкова погоня “наймолодшої Німеччини” за новими літературними формами і формулами, за новими взірцями і новими ідеалами. В протязу яких двадцятьох літ чергувалися і натуралізм Золя з його широкими малюнками соціальної боротьби...»³.

І знову ж у підрозділі «3. Поетична фантазія» праці «Із секретів поетичної творчості» (1898): «Золя попри всі свої натуралістичні доктрини і дивацтва є таки поет, великий поет, і хоча доктрина зробила його, як каже Леметр, “невольником одної епохи, одної сім'ї, одної породи людей і одної писательської методи”, то проте він, виповнюючи свій план, творить так, що його твір набирає життя і пластички, пориває і зв'язує душу читачеві, опановує її подібно до сонної змори, кошмару»⁴.

У розділі III «Естетичні основи» цієї ж праці І. Франко, торкаючись проблеми змісту запаху і його літературного втілення, пише: «Особливо багате жниво можна зібрати на французькій поетичній ниві. Як приклад досить буде назвати ті правдиві оргії чи симфонії

¹ Франко І. Письмо до редакції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 109.

² Франко І. «Der Kunstwart», Rundschau über alle Gebiete des Schönen / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 280.

³ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 40.

⁴ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 71.

різнорідних запахів, які стрічаємо в повістях Золя, прим., запахи різних родів сиру в “Le ventre de Paris”, запахи різних цвітів, у котрих душитися Альбіна, в “La faute de l’abbé Mouret”¹.

Цікаво говорив І. Франко і про «індивідуалізацію» як творчий метод Е. Золя у невеличкій статті «Із поезій Павла Думки»: «Великі сучасні поети, як Діккенс, Золя [...] навіть мертві речі – море, сад, скали, степ, ба, навіть найменші дрібниці, як склеп з сиром, ринштак з брудною водою, гіпсову кітку, котрою притискають папір на столі і т. п. – малюють так, що надають таким речам особні, індивідуальні риси, що одна така річ являється нам зовсім не подібною на другі»². І дещо далі у статті «З галузі науки і літератури», написаній 1891 року, розповідає про «план Золя написати великий “суспільно-природничий” твір про одну родину, що розвивається у різних напрямках і проникає у всі суспільні прошарки в даний історичний момент, – план воістину геніальний у своїй простоті, – виник приблизно в 1865–1868 роках»³.

Найглибшу характеристику творчості Е. Золя І. Франко запропонував у розвідці «Влада землі в сучасному романі» (1891).

Подавши коротку інформацію про тематику циклу романів Е. Золя під назвою «Ругон-Маккари» з його галереєю психологічних і соціальних типів, І. Франко зосередив увагу на творі французького письменника «Земля», «щоб показати, якими очима Золя дивиться на французького селянина і що він бачить в його житті»⁴. У наступних розділах автор статті висував такі тези:

- «героєм роману Золя про французьких селян є земля – не абстрактна, символічна, а справжня земля, та, яку обробляють селяни»⁵;

¹ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 80.

² Франко І. Із поезій Павла Думки / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 90.

³ Франко І. З галузі науки і літератури / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 162.

⁴ Франко І. Влада землі в сучасному романі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 183.

⁵ Там само.

- «селянська праця... змальована поряд з прекрасними образами у якнайтіснішому зв'язку з дією роману»¹;
- «сила впливу землі на селянина немовби друга атмосфера; вона не випускає його від коліски аж до самої могили, формуючи його характер і світогляд. Оскільки ця сила сліпа, стихійна або, згідно з песимістичним поглядом самого Золя, до людей неприхильна, сувора, майже злостива, то і її ознаки мусять відбиватися на характері селянина»²;
- «величезна більшість французького народу ... живе і вмирає під тягарем сили землі. [...] в цілому суспільстві Золя не знайшов когось, хто б серйозно пройнявся небезпекою цієї перспективи чи бодай з класового егоїзму намагався вплинути на неї; і тим паче Золя не показав нам ані сліду стремління інтелігенції до зближення і братання з народом або полегшення йому страшного тягаря ярма, яке на нього покладає сила землі»³.

Ще раз до твору Е. Золя та його письменницького методу І. Франко повернувся у III–IV частинах статті, оглядаючи твір Гліба Успенського «Влада землі», в якому по-своєму досліджено ту саму тему, що й у французького письменника – «життя селянина під впливом сили землі». Схарактеризувавши твір Г. Успенського, І. Франко зробив наступний висновок:

«Твір Золя – це прекрасний мистецький роман, твір російського письменника майже не має мистецької вартості. Натомість щодо основних поглядів на селянське життя, то в цьому пункті обидва твори однаково не можуть нас задовольнити. Золя дивиться на селян поглядом буржуа, міщанина. Він з гідною подиву гнучкістю підгледів найдрібніші деталі їх життя і побуту, мови і вчинків, та не заглибився в душу селянина»⁴, а «Погляд Успенського – це погляд російських народників, людей, які відкидають європейську цивілізацію; єдине спасіння вони вбачають у селянинові, у темній селянській масі; часто

¹ Франко І. Влада землі в сучасному романі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 184.

² Там само. – С. 184, 185.

³ Там само. – С. 186, 187.

⁴ Там само. – С. 194.

вони ідеалізують цю масу навіть з її недоліками, вбачаючи в кожному її вчинкові, у кожному її слові якесь глибоке, містичне значення»¹.

Своє особливе зацікавлення творчістю Е. Золя І. Франко виявив і в обширній студії «Еміль Золя, його життя і писання» (1898). Дослідження, вперше надруковане у IV томі 10 книги «ЛНВ» за 1898 рік, було повнішою студією І. Франка – продовженням статті, поміщеної ще 1878 року на сторінках польського журналу «Tydzień».

Розпочинаючи характеристику життєвого і творчого шляху Е. Золя, І. Франко писав: «Кінчаючи в отсій книжці “Літературно-наукового вісника” історію “Злочинця Сальва”, взяту з останньої повісті Еміля Золя “Paris”, ми сповняємо також обіцянку, дану нашим читачам у одним із попередніх оглядів чужої літератури, і подаємо тут нарис життя і літературної діяльності сього писателя, без сумніву, найголовнішого нині імені в цілій всесвітній літературній республіці»².

Стаття І. Франка про Е. Золя має три чітко окреслені проблеми викладу – розповідь про життя Е. Золя, насичену цікавими фактами становлення Е. Золя як письменника, його літературні дебюти, а далі задум і реалізація першої натуралістичної повісті «Тереза Ракен». І. Франко подавав докладний зміст цього твору Е. Золя, зазначаючи, що це «була його перша повість, писана з повною артистичною об’єктивністю, без автобіографічного елемента, на основі поважних студій психологічних і студій над тим соціальним оточенням, у яким обертаються його герої»³.

У другій частині статті І. Франко знайомив читача із коротким змістом «Ругон-Маккарів» – твору, «що навіки буде нерозривно зв’язаний з його іменем як колосальна літературна будова, котрій нема пари в цілій всесвітній літературі»⁴. Трохи вище, закінчуючи розповідь про «Терезу Ракен», І. Франко назвав цей великий твір, над яким Е. Золя працював «цілих 25 літ», «великою, циклопською

¹ Франко І. Влада землі в сучасному романі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 195.

² Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 275.

³ Там само. – С. 285.

⁴ Там само. – С. 288.

працею, що мала зробити його ім'я безсмертним і здобути йому поважне ім'я не тільки в французькій, але й у всесвітній літературі»¹.

Зокрема, І. Франко переповідав зміст двадцяти томів розповіді про сімейну історію Ругон-Маккарів – від твору «Кар'єра Ругонів» до «Доктор Паскаль», що стали «безсмертним пам'ятником його поетичної творчості»². Коротко схарактеризувавши подальші твори і шукання Е. Золя (трилогія про міста-символи «різних форм релігійного чуття»; «довгий ряд дрібніших оповідань і нарисів», публіцистика), І. Франко писав: «На закінчення сього огляду нехай буде мені вільно сказати кілька слів загальної характеристики сього незвичайного писателя»³, і далі запропонував такі міркування:

- Е. Золя не є натуралістом, чи навіть «головою натуралістичної школи»; його талант «наскрізь індивідуальний [...] наслідувати його нікому не вдасться і не оплатиться»;
- у повістях французького письменника, зазначав І. Франко, маємо «скорше анатомічний театр, ніж живе, теплом авторського серця огріте життя»⁴. І тут якнайкраще «порівняти великого “натураліста” Золя з великим “реалістом” Достоевським», щоб, як писав І. Франко, «побачити величезну різницю між ними»: у Достоевського люди стоять на першому плані; у Золя «люди звичайно малі супроти колосального оточення [...], у тих людей на першому плані виступають матеріальні інтереси»; «у Достоевського душевний стан є тою атмосферою, що проймає, заповнює всю повість, уділяється читачеві, мучить і потрясає його»;
- однак Е. Золя – романтик; «у тім невтомимім малярі соціального болота і гнилизни є душа романтика. [...] Правда, розум і студія зробили його реалістом, малярем близької, сучасної дійсності, але захований у душі романтик робить тому реалістові ненастанні збитки»⁵;

¹ Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 285.

² Там само. – С. 301.

³ Там само. – С. 304.

⁴ Там само. – С. 305.

⁵ Там само. – С. 305–306.

- «Золя назвали песимістом – по-моєму, несправедливо. Його останні повісті [...] являють нам його великим оптимістом, прихильником думки про невпинний поступ людей до ліпшого, до справедливості і досконалості»¹.

Вважаючи, що Е. Золя не досягнув поставлених перед собою «обох цілей, зазначених у титулі», бо не дав нічого «нового і цінного для прояснення теорії дідичності душевних хороб», все ж таки І. Франко не заперечував вартості його творів: «На щастя, обік неособливого теоретика, живе в нім великий артист і сильний прямий чесний характер, що кладе свою печать на всі його твори. Се їх вартість, їх щире золото...»².

Разом із характеристикою творчості Е. Золя у розвідці «Влада землі в сучасному романі» дослідження «Еміль Золя, його життя і писання» стало вагомим і глибоким поданням українському читачеві творчості французького письменника, якому належало особливе місце у літературознавчій і перекладацькій діяльності І. Франка.

Два останні прозові переклади з французької літератури, зроблені у 1909 і 1912 роках, І. Франко супроводжував відносно обширнішими передмовами – йдеться про переклад згаданого вже есею про Анну Ярославну та «Ватерлоо», уривок із роману В. Гюго «Знедолені». До перекладу першого твору І. Франко подав дотичні до теми рядки із паризької щоденної газети «Le Gaulois», а також згадав про відповідну працю «Une princesse russe, reine de France au XIe siècle» про доньку князя Ярослава Мудрого, надруковану 1829 року у тижневикі «Revue hebdomadaire», і окреме видання авторства Де Ке де Сент-Емура, що з'явилося 1896 року. Для ознайомлення українського читача із характером і задумом згаданого видання, І. Франко долучив вступ французького ученого-історика, написаний до цієї наукової розвідки.

Останнім Франковим перекладом прозового твору із французької літератури було оповідання «Ватерлоо», вибране із роману В. Гюго «Знедолені», як «високопоетичне оповідання про одну битву». Запропонувавши коротку характеристику політичної діяльності В. Гюго, зокрема його «вигнання поза границями Франції», І. Франко пообі-

¹ Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 306.

² Там само.

цяв «невдовзі подати нашим читачам докладніші відомості... і про життя В. Гюго»¹. На завершення своєї обширної передмови, І. Франко писав: «Оповідання про битву під Ватерлоо подаю в можливо докладнім перекладі з французької мови, пропускаючи декуди поодинокі речення, які вимагали би окремих пояснень, а без них були би незрозумілі читачам та при тім зайві для ходу оповідання»². І. Франко також інформував читача про незначне скорочення останнього розділу оповідання, що має титул «Камброн», а також про те, що «пропустив іще два розділи сеї часті повісти, [...] що містять у собі філософічні уваги та спостереження автора, а не дають нічого до опису битви»³.

Вартує уваги і ще одна примітка, яку І. Франко помістив у кінці перекладу під назвою «Деякі пояснення», мотивуючи причину перекладу оповідання українською мовою: «Пригадую собі, що частина сього опису битви під Ватерлоо, а власне, опис шаржі (штурмової їзди) французьких кирасирів на англійську піхоту був поміщений у польській читанці для нижчої гімназії, вживаної в моїх гімназійних часах, але без подання назви автора. Мені невідомо, чи пробував хто подати се оповідання до рук простого люду, селян та міщан»⁴. Як бачимо з цієї короткої репліки, І. Франко вважав потрібним для духовного виховання українського люду ознайомити рідного читача із оповіданням В. Гюго, яке «... писане для французької інтелігенції, в численних перекладах зробилося доступне також інтелігенції майже всіх освічених народів»⁵.

Щодо перекладання І. Франком прозових творів французьких письменників цікаво простежити еволюцію зацікавлення українського письменника самою французькою прозою, а також його ініціативи щодо впровадження кращих зразків французької прози в український культурологічний простір. І тут, безперечно, цінним джерелом послуговує епістолярна спадщина І. Франка.

¹ Франко І. Віктор Гюго. Ватерлоо [Передмова] / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 651.

² Там само. – С. 653.

³ Там само.

⁴ Франко І. Віктор Гюго. Ватерлоо [Деякі пояснення] / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – С. 692.

⁵ Там само.

Уперше про своє бажання зайнятися цілеспрямованою перекладацькою діяльністю І. Франко написав, видається, у листі до О. Рошкевич 29 лютого 1876 року: «... думаємо видавати книжечками твори, перекладені із інших словесностей. Початок має зробити Гетого “Фауст” мого перекладу»¹. Уже наступного року в листі до М. Драгоманова від 6 лютого 1877 року І. Франко писав: «... мушу з Вами поділитися ще одною гадкою, яка тими часами мене зайняла, і спросити Вашої ради. Я задумав іменно видавати бібліотеку найзнаменитіших романів і повістей заграничних, переведених на наше. Думка сеся постала у мене ще торік, я переписувався з деякими нашими людьми, – ну, і всі заохочували мя до того»². І. Франко розповідав про задум видати «Фромон син і старший Ріслер» А. Доде, «Жака» того ж письменника, повідомляв, що є готові «два “Паризькі письма” Еміля Золя», «переводиться на провінції Золя, перший том “Ругон-Маккарів” і Доде “Фромон”, у “Друзі” буде переклад (Белея) “Виховання феодала” Еркмана-Шатріана»³.

Через тиждень знову ж таки у листі до М. Драгоманова І. Франко торкався окремих методологічних питань, пов’язаних із перекладом художніх творів: добір і переклад спрямований для нашої «просвіщенної» публіки, чи «старатися передовсім о повісті бодай що-то зрозумілі й для простих людей»⁴. Для підтвердження своєї думки І. Франко згадував I і VI томи «Ругон-Маккарів» Е. Золя та інші твори французького письменника – як-от «Нутро Парижа», «Що діяти», III, IV і V томи Е. Золя, які «порозуміє, бачу, і наш селянин, особливо, де описується так вірно життя попа на селі»⁵.

І ще одна репліка, яка пояснює майбутні перекладацькі зацікавлення І. Франка: «Саме нині прочитав у “Gazecie Lwowskiej” про “L’Assommoir” Е. Золя. [...] Цікава се річ, що за чудо той новий роман»⁶.

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 29 лютого 1876 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 46–47.

² Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 6 лютого 1877 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 56.

³ Там само.

⁴ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 13 лютого 1877 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 59.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С. 60.

Про перекладацькі проблеми І. Франко говорив і в листі до М. Драгоманова, написаному орієнтовно 16 березня, в якому ішлося про формування наступних номерів журналу «Друг», де І. Франко мав намір помістити уривок із одного з «Паризьких листів» Е. Золя, готовий вже переклад «Виховання феодала» Еркмана-Шатріана, уривки із Флоберової «La tentation de saint Antoine».

Практичної сторони питання, пов'язаної із самим процесом перекладання, І. Франко заторкнув у листі до О. Рошкевич від 21 квітня 1877 року: «Посилаю ти тепер VI т. Золя, на котрий, певно, будеш цікава. Словаря Белей буде потребувати аж на вакації для переводу “L'Assommoir”. Не знаю, чи ти зможеш зладити до вакацій “La Curée”, – впрочім, можеш, читаючи, повиписувати собі незнані слова»¹. І вже в листі з початку березня 1878 року до того ж адресата: «Чи перевелисьте Золя “La Curée”?»².

Перекладознавчими порадами сповнені майже усі Франкові листи до О. Рошкевич кінця 70-х років: «Золю переводить і пришліть, чей, буду міг дістати “L'Assommoir”, то Вам пришлю заразом новий роман Daudet “Nabob”, де, кажуть, хороший. Початок Вашого переводу з “Ругон-Маккарів” першого тому, котрий є в мене, щодо язика дуже подобався Павликові. Надіюся, що в переводі другого тому Ви поступили далі на дорозі вправи і що своїми переводами зможете завстидати не одного з наших матуристів, ба й академіків народоців»³. У листі до О. Рошкевич від 30 липня 1878 року І. Франко дав остаточну оцінку її перекладові: «Твій перевід Золя дуже хороший, я маю тільки роботу переписати го на нашу правопись – і буде druckgerecht»⁴.

Дальше ознайомлення із листуванням І. Франка, зокрема до О. Рошкевич, дає змогу з'ясувати окремі моменти перекладацької діяльності І. Франка-письменника, а саме: що слугувало джерелами пізнання окремих творів французької літератури; чому сам І. Фран-

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 21 квітня 1877 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 70.

² Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від початку березня 1877 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 76.

³ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від квітня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 81.

⁴ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 30 липня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 91.

ко не брався за такі переклади у 70-х роках XIX століття. У листі до О. Рошкевич від 30 липня 1878 року читаємо: «Посилаю ... дві книжки “Отечественных записок”, де є цікавий роман Гонкура “La fille Elisa”. [...] “От. зап.” прошу читати швидко і присилати через Ол-ова з поворотом»¹. Що ж до інших питань, пов’язаних із перекладом, маємо цікаву інформацію в листі І. Франка до О. Рошкевич від 14 серпня 1878 року: «Я сам, попри інші роботи, переводжу велику поему Гейне “Німеччина”, котра належить до найкращих творів німецької і все-світньої поезії і відзначається дуже оригінальними думками»².

У цьому ж листі І. Франко писав: «“L’Assommoir” переклади; є надія, що з початком слідуючого року почнем друкувати Золя, і то нараз кілька куснів. У “Отечественных записках”, котрі я передав Олеськовим, є прехороша повість Едмона Гонкура “La fille Elisa”, котру тобі рекомунду добре прочитати»³. Теми українського Е. Золя І. Франко торкнувся і в листі від 21 серпня 1878 року до М. Драгоманова «На другий рік [...] могли б взятись видати Золя “Ругон-Маккар”, бодай деякі кусні. Перший і другий том уже майже готові, “L’Assommoir” переводиться, “Abbé Mouret” також може бути швидко готов»⁴.

Про переклад з Гонкура (який зроблено із російського тексту, надрукованого в «Отечественных записках»), І. Франко знов нагадував у листі до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 року. Питання перекладацтва повторюються майже в кожному його листі до цього адресата: «... працєю, переклади “L’Assommoir”»⁵.

Ясність у перекладацьку діяльність І. Франка вносить і його коротка репліка з листа до О. Рошкевич від 15 січня 1879 року: «... я взявся переводити для “Tygodnia” ескізи Альфонса Доде, друковані

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 4 серпня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 92.

² Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 14 серпня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 102.

³ Там само.

⁴ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 21 серпня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 104.

⁵ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від вересня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 121.

недавно в “Отечественных записках”»¹; переклад потягнув за собою і студію про Альфонса Доде, до котрої, як писав І. Франко, «заангажувала мене редакція “Tygodnia”»^{*}. Такий метод поєднання перекладу із короткою критичною довідкою стане надалі правилом у перекладацькій роботі українського письменника.

І знову з листів до О. Рошкевич: «Не забувай також при спосібності про “L'Assommoir”. Якби могла бути по святах великодніх готова перша частка (перший капітель), то пришли, а ми надрукуємо в “Дрібній бібліотеці”. А може б, ліпше, на початок “Abbé Mouret”? Впрочім, як зачата “Assommoir”, то вже не відривайся – нам все одно, чи одно вперед надрукувати, чи друге. А друкувати будем частками...»².

І через місяць: «Особливо добре би було, щоби-с тепер попри читання і оригінальну роботу взялася до “L'Assommoir”, котрий хтів би-м на весну зачати друкувати наперекір нашим українцям і поліції»³; «Жаль, що-с не прислала “L'Assommoir” першої частки. Я писав тобі, що тут рішено друкувати по святах іменно “L'Assommoir”, яко найзнатнішу повість Золя, а крім того, взяту з робітницького життя. “La Curée” буде друкуватися відтак або й рівночасно, бо зошити будуть виходити не одним тягом, але переплітані»⁴; «На “L'Assommoir” жду з великим натягненням mit grosser Spannung»⁵; «“Assommoir” приготований до друку і швидко буде друкуватись. Присилай далі»⁶; «“Assommoir” хтів би я видрукувати до Нового року, весь він вийде також цілою книжкою з портретом Золя. Будь ласкава, поквапся з

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 15 січня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 142.

^{*} Як зазначають упорядники 48 тому Зібрання творів у 50 томах, ця стаття на сторінках «Tygodnia» не друкувалася.

² Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 22–23 лютого 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 164.

³ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 13 березня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 166.

⁴ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 1 квітня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 171.

⁵ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 6 квітня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 174.

⁶ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від початку червня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 187.

переводом»¹; «“Довбню” розхапують – за два дні розібрали 50 прим., що в нас майже нечувана річ в Рутенії. [...] Ім’я жінчини – перводчиці всіх вабить. [...] По скінченні “Довбні”, може засядеш за “Жерміні”, коли, може, не буде до того часу “Нана” Золя, або що таке друге»². З листа до М. Павлика від 30 липня 1879 року: «Як Вам подобався перевід “Довбні”? [...] досі розійшлося звиш 150 прим. [...] Панна Ольга кінчить уже перевід IV кусника і восхищається Гонкуровою “Жерміні Лясерте”, котру я післав їй по французьки»³; «За “Довбнею”, може би-с, поволі переводила “Жерміні Лясерте”»⁴.

Перекладознавчі інтереси І. Франка переходили і на листування до інших кореспондентів, зокрема у листах до етнографа і фольклориста Федора Вовка [1847–1918], який вже скоро стане для І. Франка основним постачальником французької поезії та прози для потреб перекладання. Якраз Ф. Вовкові сповіщав І. Франко про підготовані для «Дрібної бібліотеки» переклади «Довбні» Е. Золя, а також переклади першого і другого томів «Ругонів» французького письменника.

У перекладацьких Франкових зацікавленнях французькою літературою бачимо певний спад у 1880–1885 роках, коли-то І. Франко більше займався виданням нового часопису «Світ», перекладом «Фауста» («Крім “Фауста”, сими часами я не робив майже нічого»)»⁵. «Фауст» майже постійно займає І. Франка, він говорить про нього у кожному листі до І. Белея, повністю зайнятий роботою над історією української літератури, «великою книгою про життя і часи Івана Федоровича», діяльністю статистично-етнографічного кружка і т. п. Звісно, треба

¹ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від кінця червня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 192.

² Франко І. Лист до О. М. Рошкевич від 6 липня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 195–196.

³ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 30 липня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 201.

^{*} У листі до М. Павлика від 10 жовтня 1879 року І. Франко інформував його про реалізацію окремих видань: «Еркман-Шатріан залишилося 44 кн. Із 500; “Довбня” 18 із 200» (Франко І. Лист до М. І. Павлика від 18 жовтня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 217).

⁴ Франко І. Лист до О. М. Рошкевич, близько 14 вересня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 205.

⁵ Франко І. Лист до І. М. Белея від кінця вересня 1881 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 287.

тут врахувати і те, що після 14 випусків перестала з'являтися «Дрібна бібліотека» – видання переважно перекладних творів художньої і наукової літератури, що його провадили І. Франко, М. Павлик і І. Белей протягом 1878–1880 років.

Примітним щодо перекладознавчих проблем, які тут розглядаємо, можна вважати лист І. Франка від приблизно 24 травня 1887 року до М. Драгоманова, в якому він на прохання адресата давав список деяких своїх видань, згадуючи між іншим переклад «Повіні» Е. Золя і його ж тексту «Природа а церков», що друкувалися відповідно у 1876 і 1878 роках. Пожвавлення інтересу І. Франка до перекладання французької белетристики пов'язане із появою 1888 року двох нових часописів – «Товариш» і «Правда». У листі до Ф. Вовка від 25 вересня 1888 року І. Франко просив роздобути йому «замітки бібліографічні про нові книжки французькі...»¹, серед яких згадував і «цікавіші белетристичні».

Про свій переклад «Повені» Е. Золя І. Франко так розповідав у вже пізнішому листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, подаючи свій Curriculum vitae: «... коли в половині 1876 року народний напрям узяв верх і заманіфестувався поперед усього виданням “Дністрянки”, я виступив в ній з першими оповіданнями з народного життя “Лесишина челядь”, “Два товариші” та з перекладом “Повені” Золя (з “Вестника Европы”)»².

З кінця 1891 року перекладацькі інтереси І. Франка більше пов'язані із поетичними перекладами значніших західноєвропейських поетів, про що письменник писав у листі від 25 листопада 1891 року до Олени Пчілки: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками; видаватиме її “Академічне братство”»³.

Прозові перекладацькі зацікавлення І. Франка пожвавлюються при кінці 1893 року, коли визріла можливість видання «невеличкого журнальчика літературно-наукового а спеціально фольклористично-

¹ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 25 вересня 1888 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 177.

² Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 244.

³ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 310.

го», про яку він сповіщав у своїх жовтневих листах до М. Драгоманова, А. Кримського, М. Павлика, Олени Пчілки, В. Охримовича. За порадою М. Драгоманова І. Франко вибрав для журналу назву «Жите і слово», надрукував невеликий проспект, щоб розіслати його в Галичині, а також на Наддніпрянську Україну. Видання «Жите і слово» активізувало перекладання із французької літератури, хоча йшлося тут про переклади переважно поетичних творів В. Гюго, Жана Рішпена та інших французьких поетів, з якими виступали Олена Пчілка, В. Щурат і сам І. Франко.

Перепоვნені проханнями щодо відбору і пошуків того, що адресанти вважають «відповідним для перекладів із новіших чи старших французів», зокрема віршів Ж. Рішпена, Ш. Бодлера, П. Ж. Беранже, листопадові листи до Ф. Вовка за 1894 рік. Такі прохання були пов'язані із задуманою І. Франком рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово», для якої, як пояснював І. Франко у тому ж листі, «мені треба різних віршів для перекладування»¹.

Ще раз до проблем, пов'язаних із перекладанням французької прози, І. Франко повернувся в листі до М. Грушевського від січня 1898 року: «Про Доде треба буде дати хоч коротку звістку ще в сьому номері»². І майже через півроку до того ж адресата: «Коли маєте перекладача з Доде, то дуже добре, – у мене нема навіть його *contes*. Нехай перекладає. Я тепер трохи відпочиваю, лагоджу Золя для 8–9 книги»³. Це був час особливо напруженої та інтенсивної роботи І. Франка: свої зусилля письменник спрямовував і на щойно заснований «Літературно-науковий вісник», і на «ЗНТШ», на друк матеріалів в «Етнографічному збірнику», пошук автури для «Літературно-наукового вісника», написання власних статей для різних закордонних журналів, зокрема «Zeit», «Slovansky přehled».

З листування І. Франка кінця століття можемо чіткіше уявити, яким був особистий внесок письменника у справу популяризації

¹ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 12 листопада 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 527.

² Франко І. Лист до М. С. Грушевського від січня 1898 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 100.

³ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від 8 серпня 1898 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 108.

французької літератури серед українського читача: «... Крушельницький зладить переклад кількох дрібних новелок Рішпена»¹; «З Вашими перекладеними віршами ще будьте ласкаві мати терпливість; тепер друкуємо великий перекладний роман, і для того на переклади загалом мало місця»²; «Посилаю [...] пару перекладів віршів і рецензію на вірші Щурата. [...]». І в додатку: «Про Сюллі-Прюдона має написати Щурат, обіцяв на сьогодні, та досі не прислав. Як дістану, зара вишлю»³.

Як бачимо, це були окремі епізодичні штрихи перекладацької діяльності І. Франка, яка сповільнилася через велику зайнятість письменника іншими науковими проектами – роботою над обширною «Історією української літератури», друк своїх наукових досліджень і власних художніх творів, зокрема в Росії, Чехії. 1913 року у Львові І. Франко видав обширну книгу «Данте Аліґ'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії», яка вимагала не одного року напруженої роботи. І все ж таки бачимо окремі перекладознавчі досягнення І. Франка – переклад 3 акту II частини «Фауста» Й. В. Ґете з нагоди роковин письменника, роботу над німецьким перекладом «Історії України» М. Грушевського, деякі переклади з античних авторів. У листі від 7 березня 1914 року до І. Калиновича, видавця серії книг «Всесвітня бібліотека», І. Франко повідомляв, що «“Бориса Годунова” (О. Пушкіна. – прим. Я. К.) зачну перекладати слідуючого тижня»⁴.

Мовлячи про перекладацькі зацікавлення І. Франка останніх десяти років його літературної діяльності, бачимо, що письменник віддавав перевагу перекладанню наукових праць французьких учених. Ще 1897 року І. Франко надрукував у журналі «Житє і слово» статтю Патера Дідона і Моріса Верна «Життя Ісуса Христа». Роком раніше переклав староегипетську казку про двох братів з книги французького єгиптолога Ґастона Масперо, яка увійшла до виданої у Львові

¹ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від вересня 1899 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 138.

² Франко І. Лист до Остапа Луцького від 19 травня 1904 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 244.

³ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від 30 вересня 1907 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 330.

⁴ Франко І. Лист до І. Т. Калиновича від 7 березня 1914 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 416.

1896 року книжки В. Клоустона «Народні казки та вигадки». 1898 року надрукував у 10 томі «ЛНВ» обширну статтю про Е. Золя та матеріали до біографії письменника як супровідний текст до свого перекладу «Злочинець Сальва́», уривку з повісті Е. Золя «Париж», що друкувався у чотирьох книгах «ЛНВ». Того ж року на сторінках «ЛНВ» (7 том) зreferував статтю французького критика Ж. Леметра «Боротьба за реформу середньої школи». Зініціював на сторінках «ЛНВ» за 1899 (12 книга) та 1900 роки (7 книга), видання якого тепер відбувалося в Києві за редакцією М. Грушевського, друк п'яти «дрібних новелок» Ж. Рішпена у перекладі Антіна Крушельницького. Останні Франкові перекладацькі прочитання французької белетристики стосувалися окремих фрагментів драми В. Гюго «Торквемада», опублікованих упродовж 1901 і 1905 років на сторінках «Літературно-наукового вісника»¹, згаданого вище оповідання «Ватерлоо» (уривку із роману В. Гюго «Знедолені»).

¹ *Кравець Я.* Іван Франко: переклад драми Віктора Гюго «Торквемада» / Я. Кравець // Українське літературознавство : збірник наукових праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 76. – С. 216–222; *Кравець Я.* Іван Франко: переклад драми Віктора Гюго «Торквемада» / Я. Кравець // Слово і час: науково-теоретичний журнал. – К. : НАНУ ун-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – №7. – С. 88–93.

Іван Франко: переклад драми Віктора Гюго «Торквемада» (1882)

Перекладацькі зацікавлення Івана Франка стосовно французької літератури сягали поезії, прози, драматургії, окремих літературознавчих та історичних праць французьких науковців. Якщо перекладання поезії зайняло вагоме місце у роботі І. Франка – тлумача французької літератури, щодо драматургії говоримо лише про драму Віктора Гюго «Торквемада» (1882), уривки з якої, із невеликим описом місця дії, були поміщені у зібранні творів І. Франка під назвою «Із драми «Торквемада»»¹.

У коментарях до 12 тому зазначено, що І. Франко вперше надрукував уривки з першого акту драми В. Гюго у 5 книзі «ЛНВ» за 1901². Другий акт було надруковано через чотири роки у 32 томі, I частині того ж журналу³. Щодо першої публікації, вона була перекладом вступної ремарки та шостої і сьомої сцен першого акту. Публікація 1905 року – це повний переклад другого акту драми. Коментатори рукописної спадщини І. Франка вважають, що рукопис цього перекладу датується 90-ми роками.

Дія драми «Торквемада» відбувається в Каталонії 1482 року. Уривок з першого акту драми – це дискусія монаха (Торквемади) з єпископом, який карає монаха за надто строгий осуд людства, вимагає, щоб той змінив свій гнів («Я дивлюся з жахом на ті полєгкості. Огонь пекельний жхтить, росте в тій мірі, як маліє Огонь постів»)⁴.

¹ Франко І. Із драми «Торквемада» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 12 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 299–324. В Українських енциклопедичних виданнях читаємо: «Торквемада Томас (близько 1420 – 16.IX.1498) – керівник іспанської інквізиції в кінці XV століття, домініканський монах. Відзначався винятковою жорстокістю. Домігся 1492 року вигнання з Іспанії євреїв» [УРЕС. – К., 1987, т. 3, с. 408].

² Літературно-науковий вісник. – Львів, 1901. – Кн. 5. – С. 228–236.

³ Там само. – Т. 32, Ч. I. – С. 171–181.

⁴ Франко І. Із драми «Торквемада» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 12 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 307.

Що ж до другого акту, тут маємо зустріч святого Франциска Паолонського з Торквемадою, старим ченцем із палицею в руці. Ведеться розмова про два глобуси – один, де «зображено весь світ», а другий – «останок всеї долі. І всіх катастроф, і всього упадку» (череп, труп'яча голова).

А далі – поява Стрільця, папи Олександра VI Борджія, який галасом ловів і своїм гаслом – «Понад усе – зазнати щастя» («Та майте ж трошки глузду! Користуйтеся часом. Адже ж по смерті Нема нічого, то хоч жиймо добре. [...]»). І далі: «Так, весь світ для мене – овоч, і я з'їм його. Поки живу, спішуся бути щасливим. А як умру, той так втечу від нього») викликав сум'яття у Франциска Паолонського.

Франциск а Paolo (до Торквемади): «Хто сей бандит?»
Торквемада: «Мій отче, се ж сам папа»¹.

Перекладові уривків драми «Торквемада» передувало досить таки тривале листування І. Франка із його кореспондентами.

Уперше згадка про драму В. Гюго прозвучала у листі І. Франка до Федора Вовка у листопаді 1894 року, в якому автор листа ділився своїми планами щодо заповнення рубрики «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово». Згадував французькі тексти деяких добірок В. Гюго та Жана Рішпена, просив Ф. Вовка знайти «дешевеньке видання Беранже», а також вірші Шарля Бодлера. А далі запитував: «Чи не стоїло б перевести з Віктора Гюго драму “Торквемада”?»². Уже через короткий час у листі до Михайла Драгоманова від 1 січня 1895 року, розповідаючи своєму адресатові про завершення нової книжечки

¹ Франко І. Із драми «Торквемада» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 12 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 324. В уривку, що переклав І. Франко, йшлося про Родріго Борджія, знаного в історії Церкви як папа Олександр VI. «Цей папа не давав доброго прикладу своїм життям, бо любив вигоди і розкоші. За це його і цілу родину зненавидів народ і духовенство. Проти папи відважно виступив священик Єронім Савонарола, якого спалили як єретика» читаємо у виданні «Календар “Місіонаря”» 2004. Релігійний записник. – Львів, 2004. – С. 303.

² Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 12 листопада 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 527. Окремі питання, пов'язані із роботою І. Франка над перекладом «Торквемади», трактував В. Матвішин на С. 65–67 монографії «Українсько-французькі літературні зв'язки XIX – початку XX ст.». – Львів, 1989.

«Життя і слова» та планування другої, І. Франко писав: «Чи панна Леся не мала б охоту взяти на себе труд перекласти “Торквемаду” Віктора Гюго? Я дуже бажав би напечатати сю драму по нашому і думаю, що кращого переводчика не найду. А праця, здається, була б і люба, хоч, звісно, не легка»¹.

У кінці того ж місяця, певно, не одержавши відповіді від М. Драгоманова, І. Франко завершував лист від 25 січня 1895 року такими словами: «Чи Ви згадували їй (Лесі Українці. – прим. Я. К.) про мій проект перекласти “Торквемаду” Віктора Гюго? Я дуже був би цікавий, як вона віднесеться до сього проекту»².

Задум побачити переклад «Торквемади» не полишав І. Франка: «Жду-жду та й не дождуся від Вас посилки французьких книжок. А дуже мені б їх треба, бо хотілось би взятися самому і посаджувати других за переклади. Пригадую особливо “Торквемаду” і Рішпеніві “Chants des gueux!”»³; «Сьогодні пишу д. Вовку про “Торквемаду” і інші книжки, на котрі я давно вислав йому гроші» (з листа до М. Драгоманова від 1 лютого 1895 року); «Вельмишановний добродію! Книжки (Рішпена, Беранже і “Торквемаду”) одержав. Спасибі Вам!»⁴. Вже наступного дня І. Франко надіслав листа М. Драгоманову, сповіщаючи, що «дістав французький текст “Торквемади” Віктора Гюго» і далі додав: «Запитую ще раз, чи добродійка Леся схоче взятися до його перекладу? Мені дуже б хотілося подати його на чолі третього річника “Ж. і сл.”, бо до того часу він, певно, не буде готовий. Звісно, бажалось би мати переклад віршовий і по змозі римований, як у оригіналі»⁵.

Лютневий лист І. Франка до М. Драгоманова був останнім листом, у якому йшлося про переклад драми «Торквемада». Більше І. Франко цієї теми в листах до згаданого адресата не торкався. В

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 1 січня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 9.

² Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 25 січня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 18.

³ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 1 лютого 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 21.

⁴ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 20 лютого 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 23.

⁵ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 21 лютого 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 27.

одному з останніх листів до М. Драгоманова нарікав на труднощі із виданням «Життя і слова» («Більше жаль буде, коли з кінцем сього року прийдеться покинути видання “Ж. і сл.”, а воно дуже на се заноситься, бо видавати довше – значить влізти в невиплатні довги»¹; «Жаль, що фінансово “Ж. і сл.” стоїть так лихо, що я й не знаю, як зможу видержати третій рік»²; «Не знаю, чи одержали Ви V кн. “Життя і слова”? Кн. VI ще й досі не вийшла – вже буде остання, бо далі видавати “Життя і слово” – несила моя»³.

До питання про драму «Торквемада» І. Франко ще раз повернувся у листі від 18 січня 1909 року до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon», розповідаючи про своє життя і діяльність: «В тому самому журналі “Літературно-науковий вісник”. – прим. Я. К.) подав я також переклади низки віршів К. Ф. Майєра, Віктора Гюґо (між ними перший монолог і третій акт “Торквемади”)...»⁴.

Окрім того, І. Франко покладав великі надії на те, що за переклад «Торквемади» візьметься Леся Українка. У листах до Олени Пчілки цікавився здоров'ям двадцятирічної поетеси, бажаючи їй швидкого видужання з надією «якнайшвидше бачити нові її праці, особливо обіцяні [...] для “Бібліотеки” переклади з Віктора Гюґо»⁵. Нетерпляче І. Франко чекав від неї нових перекладів з В. Гюґо особливо через те, що, як писав у наступному листі до Олени Пчілки, «закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками». На другу книжку І. Франко хотів «набрати вибір з Віктора Гюґо»⁶, запрошуючи до цього видання і Леся Українку, яка вже мала переклад «Бідних людей», а також могла б «перекласти ще дещо з “Légendes

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 18 травня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 44.

² Франко І. Лист до К. К. Попович від 12 вересня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 55–56.

³ Франко І. Лист до Л. Драгоманової від 7 січня 1896 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 67.

⁴ Франко І. Лист до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» від 18 січня 1909 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 365.

⁵ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 299.

⁶ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 310.

des siècles»¹. Про свої сподівання на співробітництво Лесі Українки писав і Агатангелу Кримському двома днями пізніше: «На другий томик антології у нас є приладжено дещо з Віктора Гюго, і я надіюся на співробітництво при сьому томику Лесі Українки»².

Леся Українка на пропозицію І. Франка перекладати драму В. Гюго «Торквемада» не пристала. У чому причина відмови від такої пропозиції? У листі до І. Франка від 2 травня 1892 року поетеса писала: «Щодо В. Гюго, то я останніми часами ще нічого не перекладала – багато було роботи іншої, а до того ж, з мене й робітниця така, що сьогодні біжить, а завтра лежить. Проте маю на меті багато перекладати»³.

Та ось у її ж листі до І. Франка, надісланому із Софії 2 березня 1895 року, читаємо: «... я, наперекір натурі всіх поетів, дуже обачна і через те попрошу Вас перше прислати мені, коли можна, “Торквемаду” (будьте певні, що я Вам його “не зажилю”), бо я щось забула, як він мені здавався, коли я його читала, нехай я побачу, який він і чи втну я перекласти його. Певна річ, що коли б я взялась перекладати його, звичайно, віршами, інакше се б значило зложити зброю долі перед В. Гюго та ще й після того, як уже було пробувано свої сили на ньому. Може бути, що я одважусь на сей переклад, тільки не буду займатись ним у Софії, а хіба дома, бо тут у мене багато роботи...»⁴.

У коментуваннях до листів Лесі Українки, зокрема до листа цитованого вище, говориться: «Іван Франко запропонував Лесі Українці перекласти драму В. Гюго “Торквемада”. Поетеса згодилась, але здійснити переклад тоді не змогла»⁵.

1895 рік склався важким для Лесі Українки: хворів М. Драгоманов, захворіла на запалення легенів Лесина дядина, а далі несподівано від розриву аорти 8 червня М. Драгоманов помер. Леся Українка

¹ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 310.

² Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 29 листопада 1891 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 312.

³ Леся Українка. Лист до І. Я. Франка від 2.V.1892 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К., 1978. – С. 133.

⁴ Леся Українка. Лист до І. Я. Франка від 2.III.1895 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К., 1978. – С. 287.

⁵ Примітки. – в: Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 / Леся Українка. – К., 1978. – С. 495.

готувалася перекладати «Житє Христове», з Софії поетеса повернулася до Колодяжного і звідти в листі до Ольги Франко від 15 жовтня 1895 року написала: «...Я, як буду в Києві (може хутко), попробую перекладати “Торквемаду” для нього»¹.

Деяку ясність може внести лист до І. Франка, який поетеса надіслала із Ялти 19 грудня 1897 року. Скрушно відгукуючись про скасування “Житя і слова” («зникало поле для моєї праці»), дякувала за запрошення до роботи у ЛНВ, обіцяючи «взятися до тієї роботи так завзято, як тільки, дозволить мені моє зрадливе здоров’я: Для початку посилаю вірші...»².

Та навесні 1898 року Леся Українка переклала першу сцену з «Макбета», задумала переклад «шматка» «Манфреда або Каїна» (переклад розпочала 18 квітня), але до вересня 1899 він ще не був готовий; із Максимом Славинським «уложили план ще третьої книжки перекладів з Гейне»; захопилася творчістю Моріса Метерлінка, переклавши його одноактну драму «L'intruse». У листі від 30 травня 1900 року до Володимира Гнатюка писала «Хотілось би мені дуже, щоб наша публіка русько-українська познайомилась би з сим новітнім драматургом в його найкращих творах, а до того ж в українським перекладі»³.

Про «Торквемаду» у своїх листах 1901–1903 років до І. Франка Леся Українка не згадувала, пропонуючи інші свої твори для «Вісника». У листі до Михайла Павлика від 3 липня 1901 року писала, що думала з Чернівців приїхати 10 липня до Львова, «щоб там захопити Франка для деяких своїх справ»⁴; готує для «Вісника» розправу про драму – «ще не перекладена, але таки буде перекладена». Вже у липні 1903 року розпочала роботу над перекладами оповідань І. Франка російською мовою на замовлення видавничої фірми в Ростові-на-Дону, а також мала замовлення цього ж видавництва на переклад оповідань та новел Василя Стефаника і Ольги Кобилянської.

¹ Леся Українка. Лист до О. Франко від 15.X.1895 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К., 1978. – С. 327.

² Леся Українка. Лист до І. Я. Франка від 19.XII.1897 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К., 1978. – С. 412.

³ Леся Українка. Лист до В. М. Гнатюка від 30.V.1900 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 11 / Леся Українка. – К., 1978. – С. 180–181.

⁴ Леся Українка. Лист до М. І. Павлика від 3.VII.1901 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 11 / Леся Українка. – К., 1978. – С. 245.

Остаточною крапкою у цій історії можна вважати, очевидно, коротку репліку Лесі Українки із її листа до І. Франка із Тбілісі 28 листопада 1904 року: «Посилаю Вам до “Вісника” два віршики [...]. Згодом пришлю дещо більше, бо воно й готове є, та біда – переписати не зберусь. От і се вже п. Квітка, спасибі йому, призволив переписати [...]. Правда, якось час так розбитий, то роботою, то планами, що раз річ уже написана, якось про неї не думається, щоб її до ума довести та послати межи люди, а зараз хочеться до чогось нового взятись. Зрештою, Ви давно знаєте, що я ледарка, то що вже маю казати?»¹

Драма «Торквемада» своїм сюжетом і сценічною колізією безперечно не лежала в полі перекладацьких інтересів Лесі Українки, яка віддавала перевагу глибоко філософським і психологічним творам світової драматургії, опрацьовуючи подібні сюжети. За винятком «Лісової пісні» із великою кількістю казкових дійових осіб, драматургічні твори української поетеси – це переважно діалоги носіїв протилежних поглядів, які у дискусійно-полемічній площині захищають позиції авторки. Двірцеві інтриги в іспанському королівстві, протистояння різних властолюбних сил, плетиво майстерно задуманих Маркізом інтриг (образ, який навіть перегукується із образом Ріголетто із драми В. Ґюґо «Король забавляється»²), драматизм окремих сцен не привабили Лесю Українку. Навіть романтична історія дона Санчо і донї Роси з її несподіваною трагічною розв'язкою, а надто колоритна і страшна у своїй неблаганній послідовності постань Торквемади, який, заповнений своїм фанатизмом, не годен дотриматися клятви даної своїм рятівникам («Мене відтак Спасли ви, діти, – й я, клянусь, віддячу вам!»), вважаючи своїм обов'язком «від землі до неба Спасенний розпалити пожар», «святим огнем світ» рятувати, – навіть ця глибоко насичена драматизмом і трагізмом постань Торквемади не зацікавили поетесу.

Роз'яснення щодо перекладацької діяльності Лесі Українки знаходимо в монографії Іди Журавської «Леся Українка та зарубіжні літератури» (К., 1963): «Хоч Леся Українка надавала величезного

¹ *Леся Українка*. Лист до І. Я. Франка від 28.XI.1904 р. / *Леся Українка* // Зібрання творів : у 12 т. Т. 11. Листи (1903–1913) / *Леся Українка*. – К., 1979. – С. 122.

² Пор.: «Знов маску надягай, акторе працьовитий, Байдужий до ганьби, зневаги і знущань, І знову з успіхом гідким на сцені стань».

значення драматичному жанру у мистецтві і сама була видатним драматургом, в її перекладацькій спадщині переклади драматичних творів займають не таке вже велике місце»¹.

Літературознавець згадувала переклади, які зробила Леся Українка із драматургійної творчості Герхарта Гауптмана, Моріса Метерлінка, Вільяма Шекспіра та Джорджа Гордона Байрона. Окрім того І. Журавська нагадувала, що при виборі об'єкту перекладу Леся Українка, звичайно, «керувалася і художньою вартістю, і ідейним спрямуванням оригіналу», але «не можна не брати до уваги її власних симпатій, певної спорідненості творчої індивідуальності з обраним письменником. Власне тому таке велике місце в її перекладацькій роботі зайняв Генріх Гейне»². Українська поетеса переклала велику кількість поетичних текстів німецького поета, розпочавши друкувати ці переклади ще 1889 року, не полишаючи цієї роботи ще навіть 1903 року, коли готувалася до видання друга збірка перекладів з Г. Гейне, скомпонована разом із М. Славинським. Г. Гейне не полишає її у кінці 1904 року, коли-то Леся Українка обдумувала «видати в Росії наші (разом із М. Славинським. – прим. Я. К.) переклади з Гейне»³.

Втративши надію одержати від Лесі Українки переклад «Торквемади», І. Франко сам взявся за переклад окремих частин драми В. Гюго, вже 1901 року надрукувавши у «ЛНВ» уривки з першого акту, відмовився від первинного задуму дати повний переклад твору. До перекладу «Торквемади» І. Франко прийшов уже зрілим драматургом, здобувши успіх із «Украденим щастям». «Її успіх, – зізнавався письменник у листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 року, – спонукав мене писати далші драми: “Рябину”, “Учителя”, “Кам’яну душу”, “Сон Святослава”, “Майстра Чирняка” і “Будку № 27”. – А ще перед тим звірявся адресатові, – щодо моїх драматичних творів, то скажу Вам, що драма – моя стародавня страсть. Ще в гімназії я писав історичні драми, а, будучи студентом університету, виставив був навіть одну драму на аматорським спектаклі»⁴.

¹ Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури / І. Журавська. – К., 1963. – С. 211.

² Там само. – С. 187.

³ Там само. – С. 190.

⁴ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 26 серпня 1898 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50. Листи (1895–1916) / Іван Франко. – К., 1986. – С. 113.

Що ж привабило І. Франка у цій драмі В. Гюго, надрукованій у червні 1882 року, яка стала останньою драмою В. Гюго і викликала гнівне обурення у клерикально-католицьких колах та у заангажованій пресі, яка дотепно заявила, що цей твір В. Гюго є «одним із найнегідніших вчинків у його плодотворній кар'єрі віровідступника»¹. У драмі, дія якої відбувається в Іспанії XV століття, і яку багато хто оцінив як памфлет проти церкви, зіткнулися нелюдський фанатизм в особі головного інквізитора Торквемади, аморальність в особі папи Олександра Борджія та байдужість до істинних злиднів людства (пустельник Франциск Паоланський).

Драма В. Гюго таки знайшла своє повне українське прочитання завдяки Борисові Тену, який 1977 року надрукував її у журналі «Всесвіт» із післямовою Дмитра Наливайка².

Розповідаючи про задум створення цієї драми ще 1859 року, коли В. Гюго оголосив у першому томі поетичної збірки «Легенда віків» («Légendes des siècles») про скору появу «Торквемади», Д. Наливайко нагадав, що французький письменник приступив до неї лише 1869 року і завершив драму аж 1882 року. Вона стала останньою драмою французького письменника, яка суттєво відрізнялася сюжетними характеристиками від драм В. Гюго 20–30-х років.

Авторитетний літературознавець і критик Д. Наливайко у післямові, надрукованій у журналі «Всесвіт» 1977 року, говорить про «осудження монархічного деспотизму й церковного фанатизму, розкриття їхньої антисоціальної і антигуманістичної сутності»³. Мабуть, тут було ще й особливе зацікавлення І. Франка драмою В. Гюго, зумовлене динамікою розкриття характерів, зіштовхуванням протилежних світоглядів, а надто створенням колоритних і привабливих літературних образів, постатей головних персонажів драми. У драмі «Торквемада» весь В. Гюго із властивою для його творчості антитезою – протиставленням різних характерів і поглядів (діалог Франциска Паоланського і Торквемади), двірцевими інтригами, трикутником король (королева) – маркіз – претенденти на королівський трон (Дон Санчо, донья Роса).

¹ *Евнина Е. М.* Виктор Гюго / Е. М. Евнина. – М., 1976. – С. 198.

² *Гюго В.* Торквемада (драма) / В. Гюго; [пер. Б. Тена] // Всесвіт. – 1977. – № 12. – С. 69–108.

³ *Наливайко Д.* Остання драма Віктора Гюго / Д. Наливайко // Всесвіт. – 1977. – № 12. – С. 109–110.

Сам І. Франко як перекладач не залишив окремих суджень про цю драму; навіть у статті «Соті роковини вродження Віктора Гюго» знаходимо лише згадку про неї серед інших творів В. Гюго, що їх назвав І. Франко, які французький письменник опублікував, повернувшись до Франції після майже двадцятирічного добровільного вигнання.

Зазначимо, однак, що постать Торквемади знаходила трактування у поезії І. Франка, зокрема у вірші «Вулкан Момотомбо» (1894 року), XVIII вірші із «Третього жмутку» (1896 року) та у прозовому вступі до поеми «Похорон» (1899 року).

Бельгійська література та Іван Франко

Науковці-літературознавці, говорячи про контакти Івана Франка із бельгійською літературою, звичайно обмежуються його статтею-рефератом «Доповіді Міріама», вперше надрукованою польською мовою у газеті «Kurjer Lwowski» (1894), що була відчитом українського письменника про лекції Зенона Пшесмицького, в яких польський літературний критик давав характеристику бельгійських поетів «пов'язаних між собою спільною ниткою “символізму”, але відмінних щодо форми»¹.

Однак, якщо окреслити хронологічні межі бельгійських інтересів І. Франка, побачимо, що його зацікавлення бельгійською літературою, культурою і наукою можна визначити 1879–1907 роками, а саме першою публікацією І. Франка на бельгійську тематику «Bracia de Fuisseaux o obecny stan Belgii» на сторінках газети «Kurjer Lwowski», №241, 31.VIII.1887 року (в газеті цей матеріал поміщений без підпису) і статтею І. Франка «Маніфест “Молодої Музи”», надрукованою в газеті «Діло» (№263, 6. XII.1907), в якій письменник гостро виступив проти ідеалізації Фрідріха Ніцше, Генріха Ібсена, Моріса Метерлінка, що прозвучала у статті-маніфесті Остапа Луцького, знаній, як «Маніфест “Молодої Музи”». І. Франко не погоджувався із характеристикою, якої надав М. Метерлінкові автор маніфесту, зарахувавши його до тих представників письменства і філології, у творчості яких відчувалося «живе биття сучасного, може, надміру вразливого людського серця»². Автор статті «Маніфест “Молодої Музи”» аж ніяк не вважав ні М. Метерлінка, ні Анатолія Франса свідками і репрезентантами «якоїсь глибокої душевної чи сердечної кризи»³, характеризуючи першого як «популярного адвоката в Брюсселі», а другого як «випасеного і вічно усміхненого члена Французької академії»⁴.

¹ Франко І. Доповіді Міріама / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 116.

² Франко І. Маніфест «Молодої Музи» / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 411.

³ Там само. – С. 412.

⁴ Там само.

Франкова стаття про братів Леона та Альфреда де Фюїссо* варує окремої розмови. Як і багато інших його статей, вона не увійшла до окремого бібліографічного списку, який укладав відомий бібліограф Мирослав Мороз, подавши свої принципи атрибуції творів І. Франка в газеті «Kurjer Lwowski». М. Мороз писав: «Усе те, що надрукував І. Франко в газеті “Kurjer Lwowski”, потрібно поділити на дві групи: на підписані статті й на опубліковані без підпису»¹. Стаття «Bracia de Fuisseaux o obecny m stanie Belgii» надрукована в газеті «Kurjer Lwowski» в останній день серпня 1887 року, того місяця, коли І. Франко остаточно увійшов до складу редколегії цієї газети. У листі до Михайла Драгоманова від приблизно 20 серпня 1887 року він писав: «В моїх відносинах також зайшла деяка зміна. Я вступив до редакції “Kurjera Lwowskiego”, – газетина чесного напрямку, противна шляхетчині і попівщині, робота не втомлююча і плата, як на мої обставини, добра...»². Прочитання цієї статті, що надрукована без підпису, відразу ж показує характерні особливості Франкового викладу матеріалу, які особливо виявилися у його літературознавчих статтях пізніших часів, зокрема, скажімо, у передмовах до Кулішевих перекладів з Вільяма Шекспіра – джерело проблеми, інформація про автора, зміст, актуальність для нашого часу і т. п.

У цій статті І. Франко реферував розмову співробітника газети «La France» Еміля Сере із братами Л. та А. Фюїссо, керівниками бельгійського робітничого руху, про бельгійські справи. Оскільки ця розмова, за словами автора статті, дуже цікава, вона «заслужує принаймні в головних рисах на її відтворення»³. У вступній частині І. Франко розповідав про «недавні грізні робітничі виступи, які звернули увагу цілого світу на Бельгію»⁴. І хоча ті виступи були

¹ Мороз М. О. До питання атрибуції творів І. Франка в газеті «Kurjer Lwowski» / М. О. Мороз // Питання текстології : Іван Франко. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1983. – С. 188.

² Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 20 серпня 1887 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 121.

³ Franko I. Bracia de Fuisseaux o obecny m stanie Belgii / I. Franko // Kurjer Lwowski. – № 241, 31.VIII.1887. – Str. 2.

⁴ Ibid.

* Леон та Альфред Фюїссо – парламентарі, автори праці «Катехизм народу», що була надрукована накладом 250 тисяч примірників і мала великий вплив на робітничу думку.

придушені, а сам рух затих, розповідь про ці події, як зазначав автор статті, може бути для нас цікавою, бо «наші стосунки показують багато подібності із бельгійськими»¹.

Подавши читачеві «Kurjera Lwowskiego» розгорнену характеристику суспільної діяльності братів де Фюїссо (парламентаря Леона та Альфреда, автора праці «Катехизм народу», друкованого накладом 250 тисяч примірників, який справив великий вплив на робітничу думку), І. Франко запропонував три уривки із праці А. де Фюїссо «Катехизм народу. Про сучасний стан Бельгії» – загальний огляд внутрішньої і зовнішньої політики короля Леопольда I; бельгійський парламент із його найголовнішим чинником – маєтковим цензом; півстолітня міжпартійна боротьба між католиками і лібералами.

Особливо І. Франко акцентував на такій реалії бельгійського політичного життя: класовий поділ Бельгії – 116 тисяч виборців, які користуються усіма громадянськими правами, і 1 млн. 600 тис. пролетаріїв, які не мають жодних політичних прав. Саме з них, зазначав А. де Фюїссо, творилася третя народна партія, якої не знав, або не хотів знати король, що висувала свої вимоги не економічні, не соціалістичні, а політичні, зокрема політичних прав².

Ще майже за десять років до написання цієї статті І. Франко опрацював розвідку бельгійського економіста, історика, публіциста Еміля Луї Віктора де Лавеле (1822–1892), яка була початком книжки науковця «Власність ґрунтова і її історія»; цю розвідку у своєму перекладі І. Франко надрукував у «Дрібній бібліотеці», згадавши про це видання у статті 1887 року «Українська альманахова література».

До свого перекладу І. Франко подав коротку передмову, в котрій назвав Е. де Лавеле «знаменитим бельгійським ученим», «простим чесним ученим», який «в початку, котрий тут подаєм, нашкіцував не тільки головні поняття та погляди новіших і давніших мислителів о власності взагалі, а особливо о власності ґрунтовій, але також і ко-

¹ *Franko I. Bracia de Fuisseaux o obecnym stanie Belgii / I. Franko // Kurjer Lwowski. – № 241. – 31.VIII.1887. – Str. 2.*

² Усі сумніви щодо Франкового авторства цієї статті відпали при перегляді газети «Kurjer Lwowski», що зберігається у фондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. І. Франка, де бачимо примітку І. Ф., зроблену олівцем, яку залишив письменник, коли робив посторінковий перегляд усіх десяти річників газети.

ротенький перегляд історії власності, котрий мож вважати виводом з фактів, зведених докупи в його книжці»¹.

Ще раз про цього бельгійського економіста І. Франко писав у публікації 1902 року «Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали», зазначивши, що в січовій бібліотеці, яку заснував двадцять років перед тим О. Терлецький, є рукопис його перекладу вступних розділів книги Е. де Лавеле «De la propriété et de ses formes primitives» (Paris, 1874).

Докладніше про Франкові зацікавлення працями цього бельгійського економіста та історика можна судити із листування письменника: «Переводжу Лавеле о первісній власності ґрунтовій, книга дуже хороша і популярно написана»²; «Для “Дрібної бібліотеки” приладжені переклади: [...] Лавеле “Первісна власність” I і II (завтра піде до друку) як VII кн.»³. У листі до М. Павлика з кінця червня І. Франко сповіщав про те, що у сьомій книжці «Дрібної бібліотеки» «вийшов початок Лавеле». Про важливість видання цієї книжки І. Франко ще раз писав до М. Павлика від 30 липня 1879 року: «... в нашій перекладі його за півтора місяця пішло примірників 200. [...] Значить, книжка може бути цікавою і для України, особливо задля хороших статей про альменди швейцарські та полуденнонімецькі»⁴. Згадки про інші праці бельгійського економіста, зокрема його статтю «Сільська община в Росії», що вийшла як 11 випуск «Дрібної бібліотеки», знаходимо в дальшому листуванні І. Франка із М. Павликом. Своїм перекладом праці Е. де Лавеле І. Франко хотів привернути увагу широких кіл галицької інтелігенції до економічних питань і суспільно-економічних наук; він відповідав зацікавленням І. Франка, який на той час перебував під впливом соціалістичних ідей, що пропагували М. Драгоманов та М. Павлик.

Між цими згаданими публікаціями і статтею «Маніфест “Молодої Музи”» бачимо ще й до десяти інших Франкових статей, в яких

¹ Франко І. Власність ґрунтова і її історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Іван Франко. – К., 1984. – С. 28.

² Франко І. Лист до М. І. Павлика від 16 квітня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 180.

³ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 20 травня і 6 червня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 184.

⁴ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 30 липня 1879 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 200.

потраковано бельгійські проблеми: «Pod rządami klerykalizmu», знову ж таки у «Kurjer Lwowski», №294, 1893 року; як і попередня вона опублікована без підпису, але приписують її І. Франкові; дві статті 1898 року, надруковані на сторінках ЛНВ, в яких маємо окремі репліки про М. Метерлінка – «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах»¹ та «Із секретів поетичної творчості» – у зв'язку із твердженнями про «панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі»², стосовно голосливого вихваляння того чи іншого поета (зокрема Поля Верлена і М. Метерлінка у критичних висловлюваннях Германа Бара). І. Франко зачитував слова німецького критика, які викликали його осуд: «Ми не характеризували його, ми оспівали його. Ми й не думали описувати його істоту; ні, ми тільки видавали окрики захвату. Так сильно спалахнув наш ентузіазм, що його постать через се щезла в димі і парі. Ми не могли нічого про нього сказати; ми співали йому “Алилуя!”»³ Назвавши трохи нижче слова Г. Бара «ентузіастичною тирадою», яка викличе «сам тільки шум у вухах», І. Франко додав, що подібна критика «є в найліпшій разі тільки стилістичною вправою, але своєї природної задачі – аналізу поетичних творів яким-небудь науковим методом – не сповнює ані крихітки»⁴.

Варто тут згадати і ще одну Франкову репліку стосовно бельгійських письменників із вищезгаданої статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», яка перегукується із загалом негативною оцінкою бельгійських символістів, висловленою у статті «Доповіді Мірама». Перерахувавши ті «нові літературні форми і формули, нові взірці і нові ідеали», які «чергувалися в протягу яких двадцятьох літ» (натуралізм Еміля Золя, реалізм російських письменників, ідеалістичний реалізм скандинавця Г. Ібсена), І. Франко вкінці загадав «безідейний імпресіонізм найновіших французів та бельгійців, що силкується викликати нові, досі не звісні ефекти зовсім

¹ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 35.

² Там само.

³ Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 49.

⁴ Там само. – С. 49–50.

не раз механічними способами ритмічних та мовних штучок, а під покривкою психологічної глибини ховає повний брак ідеалу»¹.

Серед бельгійських статей І. Франка маємо ще дві короткі шевченкознавчі студії із ЛНВ та ЗНТШ, в яких І. Франко згадував переклад «Катерини» бельгійського професора Ежена Енса. Про Е. Енса І. Франко писав у рецензії «М. Комаров. Т. Шевченко в літературі та мистецтві» та статті «Шевченко в німецькій одязі» (1904, 1906). У першій І. Франко говорив про переклад «Катерини» в брюссельському журналі «La Société Nouvelle», що зробив Е. Енс, посилаючись на публікацію М. Драгоманова в журналі «Зоря» (№ 8–10 за 1889 року) та його ж статтю «Листочки до вінка на могилу Шевченка». У другій статті, оглядаючи прозові переклади Шевченкових віршів чужими мовами, І. Франко знову ж таки використав інформацію М. Драгоманова, прихильно кажучи про бельгійця Е. Енса, «що переклав французькою прозою “Катерину” [...], рядок за рядком, не дбаючи про ритм, ані про риму»².

Дві інші рецензії І. Франка на видання бельгійських учених друкувалися на сторінках ЗНТШ у розділі «Бібліографія» відповідно 1905 і 1906 років. Йдеться насамперед про коротку на одну сторінку рецензію І. Франка на працю Родольфа де Варсажа «Histoire du célèbre théâtre liégeois de marionettes, étude de folklore».

Про неї І. Франко писав так: «... се праця дилетанта та аматора, та яка симпатична, безпретензійна, нав'язана дійсною любов'ю до предмета! Автор, закоханий у ліжський маріонетковий театр, описує детально його персонажі, його головні типи, його репертуар, його історію, фабрикацію маріонеток, доходи й кошти маріонеткового театру, його публіку і його вистави [...], словом усе, що цікавить чоловіка, зайнятого ділом і відданого йому. [...] В широкі теорії він не запускається, хоч подає приступну йому бібліографію валлонської лялькової гри...»³. У другій рецензії І. Франко писав про перевидання

¹ Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 40–41.

² Франко І. Шевченко в німецькій одязі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 190.

³ Франко І. Rodolphe de Warsage. Histoire du célèbre théâtre liégeois de Marionettes, étude de folklore. Брукселя, 1905, 148 стор. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 120.

праці отця Іполіта Делегая «Агіографічні легенди», книжечки, яка, як зазначив І. Франко, «протягом двох років вийшла вже другим виданням, здобула собі поважне місце в літературі і справді варта своєї високої репутації»¹.

Отець-єзуїт Іполит Делегай (19.8.1859–1.4.1941), член колегії болландистів у Брюсселі, відомий спеціаліст візантійської літератури та легендології, давав цінні листовні вказівки І. Франкові у процесі написання праці «Святий Климентій у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди». Був видавцем статей «Константинопольського синоксарія», опублікованих 1902 року на основі великої кількості рукописів.

У праці «Откровеніє св. Степана. Студія над одним маловідомим апокрифом» І. Франко зауважив: «За вказання сеї публікації і ласкаве випозичення самої книжки висловлюю щиру подяку членові колегії болландистів, о. Іполиту Делегаю в Брюсселі»².

У 74 томі книги 6 ЗНТШ 1906 року І. Франко надрукував рецензію на видання «Hippolyt Delehaye S. J. Les Légendes hagiographiques», називаючи І. Делегая «визначним членом колегії болландистів», який видає відомі монументальні «Acta Sanctorum Bollandiana», а також знаний взагалі як учений. Український критик схвально відгукувався про «спокійний, об'єктивний тон і критичну безстрашність» праць І. Делегая «при трактуванні всяких “дразливих” питань», зосереджуючись на тому, що «І. Делегай промовляє скрізь спокійно і ясно, стережеться всяких наперед повзятих думок і концепцій...». У рецензованій книжці, писав І. Франко, «найцікавіша VI глава, де розібрано детально твердження і здобутки новочасних учених щодо так званих пережитків старинних поганських культів у християнстві. Не можна сказати, що автор вичерпав сю скомпліковану тему, та принципіально треба признати йому рацію»³. А також зазначав: «Його книжка – се плід довголітніх студій над легендами про святих,

¹ Франко І. Hippolyt Deléhayе S. J. Les légendes hagiographiques. Вид. 2. Брукселя, 1906, 260 стор. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 171.

² Франко І. Откровеніє св. Степана. Студія над одним маловідомим апокрифом / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 36 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 149.

³ Франко І. Hippolyt Deléhayе S. J. Les légendes hagiographiques. Вид. 2. Брукселя, 1906, 260 стор. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 171.

пильного і уважного вчитання в тисячі тих пам'яток, що полишило нам середньовікове письменство на різних мовах. Автор панує так само над доменою західних, як і над доменою східних, сірійсько-грецьких легенд і над сучасною літературою про них, оттим-то його характеристики роблять враження повної певності і вірності¹. Вже в іншій своїй рецензії І. Франко називав працю І. Делегая «гарною книжкою»².

До праць І. Делегая І. Франко звернувся ще в одній публікації 1906 року, говорячи про те, що «бруксельський учений боландист, патер Іполит Делагей [...] 1899 р. подав дуже старанне бібліографічне зіставлення всіх старших звісток про листи небесні, доступних йому з західних і орієнтальних джерел»³, посилаючись на наукове видання «Bulletin de l'Académie royale de Belgique. Classe de lettres, 1899».

До цього переліку Франкової Belgica варто додати ще й коротку репліку із його листа до М. Драгоманова від 18 травня 1895 року, в якому автор листа інформував, що «молоді, й то навіть радикали, домагаються від мене, щоб я викинув рубрику “Із уст народа” та “Із старих рукописів” (йдеться про часопис “Жите і слово”), а натомість печатав переклади з Ібсена, Метерлінка та інших модерністів»⁴.

Як бачимо, у критичній спадщині І. Франка не знаходимо окремого літературознавчого дослідження про бельгійську літературу, яка на той час почала завойовувати тривкі позиції не тільки в західно-європейській літературознавчій критиці, але й в українській. Статті, присвячені суспільно-політичним і літературознавчим проблемам Бельгії, з'являлися на сторінках українських часописів уже в 70-х роках ХІХ століття. Олександр Кониський, Василь Щурат, Осип Маковей та інші друкують на сторінках журналів «Правда», «Зоря»

¹ Франко І. Hippolyt Deléhay S. J. Les légendes hagiographiques. Вид. 2. Брукселя, 1906, 260 стор. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 173–174.

² Франко І. Dr. H. Günter. Legenden-Studien. Кельн, 1906, 192 стор. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К., 1982. – С. 235.

³ Франко І. Передмова [до видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. IV. Апокрифи есхатологічні». Львів, 1906] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 38 / Іван Франко. – К., 1983. – С. 249–250.

⁴ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 18 травня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 44.

«Літературно-наукового вісника» (з 1898 року), «Записок наукового товариства імені Шевченка», а також газети «Kurjer Lwowski», свої дослідження про тогочасний стан бельгійської літератури, фламандське мистецтво та фламандський рух у Бельгії. У своїх бельгійських зацікавленнях І. Франко виступив насамперед науковцем і фольклористом, друкуючи згадані статті-рецензії саме у наукових збірниках.

Як сталося так, що майже у той самий час, коли Леся Українка 1900 року опублікувала в журналі «Жизнь» статтю «Малорусские писатели на Буковине», в якій написала про літератури маленьких народів, які «начинают все громче и увереннее подымать голос, защищая свое “право меньшенства” [...] Вопрос о праве на существование той или другой из маленьких литератур решается не столько теорией, сколько практикой, т. е. присутствием в данной литературе сильных и оригинальных талантов»¹; коли В. Щурат помістив в журналі «Зоря» за 1896 рік статтю «Французкий декадентизм в польській і великоруській літературі», де згадав літературу бельгійську, а перед тим перекладав оповідання одного з класиків бельгійської французькомовної літератури Каміла Лемоньє «На святого Миколая», друкуючи його 1891 року на сторінках «Народної часописі»; вже пізніше, 1911 року він звернувся до поетичної творчості Еміля Вергарна, а далі ще до одного бельгійського французькомовного поета – Макса Ельскампа, задумавши антологію французькомовної релігійної поезії. І. Франко майже не виявив особливого інтересу до бельгійської літератури, нею не цікавився. Виняток у його літературній практиці становить інша мала література – швейцарська з її німецькомовним письменником, якому український автор не тільки присвятив доволі розлогу статтю «Конрад Фердінанд Мейер і його твори» (1899, ЛНВ), але й переклав низку поезій цього швейцарця, друкуючи їх упродовж 1895–1898 років на сторінках часопису «Жите і слово», ЛНВ, у підручнику «Читанка руська для 2-ої класи середніх шкіл» (1895 року). Виняток І. Франко зробив лише для бельгійського французькомовного Жоржа Роденбаха, переклавши у 1899 та 1902 роках два його вірші, а також надрукувавши в «ЛНВ» теплий некролог у зв'язку з його кончиною.

¹ Леся Українка. Малорусские писатели на Буковине / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 8 / Леся Українка. – К., 1977. – С. 62.

Окрім того, І. Франко називав Ж. Роденбаха одним із «видніших французьких поетів молодшого покоління», а його доробок – три томики віршів, кілька томиків оповідань і ряд літературних студій – «взірцевими з погляду на красоту мови і стиля», зазначаючи що критики «віддають високі похвали чистоті його характеру і високому настроєві його думок»¹.

У некролозі пам'яті Ж. Роденбаха І. Франко згадував важливіші із творів бельгійського поета, зокрема роман «Bruges la Morte» («прегарний опис бельгійського міста Бріґге»), та поетичні добірки «Самотні життя», «Царство тиші» і «Чиста юність». Саме з останньої І. Франко і переклав два вірші.

Можливо, що подібний теплий відгук був зумовлений і певними особистими мотивами І. Франка, його симпатією до талановитого бельгійського поета. Учений писав: «...він мав усього 43 роки. Від молодих літ, перейшовши до Парижа, він посвятив свої сили літературній праці»². У рік написання некролога І. Франкові також було усього 43 роки. Він теж від молодих літ, перейшовши до Львова, посвятив свої сили літературній праці.

На сторінках «Літературно-наукового вісника» 1900 року друкується «Неминуча» М. Метерлінка в перекладі Лесі Українки, роком раніше вірші бельгійського поета зі збірки «Теплиці» переклав Павло Грабовський, про своє захоплення творами М. Метерлінка, «який мені до душі промовляє», всередині 90-х років ХІХ століття писала у листах до Олександра Колесси та Павла Тодорова Ольга Кобилянська. Творчість М. Метерлінка посідає значне місце в письменницькій діяльності Лесі Українки. «Хотілось би мені дуже, щоб наша публіка русько-українська познайомилася би з сим новітнім драматургом в його найкращих творах, а до того ж в українським перекладі. Нехай Ваша хвальна редакція поборе відому мені свою нехить до «модерністів» і прочитає мій переклад, я певна, що ся оригінальна і тонко написана річ не може не звернути на себе уваги навіть “пристороннього читача”. Я не абсолютна (далеко ні!) поклонниця Метерлінка і

¹ Франко І. Жорж Роденбах (некролог) / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 67; Франко І. Жорж Роденбах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 377.

² Там само.

взагалі “модерни”, але в трьох драмах сього автора я справді бачу нові елементи штуки, скомбіновані з великим талантом», – писала Леся Українка в листі від 18–30 травня 1900 року до Володимира Гнатюка¹. 1907, 1908, 1909 і 1913 року на сторінках українських часописів та окремими виданнями з’являються драми М. Метерлінка «Сліпці», «Всередині», «Непрохана», «Монна Ванна», «Синьобородий і Ариана, даремний визвіл». Леся Українка виступала також ініціаторкою окремого видання перекладів Е. Вергарна і П. Верлена українською мовою.

Байдужість І. Франка до чільних представників бельгійської поезії, серед яких були й активні діячі руху за національне відродження бельгійської літератури, члени літературного об’єднання «Молода Бельгія» зі своїм гаслом «Бути самим собою», захистом національної ідентичності, можна пояснити декількома чинниками і, звичайно, тими причинами, на які І. Франко кілька разів наголошував у статті «Доповіді Міріама». Насамперед ішлося про неповну інформацію стосовно деяких бельгійських письменників, зокрема М. Метерлінка, яку дав у своїй доповіді З. Пшесмицький. «Про драми Метерлінка доповідач не говорить, а шкода, бо драми ці відомі декому і в нас, але дуже мало зрозумілі», зазначав І. Франко², а перед тим додав, що доповідач написав про М. Метерлінка «окреме дослідження у “Варшавській бібліотеці найвидатніших літературних творів” разом з перекладами драм»³.

Зокрема І. Франко звернув увагу на те, що доповідач «у дуже гарному перекладі навів кілька уривків з “Теплиці”, які викликали в адресу автора зливу критики, не раз незрозумілої і сповненої гострих контрастів. Найцікавішими є зізнання Метерлінка, що виявляють потяг поета до всього таємничого в людині, до заглиблення в *mare tenebrarum* (морі темноти), що знаходиться в людській душі»⁴.

Тут І. Франко виступив лише референтом виголошених доповідей, а не дослідником творчості бельгійських поетів, не раз наголо-

¹ *Леся Українка*. Лист до В. Гнатюка від 18–30 травня 1900 р. / *Леся Українка* // *Зібрання творів* : у 12 т. Т. 11 / *Леся Українка*. – К., 1978. – С. 180–181.

² *Франко І.* Доповіді Міріама / *Іван Франко* // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 29 / *Іван Франко*. – К., 1981. – С. 118.

³ Там само.

⁴ Там само.

шуючи на недоліках при викладі Міріамом його матеріалу. «В останній третій доповіді, присвяченій загальній характеристиці сучасних бельгійських поетів, – писав І. Франко, – доповідач [...] зійшов дещо з того високого рівня, на якому, безумовно, були прочитані дві перші доповіді. І не дивно. Сам поет, він виявив тут більший талант у поетичному представленні і тонкій характеристиці окремих постатей і цілих плеяд поетів, ніж в аналізі теоретичних основ і суспільних джерел їхньої поезії. І в доповідях п. Пшемицький виявив себе більше поетом, ніж критиком.

Якщо в перших двох доповідях постаті бельгійських поетів вимальовувалися перед нами виразно та оригінально, промовляли до душі власними словами, то там, де йшлося про аналіз, про тонке виявлення коріння і ниточок, про з'ясування зовнішніх впливів, про характеристику темпераментів та інтелектуального тла, врешті про виключно інтелектуальні, естетичні визначення, доповідач, очевидно, не був у своїй стихії і в деяких моментах справляв враження прямо протилежне до того, яке він мав намір справити»¹.

І трохи далі: «Ми також повинні погодитися з доповідачем у тому, що говорив він про символізм, а скоріше про поняття символу. [...] Чи нові бельгійські поети розуміють символізм так само в цьому широкому значенні, то ще питання; дуже шкода, що шановний доповідач саме цій стороні питання не приділив більше уваги»².

Діставши поверхову та опосередковану інформацію про творчість бельгійських поетів взагалі (це І. Франко зазначив у своїй статті), Каменяр виробив певний стереотип ідейно-художньої спрямованості і щодо творчості Е. Вергарна. Не відмовляючи йому у майстерності під час змалювання яскравих картин «поглинання містом фізичного життя», І. Франко, однак, не побачив в його особі поета, близького власним ідеалам.

Попри інтерес, виявлений до творчості бельгійського поета, І. Франко не приділив уваги Е. Вергарнові ні в своїй задуманій антології світової поезії, ні взагалі у своїй перекладацькій та літературній практиці. Чому ж так сталося?

¹ Франко І. Доповіді Міріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 118–119.

² Там само. – С. 119.

Відповідь на це питання можемо знайти у другій частині статті «Доповіді Міріама», в якій І. Франко окреслив три найважливіші риси творчості бельгійських поетів: «ненависть до суспільства і самозакоханість, боготворіння власного “я”»; гасло “мистецтво для мистецтва”; стремління до містицизму, до проникнення в глибину речей, таємничих і недосліджених явищ»¹. Особливий акцент зроблено на тій ознаці нових бельгійських поетів, на якій особливо наголосив З. Пшемницький – «їхня ненависть до суспільства та безмежний егоїзм». І. Франко називав таке почуття хворобливим та безініціативним.

Проте Е. Вергарн єдиний із тогочасних бельгійських поетів сягнув рівня естетичних вимог І. Франка, виступивши із програмними поетичними циклами «Буремні сили» (1902), «Перша ніжність» (1904), «Безмежне сяйво» (1906), «Величні ритми» (1910), ліричною трилогією «Години» (1896–1911), багатьма своїми проблемами і настроєм співзвучною «Зів'ялому листю» І. Франка.

Дуже близький Е. Вергарнові демократичним спрямуванням поезії, її поглядом у майбутнє, закличками до єднання людей, а, крім того, глибоким розумінням взаємовідносин митця з народом, вагомістю художнього слова для формування особистості, І. Франко все ж не вважав творчість Е. Вергарна тим культурним здобутком іншого народу, який треба присвоїти рідному слову. Безкопромисний у своїх судженнях та оцінці літературних явищ, І. Франко не міг вибачити новим бельгійським поетам, а, отже й Е. Вергарнові, їхніх ідейно-політичних хитань.

Також І. Франко залишився байдужим до творчості бельгійського поета і в 1900-ті роки, коли особливо плідно працював як перекладач (віддаючи перевагу В. Шекспірові і «великому мудрецю» Данте), і в 1910-ті роки ХХ століття, коли про Е. Вергарна вже доволі часто пишуть на сторінках «ЛНВ», «Неділі», «Української хати» та інших видань. Тепер його увага звернена на кращі твори німецької та античної літератур.

Тонкий знавець і глибокий поціновувач світової літератури не побачив великого майстра бельгійської поезії. Доповідь З. Пшемницького наклала негативний відбиток на сприйняття творчості

¹ Франко І. Доповіді Міріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 119.

Е. Вергарна, від якого І. Франко так і не зміг звільнитися. Поезія Е. Вергарна не вплинула на його дальші зацікавлення бельгійською літературою, не стала тим дороговказом, який міг би впровадити цю літературу у коло наукових інтересів І. Франка.

Негативна оцінка естетики бельгійських поетів, з якою виступав І. Франко, не була випадковою; вона визначалася усім процесом становлення українського поета, його розумінням літератури як засобу правдивого відображення життя. Узявши за взірць діяльність теоретиків естетичної думки, які проголошували необхідність «тривкої і твердої праці для суспільності» (Й. В. Гете), а найвищою метою літератури – «правдивого живого чоловіка, людську одиницю і людську громаду» (Г.-Е. Лессінг), І. Франко упродовж майже двох десятиліть послідовно підтримував ці естетичні принципи у своїх статтях та листуванні. Відстоюючи гарячий порив до поступу, братерства і любові («Poezje pana Kasprowicza», 1889), відкидаючи «виключне заглиблення у своє “я”, постійне копірвання у власній душі» поетів-декадентів («З галузі науки і літератури», 1891). І. Франко вважав поезію «слугою життєвих потреб, слугою вищого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долі»¹. У час, коли література була особливо зв'язана з провідними суспільними опініями і змаганнями, з гострою класовою боротьбою, відстоювання таких ідеалів для письменника стало надзвичайно важливим.

Як би там не було, своїм відгуком на доповіді З. Пшесмицького І. Франко впровадив в український літературний контекст імена одинадцяти бельгійських французькомовних поетів, четверо з яких (Ж. Роденбах, Е. Вергарн, М. Метерлінк, Шарль ван Лерберг) уже незадовго могутньо зазвучали українською мовою. Інші ж поети привертали до себе увагу перекладачів упродовж ХХ століття, збагачуючи український літературний простір глибшим знанням бельгійської французькомовної літератури. Уже сам перелік цих імен із їхнім послужним списком переконує у значущості кваліфікованої літературної репліки І. Франка.

Іван Жількен (1858–1924), автор драматичної поеми «Прометей», драми «Савонарола», історичних драм у шекспірівському стилі; Альбер

¹ Франко І. Леся Українка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 269.

Жіро (1860–1929) на час написання відгуку був автором трьох поетичних добірок, відзначався неабияким відчуттям поетичного образу.

Фернанд Северен (1867–1931), автор поетичної добірки «Дар дитинства», поет, художник-графік, учителював у сільських школах в Арденнах. Враження від учителювання відтворив у своїй графіці та віршах. Був тихою і скромною людиною, яка ніколи не вимагала визнання свого поетичного талану. 1952 року з'явилося повне видання творів поета, що складалося із п'яти поетичних добірок. Простою і безпретензійністю своїх віршів Ф. Северен дістав визнання у Бельгії та Франції; був лауреатом декількох літературних премій, професором Лувенського та Брюссельського університетів. Сам не належав до жодної із модних поетичних шкіл, висловлюючи своє творче кредо такими словами: «Себе лише в собі знайдеш. Вистачає слухати, що промовляє душа». І. Франко зазначив, що своїми творами «Лілія» і «Подарунок дитини» «поет наближається до французьких “парнасистів”»¹.

Грегуар Ле Руа (1862–1941), поет, художник, автор поетичної добірки «Мое серце плаче за минулим» (1889); Альберт Мокель (1866–1945), засновник журналу «La Wallonie» (1886–1892), прихильник поезії С. Малларме; як зазначав І. Франко, «домінуючою стихією [цього поета] є музичність вірша»².

Окремо варто згадати: Теодора Ханнона (1851–1916), драматурга і художника, активного учасника літературного об'єднання «Молода Бельгія», в якому він, як професор Лувенського університету, представляв академічні кола тогочасної Бельгії. Т. Ханнон з 1875 року видавав журнал «L'Artiste» («Художник»). Був автором майстерних сонетів, що з'явилися двома добірками – «Рими веселощів» (1879) та «У світі дюн» (1909), полюбляв у своїй поетичній творчості шокувати читача макабричними вигадками; Еміля Ван Аренберга (1854–1934), поета й історика, члена Королівської академії французької мови та літератури, який був активним учасником літературних баталій 80–90-х років у Бельгії, учителем І. Жількена, А. Жіро та Е. Вергарна. Як професор Лувенського університету, разом із Теодором Ханноном

¹ Франко І. Доповіді Міріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 118.

² Там само.

був представником академічних кіл та сонетистів, автором дуже вишуканих у галузі літератури і віршування сонетів, які друкував у різних часописах і згодом зібрав у поетичну добірку під назвою «Les Médailles» («Медалі»), видану в Парижі 1921 року. Е. Ван Аренберг у своїй поетичній творчості орієнтувався на парнасця Х. М. де Ередіа. Цьому письменникові І. Франко дав лише коротку жанрову характеристику («Аренберг пише сонети»), бо у відчиті З. Пшесмицького для нього знайшлося найменше місця.

Цікавою постаттю був і бельгійський французькомовний публіцист, поет і прозаїк Жорж Гарні (1868–1939), який пройшов творчий шлях великих пошуків від трактування регіональних проблем до змалювання картин міста. У повістях «Ферма дроздів» (1901) та «Десять снопів» (1910) Ж. Гарні показав конфлікт поколінь у сільському середовищі, яке переходить складний період модернізації. У повістях Ж. Гарні, написаних протягом 1927–1932 років, що є чудовим документом столичного діалекту, сповненого фламандизмів, маємо, як зазначала критика, правдиве відтворення реалій передвоєнного та міжвоєнного Брюсселя. Не володіючи достатньою інформацією і про Ж. Гарні, І. Франко акцентував, що той, як і Ф. Северен, «наближається до французьких парнасистів»¹.

Багато зі згаданих тут поетів так чи інакше увійшло в українську літературу – І. Жількен був представлений двома віршами у виданні «Сузір'я французької поезії. Антологія»². Про появу літературних мемуарів Альбера Жіро «Спогади іншої людини» розповідав літературознавець В. Державін у №12 журналу «Критика» за 1929 рік своєю публікацією «Нові книжки за кордоном».

Увесь подальший інтерес до бельгійських письменників зініціювали й інші представники української інтелігенції. «Найбільшим сучасним ліриком Бельгії» назвав Е. Вергарна письменник і літературознавець Юрій Кміт, представляючи читачеві «ЛНВ» його поетичну збірку «Les Héros»: «автор оспівує визначних мужів своєї вітчизни... Поетичними образами, препишною звучною ритмікою, настроями й врочистою величністю та ідеалізацією вражає поет надзвичайно

¹ Франко І. Доповіді Міріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 118.

² Сузір'я французької поезії. Антологія : в 2 т. Т. 2 / пер. і переспіви М. Терещенко. – К., 1971. – С. 285.

читача»¹. У своїй другій згадці з серії «Новини західноєвропейської літератури», поміщеній на сторінках «ЛНВ» за 1910 рік, Ю. Кміт вказував на «майстерне викінчення драми» Е. Вергарна «Єлена зі Спарти»², давав характеристику цього твору.

У 10–20-х роках ХХ століття до творчості Е. Вергарна звернулися О. Луцький, М. Терещенко, майбутній перекладач і упорядник чотирьох українських добірок бельгійського поета, Гео Шкурупій, В. Самійленко, О. Бургардт, В. Гадзінський, С. Сердюк, В. Бобинський та інші поети-перекладачі, заклавши підвалини української Вергарніани, яка виявила себе у перекладацькій справі, критичній думці та перегуках української поезії із головнішими мотивами, зокрема, поетичної творчості Е. Вергарна.

Пізнання бельгійської літератури І. Франком мало і зворотній процес, який можна охарактеризувати як «бельгійське прочитання Івана Франка». Уперше творчість І. Франка прозвучала 1920 року на сторінках льежської газети «La Meuse» (№ 83, 24 березня) у статті «Українська література» бельгійського письменника Франца Елленса (1881–1972), в якій автор «серед найвидатніших представників українського роману» згадав І. Франка, «чиї романи змальовують визиск народу на нафтових копальнях»³. Презентація Франкових перекладів відбулася на сторінках бельгійсько-французького журналу «La Nervie», який своїми трьома спеціальними випусками 1928 року (IV–V та VII) знайомив французькомовного читача із літературою, мистецтвом і культурою України давніших часів і перших десятиліть ХХ століття. У № VII журналу, що презентував український літературний процес, зокрема поетичними і прозовими творами українських письменників від Пісні Х Григорія Сковороди до Павла Тичини та інших творів сучасних українських поетів, містилися твори І. Франка «Гімн, замість пролога», «Не винен я тому, що сумно співаю...», «Каменярі» у перекладі Антуана Мартеля.

У IV–V випуску того ж журналу містилася стаття Павла Филиповича «Сучасна українська література», в якій лаконічно розповідалося

¹ *Кміт Ю.* Новини західно-європейських літератур / Ю. Кміт // Літературно-науковий вісник. – 1909. – Т. 45. – Кн. 1. – С. 164–165.

² *Кміт Ю.* Новини західно-європейських літератур / Ю. Кміт // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. 49. – Кн. 1. – С. 161–162.

³ *Hellens F.* La littérature ukrainienne / Franz Hellens // La Meuse. – 1920. – 24 mars.

про життя і творчість І. Франка. Автор статті писав: «Найскравішим талантом, який з'явився серед галицьких українців, був талант Івана Франка... Пишучи під впливом Золя, він змалював галицьке життя і зокрема важке життя мешканців Борислава, тогочасного центру молоді нафтової промисловості...»¹.

У Льєжі (Бельгія) 1946 року виходить у світ монографія доктора політичних наук Марка Тугуші-Гайяне «URSS. Face au problème des nations» («СРСР. Віч-на-віч із проблемою націй»). Розповідаючи про австрійську Галичину та поширення у ній патріотичних настроїв, автор дослідження писав: «Незадовго учні Драгоманова заснували організації в Галичині і Києві. У них взяли активну участь такі публіцисти, письменники, поети, як О. Терлецький, М. Павлик, Іван Франко, найвидатніша особа серед націоналістів Галичини»².

Цікаву згадку про І. Франка знаходимо у розділі «Україна» видання «Histoire universelle de la littérature» Едуарда де Тюнка, що вийшло у спільному видавництві п'яти західноєвропейських країн. Говорячи про певний, хоча й тимчасовий, вплив соціалістичних ідей на деяких українських письменників, автор розділу згадав І. Франка, «найвидатнішого від смерти Шевченка письменника, якому український народ завдячує у значній мірі пізнанням західноєвропейської думки (він переклав понад шістьдесят письменників із більше як десяти іноземних мов); його літературна діяльність охоплює майже тисячу статей (частина з них написана польською мовою). Однак потреба мистецького висловлення поволі перемагає кропітливі наукові пошуки, а природний досвід – соціалістичні захоплення. Вистачає лишень переглянути дві редакції його роману “Voa constrictor” (1878 і 1907 років) та ліричну поезію 1886–1906 років, аби зрозуміти цю еволюцію»³.

¹ Filipovytch P. La littérature ukrainienne moderne / Paul Filipovitch // La Nervie. – № IV – V : Anthologie de la littérature ukrainienne / Sous la direction de Antoine Martel. – Bruxelles-Paris, 1928. – P. 13–14.

² Tougouchi-Gaïannée M. URSS. Face au problème des Nationalités / Marc Tougouchi-Gaïannée. – Liège : Editions Soledi, 1946. – 123 p.

³ Tunk E. de. Ukraine / Edouard de Tunk // Histoire universelle de la littérature en 3 volumes. – Editions Stauffacher, 1961. – Zurich ; Paris ; Bruxelles ; Francfort s/M. ; Innsbruck ; Lausanne. – Vol. 3 (du romantisme aux courants modernes). – P. 356.

Наступні роки пов'язані із двома виданнями творів І. Франка у Бельгії – «Poésies choisies» (Bruxelles, 1970)¹, що містило 44 поезії українського поета від 1873 року до одного із останніх – вірша-посвяти «Зоні Юзичинській», датованого 3 лютого 1916 року, та «Moïse» (Bruxelles, 1969)²; обидва видання належали перекладачеві Андрієві Свірку, який також був і автором передмови до французького перекладу «Мойсея». Андрій Свірко (1920–1994) активно займався художніми перекладами у Бельгії в кінці 60-х і на початку 70-х років, зокрема творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки: свої художні інтерпретації супроводжував власними критичними розвідками про життя і творчість українських письменників. Народився перекладач у селі Іванівка на території Польщі. У Бельгії поселився з 1947 року, працював на вугільних копальнях. Унаслідок нещасного випадку на шахті дістав професійну травму, вийшов на пенсію. Тоді ж, удосконалюючи французьку мову, розпочав інтенсивну роботу над перекладанням класиків української літератури, поглиблював свої знання з літератури та історії України; в останні роки життя працював над інтерпретацією Кобзаревих віршів. Т. Шевченкові присвячував окремі абзаци в докладних критичних розвідках про життя і творчий шлях інших українських письменників, переклади яких, переважно власним коштом, друкував у брюссельських видавництвах (повість Андрія Чайковського, поетичне вибране І. Франка, поема «Мойсей», вибрані вірші Лесі Українки, «Кассандра», «Камінний подар» та інші).

Найновішим бельгійським прочитанням І. Франка є окремих розділ «Franko I.», поданий у останньому томі дванадцятитомової бельгійської антології «Patrimoine littéraire européen» («Європейська літературна спадщина»), яка містила окремі зразки поетичних і прозових творів письменника³. Творчість І. Франка у цій антології презентовано разом із поданням історії французькомовних перекладів

¹ *Franko I. Poésies choisies / I. Franko // Trad. de l'ukr. par A. Swirko. – Bruxelles : Impr. Amibel, 1970. – 80 p.*

² *Franko I. Moïse : Poème / I. Franko // Trad. de l'ukr. A. Swirko. – Bruxelles : Impr. Amibel, 1969. – 79 p.*

³ Запропоновані в енциклопедії твори українського письменника презентувала розлога стаття літературознавця Аркадія Жуковського «Франко (1856–1916)», голови НТШ у Західній Європі.

«Слова про Ігорів похід», творчістю Миколи Гоголя, Т. Шевченка, Лесі Українки, Миколи Хвильового, Василя Стефаника, Юрія Яновського.

Як бачимо, наукова проблема «Бельгійська література та Іван Франко» зі своєю майже півторастолітньою історією цікава оригінальними критичними оцінками творчості українського письменника, які знаходимо у бельгійських літературознавців. А два брюссельські видання у перекладі А. Свірка, як і згадана дванадцятитомова бельгійська антологія, роблять це дослідження особливо перспективним стосовно взагалі цілої історії французькомовного прочитання і перекладу поетичної та прозової спадщини І. Франка, розпочатої у французькомовному світі ще у 70-х роках XIX століття.

Іван Франко як перекладач бельгійської французькомовної літератури

Із бельгійської французькомовної літератури Іван Франко перекладав двох письменників – поета Жоржа Роденбаха та новеліста і поета П'єра Люїса.

Про видатного бельгійського поета Ж. Роденбаха (1855–1898), одного з чільніших представників символізму у світовій літературі, І. Франко писав небагато. 1894 року в статті «Odczyty Miriama», видрукованій у газеті «Kurjer Lwowski», що була рефератом на лекції польського поета і критика Зенона Пшесмицького про бельгійських символістів, І. Франко називав Ж. Роденбаха співцем «напудреної музи», який, наслідуючи Франсуа Коппе, «перенісся думками й почуттями в середньовіччя, до стародавніх міст, зображуючи їх у своєму “Царстві тиші”»¹. Знаємо, що з цієї лекції І. Франко отримав поверхову та опосередковану інформацію про творчість бельгійських поетів, зокрема і про Ж. Роденбаха, про що двічі писав у своїй статті².

Та вже через п'ять років у «ЛНВ» (Т. V, кн. 1, с. 67) надрукував короткий некролог пам'яті Ж. Роденбаха, одного із «видатніших французьких поетів молодшого покоління», називаючи літературний доробок Ж. Роденбаха – три томики віршів, кілька томиків оповідань і декілька літературних студій – «взірцевими з погляду на красоту мови і стилю» і зазначаючи, що критики «віддають високі похвали чистоті його характеру і високому настроєві його думок»³. Того ж року на сторінках «ЛНВ» (1899, т. VI, кн. 4, с. 116) з'явився і перший Франків переклад з Ж. Роденбаха (через три роки І. Франко надрукував і другий, останній свій переклад з цього поета («ЛНВ», 1902,

¹ Франко І. Доповіді Маріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 117.

² Див. : *Кравець Я.* Франко і Верхарн / Я. Кравець // Тези Республіканської наукової конференції «Іван Франко і Національне відродження» (До 135-річного ювілею письменника). – Львів, 1991. – С. 65–67.

³ Франко І. Жорж Роденбах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 377.

т. XIX, кн. 9, с. 254), в обох випадках звернувшись до добірки «Чиста юність»). У своєму некролозі І. Франко згадував найважливіші із творів Ж. Роденбаха, зокрема, роман «Bruges la morte» – «прегарний опис бельгійського міста Бріґге», а також поетичні добірки «Замкнуті життя», «Царство тиші» і «Чиста юність». Саме збірка «Чиста юність» (1886) зайняла таке значне місце у творчому доробку Ж. Роденбаха, що з часом її автора стали називати «le poète de la Jeunesse blanche». Та все ж, ця перша поетична книга, з якої фактично розпочався Роденбах-письменник і до якої поет радо признавався, так само, як і наступна – «Мистецтво у вигнанні» (1889) – спочатку пройшла майже незауваженою критикою.

Гадаємо, що теплий відгук І. Франка про Ж. Роденбаха був зумовлений певними особистими мотивами, його симпатією до талановитого бельгійського поета. І. Франко писав: «... він мав усього 43 роки. Від молодих літ, перейшовши до Парижа, він посвятив свої сили літературній праці»¹. У рік написання некрологу Франкові також було усього 43 роки. Він теж від молодих літ, перейшовши до Львова, посвятив свої сили літературній праці.

У книжці «La Jeunesse blanche» критика особливо вирізняла такі твори, як «Пролог» (програмний вірш добірки), сонет «Самотність» та «Очікування слави», в якому маємо вічну тему творчих мук, народження незбагнених досі строф, що, можливо, стануть для їхнього творця еталоном майстерності і довершеності: «Quel orgueil d'être seul, ... A noter des vers doux, ... et se dire: Peut-être que j'écris des choses qui vivront!» («Яка то гордість бути насамоті... записувати ніжні вірші і промовляти до себе самого: Можливо, я пишу те, що мене переживе»)².

Цікаво з'ясувати, яке місце мали посісти переклади з Ж. Роденбаха у перекладацькій діяльності І. Франка; знаємо, що із французької поезії він перекладав Віктора Гюґо (20 віршів), Поля Верлена (2), Жака Мореаса (5), а також Жана Рішпена (1). Цей список доповнюють два вірші франкомовного бельгійського поета Ж. Роденбаха.

¹ Франко І. Жорж Роденбах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К., 1981. – С. 377.

² Тут і далі цит. за: Rodenbach. G. La Jeunesse Blanche / Georges Rodenbach. – Paris, 1913.

Переклад усіх цих віршів охоплює двадцять років творчого життя І. Франка.

Ще 1891 року в одному зі своїх листів до Олени Пчілки І. Франко писав: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками; видаватиме її Академічне братство»¹ і через дві сторінки знов про цю ж «Антологію»: «ся книжечка (Гейне)... має бути початком “Антології” заграничної поезії” в перекладах на нашу мову. Така антологія була віддавна моєю мрією, і я старався 3 роки тому назад підбити до співробітництва над нею Сивенького...»².

18 жовтня 1893 року у листі до того ж адресата І. Франко писав: «З белетристики мені були б пожадані короткі новели і то найрадніше з народного життя, вірші оригінальні, а ще радше переклади лучших творів європейських поетів»³. Майже через рік, відповідаючи на лист Уляни Кравченко стосовно журналу «Жите і слово», запитував її, чи не могла б надіслати деякі переклади: «Я хотів би на чолі книжки подати в'язанку перекладів з різних поетів європейських»⁴. Таке ж прохання висловлював і в листі до Василя Щурата, написаному того ж дня.

Перекладання різних французьких поетів захопило І. Франка, особливо у зв'язку із рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово». У листі, адресованому в Париж до Федора Вовка, просить «вибрати і купити, що вважаєте відповідним для перекладів із новіших чи старших французів»⁵, зазначаючи, зокрема зацікавлення читачів Ж. Рішпенном, Шарлем Бодлером та Жаном-П'єром Беранже. Свій кінцевий задум І. Франко пояснив у листі до Агатангела Кримського: «Мені бажається звільна знайомити нашу громаду з новішими проявами поетичної творчості і з перелогами старших творів, чимнебудь цікавих для нас або важних в історії літератури»⁶.

¹ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 25 листопада 1891 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 310.

² Там само. – С. 312.

³ Франко І. Лист до Олени Пчілки від 18 жовтня 1893 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 427.

⁴ Франко І. Лист до Уляни Кравченко від 4 серпня 1894 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 506.

⁵ Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 12 листопада 1894 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 527.

⁶ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 21 грудня 1894 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 529–530.

Перекладацькі задуми стосовно французькомовних поетів не покидали І. Франка впродовж усього творчого шляху; на сторінках його листів постійно знаходимо міркування про видання того чи іншого поета: «Крушельницький зладить переклад кількох дрібних новелок Рішпена»¹; «про Сюллі-Прюдона має написати Щурат, обіцяв на сьогодні, та досі не прислав»²; «Я виготовив кілька пачок творів віршами й прозою, оригінальних та переробок»³. Саме в такому руслі перекладацьких інтересів І. Франка, постійного роздумування над складанням поетичних антологій значніших європейських та світових поетів доцільно, очевидно, трактувати зацікавлення І. Франка поетичною творчістю Ж. Роденбаха та його інтерпретацію двох вищезгаданих віршів.

Вірші, які вибрав І. Франко, різняться між собою змістовим звучанням, структурою і тональністю. У першому – «*Charme du passé*» («Чари минулого»), що є сонетом з його характерною композиційною будовою, перші дві строфи об'єднані римами абба, абба; дві наступні – вгг, вдд. Плинність розповіді, меланхолійний настрій творить сумовиту сцену прощання із роками чистої юності, коли всі ще «*vivions dans la même demeure*» і ходили в «*nos robes d'enfant aux rubans bleus et roses*». Та це минуле відходить, наче померла людина, у небесну блакить, «разом з душами пташок», відходить у труні, змайстрованій із колісок ранніх літ. Разом із мерцем-минулим відходять у вічність «*nos joujoux cassés*» і «*nos robes d'enfant*».

До вподоби І. Франкові припав сонет із першої частини добірки – «*Choses de l'enfance*» («Речі дитячих літ»). Поет сам був видатним майстром сонета, справжнім новатором, який надав сонетові нового життя і форми. У перекладача перша частина сонета набуває іншого римування (абаб абаб), що не суперечить версифікаційним канонам. Цим перекладом, який свідчить про велику майстерність прочитання іншомовного поетичного тексту, І. Франко дав зразок оригінального

¹ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від вересня 1899 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 138.

² Франко І. Лист до М. С. Грушевського від 30 вересня 1907 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 330.

³ Франко І. Лист до Василя Якібюка від 4 грудня 1915 року / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 433.

трактування образності першотвору (скажімо: «В лазур і дух його безсмертний полетів» («Vers l'azur a monté sa jeune âme immortelle»); «В труні збудованій з колиски наших снів» («Dans son cercueil construit du bois de nos berceaux» – дослівно «У домовині змайстрованій із дерева наших колисок»). Або ще – певна опоетизованість лексики вірша: «тісна та кліть» («leurs bières closes» – дослівно: «їхні закриті домовини»); «Всі дитські вбраннячка... що в них до дзеркала пишались, щастям п'яні» («Puis nos robes d'enfant... Qui faisaient autrefois la gaîté des miroirs» – дослівно: «І ще наше дитяче вбрання, яке колись радісно відбивалося у дзеркалі»). З великим мовним відчуттям перекладений останній рядок вірша: «Отим-то відтоді ми ходим чорно вбрані» («Et c'est depuis ce temps que nos habits sont noirs» – дослівно: «І саме відтоді в нас чорний одяг!»).

Другий переклад – дистих «Любовна літанія» – взято із другої частини згаданої добірки Ж. Роденбаха – «Перше кохання» («Premier amour»). Ритмічна будова вірша не була чужою для перекладача, адже якраз дистихом написана низка віршів І. Франка із добірки «Зів'яле листя» («Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Ой ти, дубочку кучерявий...», вірш «Не такого посту хоче Бог від нас...»), притчі про любов, красу і приязнь та інші зі збірки «Мій ізмарагд».

Перекладач зберіг жартівливо-грайливий настрій французького оригіналу, вряди-годи надаючи віршеві елементів українського фольклору та народних звичаїв. Скажімо: «Другої, крім тебе, не полюблю до суду» («Je ne veux plus aimer d'autre vierge que vous» – дослівно: «Не хочу любити іншої діви, окрім вас»); «Я вставлю образ твій поміж святі ікони» («Sous votre souvenir vêtu de mousseline» – дослівно: «Під вашим образом взятим у муслінову оправу»); «Щоб, бачачи красу твою в вінку зеленім...» («Et qu'à vous voir si belle entre des rameaux verts» – дослівно: «І бачачи вас такою вродливою між зеленим віттям»).

Як і попередній, цей вірш Ж. Роденбаха звучить дуже природно, невимушено, ще раз підтверджуючи неординарність перекладацького хисту І. Франка:

І в скупленій душі, і в захваті без краю
Тебе літанії словами звеличаю.

І строфи обведу барвистими квітками,
Гортатиму картки шовковими стяжками.

І я вгорну тебе в порфірі і скарлати,
Щоб так у пам'яті будущини жила ти.

Франків зачин виявився продуктивним для української літератури ХХ століття, яка впродовж свого розвитку не оминала увагою літературної спадщини Ж. Роденбаха. «В останні часи я дуже захоплююся північними письменниками, а також Метерлінком, Роденбахом», – писав Михайло Коцюбинський у листі до Михайла Мочульського¹. Проза бельгійського письменника приваблювала і Михайла Яцківа. Особливу популярність в Україні здобув один із найвідоміших прозових творів Ж. Роденбаха – роман «Мертвий Брюге» (1892). Портретна манера Ж. Роденбаха стала предметом критичного дослідження О. Білецького у праці «В мастерской художника слова» (1923), у якій учений часто згадував Ж. Роденбаха, його письменницьку манеру, образність поетичних та прозових творів, зокрема роману «Мертвий Брюге».

Серед перекладачів поетичних творів Ж. Роденбаха, окрім І. Франка, бачимо Михайла Драй-Хмару, Юрія Липу, а також Микола Терещенка.

У своїй перекладацькій практиці І. Франко звернувся і до міфологічного оповідання П'єра Люїса «Бібліс», уперше надрукувавши його у «ЛНВ» (1899, т. 7, кн. 9). Переклад мав другу публікацію у книзі 1, 29 тому зібрання творів І. Франка (Харків, 1929), названій «З чужих літератур. Повісті й оповідання».

П'єр Люїс (1870–1925), справжнє прізвище якого П'єр-Фелікс Люїс, народився в м. Гент (Бельгія), належав до поетів-символістів, тісно пов'язавши себе із бельгійськими та французькими літературними колами, співпрацював у бельгійському журналі «La Wallonie», що заснував Альберт Мокель. Про вірші та прозу П. Люїса прихильно писав Еміль Вергарн. Разом із такими письменниками, як Роні-Старший та Роні-Молодший, П. Люїс належить до так званих «еміграцій-

¹ Коцюбинський М. Лист до М. Мочульського / М. Мочульський // Твори : в 7 т. Т. 6 / М. Коцюбинський. – К., 1975. – С. 43.

них» письменників у бельгійській французькомовній літературі, які активно інтегрувалися у французьке літературне життя. Брати Роні, зокрема, у кінці 80-х років XIX століття, покинувши рідний Брюссель, перебралися до Парижа, були першими членами Гонкурівської академії, а Роні-старший навіть довший час там головував.

Франків переклад з П. Люїса вже був готовий на липень 1899 року, бо у своєму листі до Михайла Грушевського він, як упорядник чергового тому «ЛНВ», сповіщав, що до номера IX піде з-поміж інших перекладів Люїс¹. До цього ж питання І. Франко звернувся і в наступному листі до М. Грушевського від серпня 1899 року, сповістивши, що «Книга IX кінчиться» і «в белетристичній часті пішло все те, що ми укладали, зокрема “Бібліс” Льюїса»².

Переклад оповідання «Бібліс» І. Франко зробив безпосередньо із паризького видання «Louÿs Pierre. Vyblis. Changée en Fontaine» (1898), яке зберігається в особистій бібліотеці І. Франка у фондах Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Інтерпретація цього твору бельгійського французькомовного письменника припадала на той час, коли І. Франко особливо інтенсивно взявся за переклади французькомовної прози, продовжуючи започатковане ще 1876 року перекладом уривку із повісті Гюстава Флобера «Саламбо» ознайомлення українського читача із кращими зразками французької літератури.

Перекладанням французькомовної прози І. Франко особливо активно займався у 1898–1899 роках, мабуть, із заснуванням «Літературно-наукового вісника», зокрема він друкував на сторінках цього наукового журналу переклади нарису «Жаба» Еміля Золя, «Злочинець Сальва», уривок з роману «Париж» французького письменника, три оповідання Альфонса Доде, у тім числі і хрестоматійне оповідання письменника «Лекція історії»; оповідання французької письменниці Мадлен Деслянд, яка друкувалася під псевдонімом Оссіт. Згадані переклади ішли в руслі тієї обширної програми інтерпретації творів французькомовних письменників, робота над якими знаходила постійний відгомін в епістолярії І. Франка, особливо пов'язаній

¹ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від липня 1899 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 136.

² Франко І. Лист до М. С. Грушевського від серпня 1899 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 137.

із виданням журналів «Жите і слово», «ЛНВ» та ін. Перекладацькі проблеми і роздуми письменника знаходимо у листах І. Франка до М. Драгоманова та М. Грушевського («Чи панна Леся не мала б охоти взяти на себе труд перекласти “Торквемаду” Віктора Гюго? Я дуже бажав би напечатати сю драму по-нашому...»¹; «Книжки (Рішпена, Беранже і “Торквемаду”) одержав. “Спасибі Вам!”»²; «Коли маєте переводчика з Доде, то дуже добре, – у мене нема навіть його contes. Нехай перекладає. Я тепер трохи відпочиваю, лагоджу Золя для 8–9 книги»³).

Казочна алегорія «Бібліс», яку запропонував І. Франком у своєму перекладі, приваблює зворушливою розповіддю про дітей бога ріки – донечку Бібліс і сина Кауноса, які в дитинстві ніколи не розлучалися: «Вони ходили обоє геть далеко, бавилися дикими яблуками, що поспали з дерев, або шукали квіток щонайбільших і найзапашніших. І що знайшло одно, все те було для другого [...]. Та ось, коли минуло дванадцять літ від дня уродин, їх мати зробилася чогось неспокоїна і кілька разів ходила за ними назирцем»⁴.

Мати Ціянея розлучила дітей, віддавши Кауноса кентавриці, яка понесла його далеко до моря. Затуживши за братом, Бібліс вирушила на його пошуки. Гамаріада, лісова німфа, білява лань, наяда, водяна русалка вказували їй дорогу. Втративши надію знайти брата, «Бібліс уже не чула нічого, ані голосів, ані кроків, ані нічного вітру. Її тіло під потоками сліз набрало того гладкого, білого полиску, який має мармур, митий водою. Вона застигла в чистий камінь. Ледве неясний пробіск освічував ще її вид та нараз він згас; але сльози, все свіжі, пливають і досі з її очей. От так-то Бібліс зробилася джерелом»⁵.

Франків зачин щодо П. Люїса виявився вдалим. Маємо про нього декілька згадок Лесі Українки. Про П. Люїса поетеса відгукнулася

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 1 січня 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 9.

² Франко І. Лист до Ф. К. Вовка від 20 лютого 1895 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 23.

³ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від 8 серпня 1898 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 108.

⁴ Франко І. П'єр Люїс. Бібліс. Мітологічне оповідання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 51 / Іван Франко. – К., 1986. – С. 590.

⁵ Там само. – С. 597.

у статті «Новые перспективы и старые тени (“Новая женщина” западноевропейской беллетристики)», надрукованій вперше у журналі «Жизнь» (1900. – № 12). Леся Українка писала про те, що «в інтерпретації П. Луїса сучасна жінка значно регресувала і в фізичному, і в моральному відношенні проти жінки попередніх століть». Про бельгійського письменника Леся Українка писала, зокрема, у своєму листі до матері Ольги Косач 27 січня 1903 року, згадуючи твори письменника «Афродіта» і «Таїс». І вже у кінці листа під своїм підписом додавала: «Може, схочеш роздивитись “новітні напрямки” у французькій літературі, то варто прочитати...», і тут Леся Українка перелічила декілька письменників, серед яких згаданий і П'єр Люїс¹.

Особливе зацікавлення бельгійським письменником в українській літературі датується 1925 роком – роком смерті П. Люїса. Посмертна згадка про нього друкується у т. 88, кн. 9 «ЛНВ» за 1925 рік авторства Е. Жалю, до якої додано роздуми самого П. Люїса про поетичне мистецтво. Через два роки у тому ж журналі бачимо переклад двох віршів поета – «Перший дав мені намісто» і «Він став у він гущавині...» (ЛНВ, т. 94, кн. 9, 1927) у перекладі Ю. Липи. Ці переклади будуть згодом передруковані у виданнях поезії Ю. Липи у Торонто (1967) та Львові (2005). 1927 року у Вінниці з'явився твір П. Люїса «Пісні Білітіси» у перекладі Сергія Смеречинського. Наступного року «Пісні Білітіс» надруковано окремим виданням у Львові та Коломиї в перекладі Омеляна Карашкевича. Один вірш поета – «Щодень мої зникають сили» – переклав для антології «Сузір'я французької поезії» М. Терещенко. Твір П. Люїса «Волосся» у перекладі Всеволода Ткаченка був поміщений у всеукраїнській газеті для вчителя «Зарубіжна література» (Шкільний світ, № 19, 2005 р.)^{*} Згадане вже міфологічне оповідання письменника у перекладі І. Франка передруковано ще й у томі 51 (Прозові переклади. 1876–1912), що вийшов як додатковий том до зібрання творів І. Франка у п'ятдесяти томах (К., 2008, с. 589–597).

¹ Леся Українка. Лист до Олени Пчілки від 27 січня 1903 р. / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 12. Листи (1903–1913) / Леся Українка. – К., 1979. – С. 29–35.

^{*} Дві поезії у прозі бельгійського письменника «Волосся» і «Клятва» бачимо у тематичній антології «Сад божественних поезій» (тисячоліття французькомовної любовної лірики). – К., 2011. – С. 154 (упорядник і перекладач В. Ткаченко).

Звичайно, що для з'ясування повнішої картини входження П'єра Люїса в українську культуру варто було б дослідити і особливості перекладацької майстерності І. Франка як інтерпретатора прозового твору цього бельгійського письменника українською мовою. Опрацювання цього питання потребує окремої роботи із архівною спадщиною І. Франка. Та вже зараз можна відзначити легкість стилістичного відтворення французькомовного оригіналу та багатства художньої палітри Франкового перекладу.

Бельгійський письменник Жорж Роденбах в інтерпретації Івана Франка

Про видатного бельгійського поета Жоржа Роденбаха (1855–1898), одного з чільніших представників символізму у світовій літературі, Іван Франко писав небагато. 1894 року у статті «Odczyty Miriama», що була рефератом на лекції польського поета і критика Зенона Пшесмицького про бельгійських символістів, І. Франко назвав Ж. Роденбаха співцем «напудреної музи», який, наслідуючи Коппе, перенісся думками й почуттями в середньовіччя, до стародавніх міст, зображуючи їх у своєму «Царстві тиші...»¹.

Знаємо, що з цієї лекції І. Франко дістав поверхову та опосередковану інформацію про творчість бельгійських поетів, зокрема і про Ж. Роденбаха, про що двічі говорить у своїй статті².

Та вже через п'ять років у «Літературно-науковому віснику» надрукував короткий некролог пам'яті Ж. Роденбаха, одного з «видніших французьких поетів молодшого покоління». І. Франко називав літературний доробок Ж. Роденбаха – три томики віршів, кілька томиків оповідань і ряд літературних студій – «взірцевими з погляду на красоту мови і стилю», зазначаючи, що критики «віддають високі похвали чистоті його характеру і високому настроєві його думок»³.

Варто зазначити, що Ж. Роденбах – єдиний із письменників нового напрямку «символізму» в бельгійській поезії, якому І. Франко не лише приділив більше уваги порівняно з іншими поетами, але й перекладав українською мовою. Згадаймо, принагідно, що про Фран-

¹ Франко І. Доповіді Маріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 117.

² Див. про це: Кравець Я. Франко і Верхарн / Я. Кравець // Тези Республіканської наукової конференції «Іван Франко і національне відродження» (До 135-річного ювілею письменника). – Львів, 1991. – С. 65–67.

³ Франко І. Жорж Роденбах [некролог] / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 67; Франко І. Жорж Роденбах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 377.

кову інтерпретацію творчої спадщини Ж. Роденбаха та про його переклади бельгійського поета не говорилося ні в монографії Іди Журавської «Іван Франко і зарубіжні літератури» (Київ, 1961), ні у багатьох виданнях та публікаціях, присвячених Франковій перекладацькій роботі. Цього питання лише торкнулася у своїй статті про переклади І. Франка з французьких поетів Х. Паляниця¹.

Що ж визначило особливий інтерес українського поета до вмерлого в молодому віці Ж. Роденбаха? Адже вже того ж таки року на сторінках «ЛНВ» (1899, т. VI, кн. 4, с. 116) з'явився перший Франків переклад з Ж. Роденбаха (лише через три роки І. Франко надрукував ще один, останній свій переклад з цього поета («ЛНВ», 1902, т. XIX, кн. 9, с. 254).

Розпочавши свою літературну діяльність наслідуванням поезії Віктора Гюго, А. де Мюссе, Ф. Коппе, Ж. Роденбах писав традиційними розмірами, що тяжіли до класичної чіткості, відзначалися майстерними порівняннями, багатством образів, витонченими метафорами. Це був, за визначенням критики, поет, який, перейшовши через символізм, залишався романтиком. Особливої майстерності Ж. Роденбах досягнув у портретній манері. Основний настрій його поезій – тихий смуток, печаль самотності, туга за ідеалом, відчуття переваги світу мрій над реальністю. У некролозі пам'яті Ж. Роденбаха І. Франко згадував важливіші із творів бельгійського поета, зокрема, роман «Vruges la morte» – «прегарний опис бельгійського міста Брігге», а також поетичні добірки «Замкнуті життя», «Царство тиші» і «Чиста юність». Саме з останньої І. Франко і переклав два вірші. Що ж до «Царства тиші», то, покликаючись на думку польського доповідача, він зазначав, що ця поема «своім настроєм справляє незвичайне враження»².

Можливо, що подібний теплий відгук був зумовлений і певними особистими мотивами І. Франка, його симпатією до талановитого бельгійського поета. І. Франко писав: «... він мав усього 43 роки. Від молодих літ, перейшовши до Парижа, він посвятив свої сили літературній праці»³. У рік написання некролога Франкові також було

¹ Паляниця Х. Переклади І. Франка із французьких поетів / Х. Паляниця // Українське літературознавство. – Вип. 34. – С. 107–115.

² Франко І. Доповіді Маріама / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 29 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 117.

³ Франко І. Жорж Роденбах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 377.

усього 43 роки. Він теж від молодих літ, перейшовши до Львова, посвятив свої сили літературній праці.

Збірка «Чиста юність» (1886) посіла таке значне місце у творчому доробку Ж. Роденбаха, що з часом її автора стали називати «le poète de la Jeunesse blanche». Та все ж ця перша поетична книга, з якої фактично розпочинається Роденбах-письменник і до якої поет радо признавався, так само, як і наступна – «Мистецтво у вигнанні» (1889), – спочатку залишалася майже поза увагою критики.

На думку деяких дослідників, у добірці «La Jeunesse blanche» маємо відлуння Бодлерових «Квітів зла»; разом з тим вчувається, що «... така імітація не є штучна і книжна, вона щира. [...] У цих перших віршах бачимо також квітку наївності та молодечих літ, той відгомін людськості, який важко буде віднайти у наступних віршах...»¹. Критика особливо вирізняє у книжці такі твори, як «Пролог» (програмний вірш добірки), сонет «Самотність» та «Очікування слави», в якому маємо вічну тему творчих мук, народження незбагнених досі строф, що, можливо, стануть для їх творця еталоном майстерності і довершеності: «*Quel orgueil d'être seul, ...A noter des vers doux, ...et se dire: Peut-être que j'écris des choses qui vivront!*» («Як то гордо бути самотнім... записувати ніжні вірші і промовляти до себе самого: Можливо, я пишу те, що мене переживе»).

Цікаво з'ясувати і те, яке місце мали посісти переклади з Ж. Роденбаха у перекладацькій діяльності І. Франка, в якого бачимо досить вагомий французький доробок – В. Гюго (20 віршів), П. Верлен (2), Ж. Мореас (5), а також Ж. Рішпен (1). Цей список доповнюється двома віршами франкомовного бельгійського поета Ж. Роденбаха; робота над усіма перекладами займає двадцять років творчого життя І. Франка.

Ще 25 листопада 1891 року в листі до Олени Пчілки І. Франко писав: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками; видаватиме її Академічне братство»; і через дві сторінки – знов про цю ж «Антологію»: «ся книжечка (Гайне)...

¹ *Gregh F. Discours prononcé à la séance solennelle de l'Académie Royale de langue et de littérature française consacrée au centenaire de Georges Rodenbach / Fernand Gregh // Bulletin de l'Académie Royale de langue et de littérature française. T. 33, № 4. – Bruxelles, 1955. – P. 247.*

має бути початком “Антології” заграничної поезії» в перекладах на нашу мову. Така антологія була віддавна моєю мрією, і я старався 3 роки тому назад підбити до співробітництва над нею Сивенького...»¹.

18 жовтня 1893 року у листі до того ж адресата І. Франко уточнював: «З белетристики мені були б пожадані короткі новели і то найрадніше з народного життя, вірші оригінальні, а ще радше переклади кращих творів європейських поетів»². Майже через рік, відповідаючи на лист Уляни Кравченко стосовно журналу «Житє і слово», запитував її, чи не могла б надіслати деякі переклади: «Я хотів би на чолі книжки б подати в’язанку перекладів з різних поетів європейських»³. Таке ж прохання висловлював і в листі до В. Щурата, написаному того ж дня.

Перекладання різних французьких поетів захопило І. Франка, особливо у зв’язку з рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Житє і слово». У листі, адресованому в Париж до Федора Вовка, поет просив «вибрати і купити, що вважаєте відповідним для перекладів із новіших чи старших французів»⁴, зазначаючи, зокрема, зацікавлення читачів Ж. Рішпенном, Ш. Бодлером та П. Ж. Беранже. Свій кінцевий задум І. Франко пояснив у листі до Агатангела Кримського: «Мені бажається звільна знайомити нашу громаду з новішими проявами поетичної творчості і з перелогами старших творів, чим-небудь цікавих для нас або важних в історії літератури»⁵.

Перекладацькі задуми щодо доробку французьких поетів не покидають І. Франка впродовж усього творчого шляху; на сторінках його листів постійно знаходимо міркування про видання того чи іншого поета: «Крушельницький зладить переклад кількох дрібних

¹ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 29 листопада 1891 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 310, 312.

² Франко І. Лист до Олени Пчілки від 18 жовтня 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 427.

³ Франко І. Лист до Уляни Кравченко від 4 серпня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 506.

⁴ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 14 листопада 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 527.

⁵ Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 21 грудня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 529–530.

новелок Рішпена»¹; «про Сюллі Прюдона має написати Шурат, обіцяв на сьогодні, та досі не прислав»²; «Я виготовив кілька пачок творів віршами й прозою, оригінальних та переробок»³. Отже, саме в такому руслі перекладацьких інтересів І. Франка, постійного роздумування над складанням поетичних антологій відомих європейських та світових поетів слід, гадаємо, трактувати його зацікавлення поетичною творчістю Ж. Роденбаха та інтерпретацію двох вищезгаданих віршів.

Вірші, які вибрав І. Франко для перекладу українською мовою, різняться між собою змістовим звучанням, структурою і тональністю. У першому – «*Charme du passé*» («Чари минулого»), що є сонетом з його характерною композиційною будовою, дві перші строфи об'єднані римами абба, абба; дві наступні – вгг, вдд. Плинність розповіді, меланхолійний настрій творить сумовиту сцену прощання з роками чистої юності, коли всі ще «*vivions dans la même demeure*» і ходили в «*nos robes d'enfant aux rubans bleus et rosés*». Та це минуле відходить, наче померла людина, у небесну блакить, «разом з душами пташок», відходить у труні, змайстрованій із колисок ранніх літ. Разом із мерцем-минулим ідуть у вічність «*nos joujoux cassés*» і «*nos robes d'enfant*».

Цей сонет із першої частини добірки «*Choses de l'enfance*» («Речі дитячих літ») припав до вподоби І. Франкові. Поет сам був видатним майстром сонета, справжнім новатором, який вдихнув сонетові нове життя і нові форми. Перекладач надає іншого римування першій частині сонета (абаб абаб), що не суперечило версифікаційним канонам. Цим перекладом, що свідчить про велику майстерність прочитання іншомовного поетичного тексту, І. Франко дав оригінальний зразок трактування образності першотвору: «В лазур і дух його безсмертний полетів» («*Vers l'azur a monté sa jeune âme immortelle*»); «В труні, збудованій з колиски наших снів» («*Dans son cercueil construit du bois de nos berceaux*» – дослівно: «У домовині, змайстрованій із дерева на-

¹ Франко І. Лист до М. С. Грушевського від вересня 1899 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 138.

² Франко І. Лист до М. С. Грушевського від 30 вересня 1907 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 331.

³ Франко І. Лист до Василя Якібюка від 4 грудня 1915 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 433–434.

ших колисок»). І ще: певна опоетизованість лексики вірша: «тісна та кліть» («leurs bières closes» – дослівно: «їхні закриті домовини»); «Всі дитські вбраннячка... що в них до дзеркала пишались, щастям п'яні» («Puis nos robes d'enfant... Qui faisaient autrefois la gaîté des miroirs» – дослівно: «І наше дитяче вбрання, яке радісно відбивалося колись у дзеркалі»). З великим мовним відчуттям І. Франко переклав останній рядок вірша: «Отим-то відтоді ми ходим чорно вбрані» («Et c'est depuis ce temps que nos habits sont noirs» – дослівно: «І саме відтоді в нас чорний одяг!»).

Другий переклад – дистих «Любовна літанія» – взято із другої частини добірки Ж. Роденбаха «Перше кохання» («Premier amour»). Ритмічна будова цього вірша не була чужа для перекладача, адже якраз дистихом І. Франко написав низку віршів із добірки «Зів'яле листя» («Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Ой ти, дубочку кучерявий...»), вірш «Не такого посту хоче Бог від нас...»), притчі про любов, красу і приязнь та деякі інші вірші зі збірки «Мій Измарагд».

Перекладач зберіг жартівливо-грайливий настрій французького оригіналу, вряди-годи надаючи віршеві елементів українського фольклору та народних звичаїв. Скажімо: «Другої, крім тебе, не полюблю до суду» («Je ne veux plus aimer d'autre vierge que vous» – дослівно: «Не хочу любити іншої діви, окрім вас»); «Я вставлю образ твій поміж святі ікони» («Sous votre souvenir vêtu de mousseline» – дослівно: «Під вашим образом, взятим у муслінову оправу»); «Щоб, бачачи красу твою в вінку зеленим...» («Et qu'à vous voir si belle entre des rameaux verts» – дослівно: «І бачачи вас такою вродливою між зеленим віттям»).

Як і попередній, цей вірш Ж. Роденбаха звучить дуже природно, невимушено, ще раз підтвержуючи геніальність перекладацького хисту І. Франка:

І в скупленій душі, і в захваті без краю
Тебе літанії словами звеличаю.

* * *

І строфи обведу барвистими квітками,
Гортатиму картки шовковими стяжками.

* * *

І я вгорну тебе в порфіри і скарлати,
Щоб так у пам'яті будущини жила ти.

Франків зачин виявився досить продуктивним для української літератури ХХ століття «В останні часи я дуже захоплююсь північними письменниками, а також Метерлінком, Роденбахом», – писав Михайла Коцюбинський у листі до Миколи Мочульського¹. Проза бельгійського письменника приваблювала і Михайла Яцкова.

Особливу популярність в Україні здобув один із найвідоміших прозових творів Ж. Роденбаха – роман «Мертвий Брюгге» (1892), з'явився в українському перекладі 1923 року у бібліотеці «Спілки» в серії красного письменства за № 5. Цікаво, що прізвище перекладача цього твору довший час залишалося незнане. В усіх бібліографічних показниках та виданнях українська інтерпретація твору подавалася без зазначення автора перекладу, або ж із криптонімом В.К.М. Лише при кінці 90-х років вдалося з'ясувати, що український переклад роману «Мертвий Брюгге» Ж. Роденбаха належить Юрієві Меженкові (1892–1969), українському бібліографові, книгознавцеві і літературознавцеві. Інформацію про це знаходимо в місячнику «Нова Україна» (1923)², де була поміщена рекламна анотація на твори, які видала «Спілка».

Своєрідна портретна манера Ж. Роденбаха стала предметом критичного дослідження Олександра Білецького у праці «В мастерской художника слова» (1923). У ній учений часто згадує майстерність Ж. Роденбаха, образність його віршових та прозових творів, зокрема роману «Мертвий Брюгге». У розділі «Изображение живой и мертвой природы» цієї ж праці увагу звернено на місце речі як «не декоративного фону, а незалежного персонажа» у творах М. Метерлінка, Ж. Роденбаха та інших письменників. Така річ, за О. Білецьким, персоніфікується, стає дійовою особою твору, складовою частиною «динамічного натюрморту»³.

Серед перекладачів віршових творів Ж. Роденбаха, окрім І. Франка, бачимо Михайла Драй-Хмару, Юрія Липу, а також Миколу Терещенка. Отож, не викликає жодного сумніву, що питання перекладацької майстерності таких різних за своїми стильовими пошуками українських літераторів потребує окремого, ґрунтовнішого дослідження.

¹ Коцюбинський М. Твори : в 7 т. Т. 6 / М. Коцюбинський. – К., 1975. – С. 43.

² Нова Україна. – Прага ; Берлін, 1923. – Кн. 6. – С. 188.

³ Білецький О. Зібрання праць : у 5 т. Т. 3 / О. Білецький. – К., 1965. – 1966. – С. 442–489.

P. S. Повне роз'яснення стосовно перекладача цього твору Ж. Роденбаха було зроблено під час опрацювання бібліографічного покажчика «Українсько-бельгійські літературні зв'язки. 1870–2008» (Київ ; Львів, 2010). Криптонім В. К. М. читається як В. (Віра) Каліхевич-Меженко.

Андрій Свірко – бельгійський перекладач і дослідник поетичної творчості Івана Франка

У кінці 60-х і на початку 70-х років минулого століття з різницею у два роки з'явилися два видання, що поповнили французькомовну Франкіану – поема Івана Франка «Мойсей» та його «Вибрані поезії» – обидва у перекладі бельгійця українського походження Андрія Свірка. Перекладач цих видань уже був знаний у літературі своєю інтерпретацією повісті Андрія Чайковського «За сестрою», яка у бельгійському виданні друкувалася під назвою «Тривога в степу» і відразу ж привернула до себе увагу літературної критики¹.

Перекладач фактично завершував своєрідну презентацію І. Франка французькомовному читачеві, бо далі зосередив увагу на поетичній та драматургійній творчості Лесі Українки, а також заду-мав переклад віршів Тараса Шевченка. Останній проект, на жаль, залишився незавершеним – перекладач помер 1994 року; комп'ютерний варіант його інтерпретацій творів Т. Шевченка, як він сам стверджував, потребував ще додаткового редагування.

Історія бельгійської перекладної та критичної Франкіани не дуже обширна; це зумовлено різними чинниками, зокрема двома найголовнішими, які, на нашу думку, і стали вирішальними. Першим був чинник великої обізнаності у французькомовному світі із постаттю і творчістю Т. Шевченка як символа української нації та її культури, національного менталітету. Особа Кобзаря у багатьох моментах заступала собою інших письменників української класичної літератури. Другий чинник полягав у спільності критично-літературознавчого набутку двох літератур – французької та французькомовної бельгійської. Зрозуміло, що надбання французької літературознавчої критики, зокрема в галузі франкознавства, легко ставало і набутком бельгійським.

¹ Див.: *Кравець Я.* Повість Андрія Чайковського «За сестрою» французькою мовою / Я. Кравець // Андрій Чайковський. Спогади, листи, дослідження : у 3-х т. Т. 3. – Львів, 2002. – С. 428–432.

Якщо ж поглянути в «глибину історії», то перша зафіксована нами бельгійська французькомовна згадка про І. Франка припадає на березень 1920 року і пов'язана з іменем бельгійського письменника, літературознавця і перекладача Франца Елленса, який 24 березня у льежській газеті «La Meuse» надрукував другу зі своїх українознавчих статей – «Українська література», в якій про І. Франка писав у контексті невеликої розвідки про український роман. Серед «найвидатніших» його представників бельгійський письменник поряд з іменами Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського згадав й І. Франка, «чиї романи змальовують визиск народу на нафтових копальнях...»¹.

Наступна оцінка творчості І. Франка із декількома перекладами його віршів подавана через вісім років у бельгійсько-французькому журналі «La Nervie» (1928 р. IV–V, VII) разом із матеріалами про Україну та короткою антологією української літератури: у числі VII журналу опубліковано французький переклад Франкового «Гімну до думки», вірш «Не винен я тому, що сумно співаю», блискучий переклад «Каменярів» (усе в перекладі Антуана Мартеля) та невеликий уривок із Пролога до поеми «Мойсей», що супроводжував короткий огляд творчості І. Франка у випусках IV–V, який підготував письменник Павло Филипович².

У подальших критичних дослідженнях І. Франка неодмінно згадують там, де мовиться про літературний процес в Україні, зокрема в Галичині, патріотичні змагання й культурний розвиток нації тощо. У Льежі 1946 року вийшла у світ монографія «СРСР. Віч-на-віч із проблемою націй» доктора політичних наук Марка Тутуші-Гаяне. Розповідаючи про австрійську Галичину та поширення у ній патріотичних настроїв, автор дослідження називав І. Франка «найвидатнішою особою серед націоналістів Галичини»³.

Ще одну вагому згадку про І. Франка знаходимо у розділі «Від

¹ Див.: *Кравець Я.* Бельгійський письменник Франц Елленс і українська культура / Я. Кравець // Вісник Львівського університету. – Львів, 2003. – С. 377–387. – (Серія філологічна; вип. 31).

² *Кравець Я.* Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці / Я. Кравець // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 200.

³ Там само. – С. 201.

романтизму до сучасних напрямів» під гаслом «Україна» у 3 томі видання «Histoire universelle de la littérature» Едуарда де Тюнка, яке з'явилося 1961 року у спільному швейцарсько-французько-бельгійсько-західнонімецько-австрійському видавництві. Автор розділу говорив про І. Франка як про «найвидатнішого від смерті Т. Шевченка письменника, якому український народ завдячує значною мірою пізнанням західноєвропейської думки (він переклав понад шістьдесят письменників із більше як десяти іноземних мов); його літературна спадщина охоплює майже тисячу статей (частина з них написана польською мовою)»¹.

Наступні сторінки бельгійської Франкіани пов'язані зі згаданим уже А. Свірко (1920–1994), бельгійським перекладачем української літератури. Народжений у Польщі, він у роки Другої світової війни опинився на чужині, а з 1947 року проживав у Бельгії, де знайшов роботу на вугільних копальнях. А. Свірко самотужки взявся за вдосконалення своєї французької мови і, вийшовши з 60-х років на пенсію, зайнявся художнім перекладом. У царині перекладу дебютував 1968 року вже згаданою нами французькою інтерпретацією повісті А. Чайковського, про яку схвально відгукувався бельгійський літературознавець Жіль Нельо у праці «Panorama du roman historique» (Paris, Bruxelles, 1969).

Окрім обширної перекладацької діяльності, зокрема творів І. Франка, А. Свірко виступив і як дослідник літературної творчості поета, помістивши власну передмову до бельгійського видання «Мойсея».

Свою передмову А. Свірко розпочинав коротким екскурсом у 1893 рік, коли І. Франко, пойнятий ідеєю відновлення української державності, взявся робити начерки до своєї поеми «Мойсей»; як згадував один із сучасників поета, автор намагався показати гебрейського патріарха так, щоб читач зумів пізнати в ньому українського проводиря. Новим стимулом для поета, писав А. Свірко, стала мандрівка до Італії 1904 року, де на І. Франка справила неймовірне враження статуя Мойсея роботи Мікеланджело. «Риси гебрейського

¹ *Кравець Я.* Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці / Я. Кравець // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 202.

патріарха, сповненого гідності і маєстату, настільки захопили поета, що він не годен був відвести очей від цього надзвичайного твору мистецтва», – зазначав А. Свірко. І далі писав: «Саме тоді він вирішив довести до кінця задуманий твір. [...] Не позбуваючись свого захоплення гебрейським патріархом увіковіченим у камені, він закінчив цей твір 1905 року»¹.

Бельгійський критик зупинився також і на мандрівці І. Франка рідним краєм із читанням «Мойсея», згадав про той успіх, який перевершив найоптимістичніші сподівання. Першу частину передмови А. Свірко завершив словами, які варто зацитувати повніше: «Відтоді, а особливо року 1913, коли українці вшановували сорокаліття літературної діяльності І. Франка, його часто називали “українським Мойсеєм”. Цю назву радо прийняли, бо під час святкових академій оратори нагадували, що Мойсей упродовж сорока років блукав пустелею, перш ніж вивів ізраїльтян до кордонів Палестини. А тому що І. Франко боровся за права українського народу, за об’єднання його етнографічних територій, за його повну незалежність – порівняння автора з героєм поеми “Мойсей” було виправданим, тим паче, що українці прагнули стати вільними так само, як колись жиди прагнули увійти у свою землю Обіцяну»².

У другій частині передмови А. Свірко подавав коротку інформацію про життєвий шлях поета, акцентуючи увагу на таких моментах життя І. Франка, як його триразове ув’язнення, заснування української радикальної партії, невдалі спроби одержати кафедру у Львівському університеті, а далі і депутатські мандати до галицького сейму та віденського парламенту. Останні рядки підрозділу присвячено інформації про роботу І. Франка у польській газеті, його відмові обійняти професорську посаду у Софійському університеті, яка залишилася вакантною по смерті М. Драгоманова: «Він відмовляє у цьому, воліючи залишитися у своїм краї. Великий ерудит, поліглот, який знав шістнадцять мов, він працює заступником редактора польської газети. Лише 1898 р. одержує посаду у Науковому товаристві Шевченка. З того часу починає невтомно працювати і стає світочем українського культурного життя»³.

¹ Swirko A. Préface / A. Swirko // Ivan Franko. Moïse (poème) / I. Franko ; tr. par A. Swirko. – Amibel ; Bruxelles, 1969. – P. 7.

² Ibid. – P. 7–8.

³ Ibid. – P. 9.

Знаємо, що, розчарувавшись у діях деяких соціалістів, І. Франко полишив радикальну партію, став одним із організаторів української націонал-демократичної партії 1899 року; остаточно відійшов від політичного життя 1904 року.

Третя, остання частина передмови А. Свірка – це лаконічна характеристика творчості письменника «який дав дивовижну галерею різних персонажів і різноманітних характерів». Автор переднього слова зазначав: «Кожен читач знаходить тут щось цікавого і приємного. І. Франко має багато спільних точок зіткнення з іншими письменниками і поетами. Деякі з його персонажів викликають наше співчуття, інші ж закономірне почуття обурення та огиди. У нього ми відчуваємо, як вібрує голос минулого і бринить голос сучасності. А коли йдеться про бачення майбутніх подій, він рідко коли помилявся»¹.

Зокрема, А. Свірко знайомив читача із творчим шляхом І. Франка, подаючи творчу характеристику поетової діяльності – від романтизму («Балади і розкази», 1876 року) через реалістичні орієнтації до наукових, літературно-історичних, економічних та політичних студій, перекладання творів видатних зарубіжних прозаїків і поетів. Огляд літературної творчості українського письменника А. Свірко відобразив трьома жанровими характеристиками – поетичними добірками, поемами (1887–1906 рр.), прозовими творами (десять романів і близько сотні оповідань та казок), драматургією письменника (сім драматичних творів, а також історичні праці).

Завершуючи огляд життєвого і творчого шляху І. Франка, бельгійський критик і перекладач резюмував свій виклад добре відомою сентенцією про те, що «творчість Івана Франка займає дуже важливе місце в українській літературі». Якщо зважити, що видання «Мойсея» призначалося насамперед для французькомовного читача, який був мало обізнаний із творчістю Каменяра, це лаконічне переднє слово було дуже потрібним і корисним.

Подальша доля франкомовного «Мойсея» склалася досить вдало, хоча сам перекладач не дуже поважно трактував свої перекладацькі проби, не вважаючи їх аж такими літературними. Та все ж, уривки з

¹ Swirko A. Préface / A. Swirko // Ivan Franko. Moïse (poème) / I. Franko ; tr. par A. Swirko. – Amibel ; Bruxelles, 1969. – P. 9.

цього перекладу вже незабаром ілюстрували статтю ученого-філософа Олександра Кульчицького «Філософсько-антропологічні виміри поеми “Мойсей” І. Франка», поміщену у виданні “Actes de la Journée Ivan Franko” (Sorbonne, le 12 novembre 1977, Paris; Munich, 1977). Дві перші пісні з бельгійського видання «Мойсея» вже значно пізніше презентували разом із іншими текстами творчий шлях І. Франка в «Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle» (Paris; Kyiv, 2004), видані завдяки заходам НТШ у Західній Європі (Сарсель).

Опрацьовуючи текст «Мойсея», перекладач не мав наміру строго дотримуватися версифікаційної картини українського оригіналу. А. Свірко не міг би сказати словами свого колеги Володимира Кобрини, дрогобицького юриста, польського перекладача «Мойсея»: «Сам переклад є зладжений стихами із задержанням складу вірша оригінального. [...] ... старався я в своїм перекладі по можності вірно держатися краси оригіналу і віддати її такою віршовою формою як в оригіналі»¹.

Переклад А. Свірка рівно передає усю «красу оригіналу», подекуди має навіть гарне й оригінальне вирішення авторового задуму, як-от: «Bien que les ans, de pair avec les soucis, L'aient courbé tel un arc» [III, 19]; «Хоч літа його гнуть у каблук із турботами в парі»; «Il vous parlera, cent fois plus terriblement Que le bruit du tonnerre dans le désert» [IV, 21]; «Заговорить страшніше сто раз Як в пустині рик грому». Хоча надibuємо й окремі похибки, або не дуже вдале прочитання українського тексту, як-от: «Est-ce que, sur les tableaux de fer de tes voisins, Il est écrit que tu dois leur servir de fumier...?» «Невже тобі на таблицях залізних Записано в сусідів бути гноєм...?» У дослівному перекладі: «Невже на таблицях залізних твоїх сусідів і т. п.» До слова сказати, у перекладі Прологу до поеми «Мойсей», авторкою якого стала французька поетеса українського походження Аліна Дорош, ця ж строфа у неї читається легше:

Faut-il que par décret d'acier,
De tes voisins tu sois toujours l'engrais?²

¹ Франко І. Коментарі [«Мойсей»] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 5 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 365.

² Franko I. Prologue du poème «Moïse» / Ivan Franko // Dorosz Al. De l'or des roses. Poèmes / Aline Dorosz // P.I.U.F. – POESIA. Paris, 1996. – P. 91.

Невдалою, позбавленою у перекладі поетичності, вважаємо передостанню строфу десятої пісні:

І я знаю, ви рушите всі,	Je sais: tous, vous vous mettez en mouvement
Наче повінь весною,	Comme l'inondation au printemps,
Та у славнім поході своїм	Mais au cours de votre célèbre marche,
Не питайте за мною!	Ne vous informez pas de moi.

У французькому прочитанні з'явилося зайве «ви пуститесь в рух», яке обтяжує фразу, стерлася візуальна картина нестримної весняної повені – великого натовпу людей, який усією своєю масою вирушає у дорогу.

Наступного року після видання «Мойсея» вийшла ще одна перекладацька робота А. Свірка – «Poésies choisies», невелика антологія, що містила 44 поезії І. Франка від 1873 року до одного із останніх творів поета – вірша-посвяти “Зоні Юзичинській”, датованого 3 лютого 1916 року. Поява цього видання стала неабиякою подією в українському зарубіжному франкознавстві, зважаючи на те, що українське вибране поезій Каменяра у французькомовній інтерпретації з'явиться лише через тринадцять років двомовною добіркою «Ivan Franko. Choix de poèmes», яка побачить світ завдяки спільним зусиллям відомого перекладача-славіста Анрі Абріля, знаного вже з його перекладів поетичних творів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Павла Тичини, та іноземної редакції видавництва художньої літератури «Дніпро».

Презентація Франкових перекладів в інтерпретації А. Свірка розпочалася двома сонетами: «Народна пісня», одним із ранніх поетичних творів Каменяра із пізнішої збірки «Із літ моєї молодості», яка охоплювала поезії І. Франка з 1874–1878 років; ця добірка, як знаємо, з'явилася 1914 року, на схилі творчого шляху І. Франка, коли її автор вирішив зібрати переважно те, що друкувалося в періодичних виданнях, а також досі не публікувалося. Другим сонетом був вірш «Котляревський».

У цьому вірші перекладачеві не вдалося передати метафоричного образу першої строфи:

В її оці личко місяця блищить	Sa surface reflète le visage de la lune
І сонця промінь грає в чистій хвилі.	Et le rayon du soleil joue dans l'onde limpide ¹ ;

¹ Цит. за: *Franko I. Poésies choisies* / I. Franko ; tr. par A. Swirko. – Amibel ; Bruxelles, 1970.

Перекладач відмовився від інтерпретації глибинного понятійного значення (*l'œil* – око); натомість маємо звичайне горизонтальне значенням (*la surface* – поверхня). Втрачене і важливе «сльозою чистою журчить», передане словами «*tel un jet de larmes*».

У цій добірці, як знаємо, містяться і великі простори віршови полотна та звичайні мініатюри. Третім текстом, який запропонував А. Свірко, є «Наймит» зі збірки «З вершин і низин», перший із текстів об'єднаних назвою «*Excelsior*».

Наступною ішла сьома пісня із циклу «Скорбні пісні» – «Думка в тюрмі», яка логічно вписувалася у ту смислову та ідейну картину життя поета, яку змалював перекладач у своїй вступній статті; вірш написаний у період першого ув'язнення поета, своїми двома останніми строфами чітко виявляв переживання молодого двадцятирічного юнака, його молодечі пориви та бажання.

Стосовно перекладу «Каменярів», вважаємо, що це окрема сторінка дослідження. Автор цієї статті частково торкався названої проблеми 1986 року під час відзначення 130-річчя від дня народження І. Франка і проведення Міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура»¹. На той час вже існувало чотири переклади вірша «Каменярі», що належали Антуанові Мартелю, Е. Крюба, А. Свіркові та Анрі Абрілю (зі згаданого вже українського видання вибраних поезій І. Франка французькою мовою).

Нині маємо ще й п'ятий варіант переробленого перекладу Е. Крюба, який міститься у 12 томі бельгійського видання «*Le Patrimoine littéraire européen*» (Bruxelles, 2000). Вважаємо, що до цієї перекладознавчої проблеми варто повернутися, орієнтуючись на настанови польського перекладача «Каменярів» Сидора Твердохліба (тим паче, що в дослідженні 1986 року ми обмежилися аналізом лише декількох строф цього вірша).

Добре враження справляє переклад віршів «*Une année de plus s'est écoulée...*»² та «*Aux camarades*»³, хоча у третій строфі другого вірша невмотивовано змінена дійова особа:

¹ *Kravets Y. Les traductions françaises du poème d'Ivan Franko «Каменярі» / Y. Kravets // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО, 11–15 вересня 1986 р. : у 3-х (кн. 2). – К. : Наукова думка, 1990. – С. 280–283.*

² *Le Patrimoine littéraire européen. – Bruxelles, 2000. – Т. 12. – С. 15–16.*

³ *Ibid. – С. 17.*

За те якраз до бою **ви** пішли,
На поклик правди проти брехні стали...

у перекладі «ми»:

C'est justement pour cela que **nous avons engagé** la lutte,
Nous dressant, à l'appel de la vérité, contre le mensonge...

адже поет звертається до товаришів.

Наступним у добірці стоїть вірш «Не винен я тому, що сумно співаю», датований 9 травня 1880 року, який був уже знаний французькомовному читачеві завдяки перекладові Антуана Мартеля, поміщеному 1928 року у журналі «La Nervie». Трохи пізніше після Свіркового з'явився і переклад А. Абріля, який є вільнішим у трактуванні первинного тексту і на відміну від бельгійського перекладу є перекладом римованим. Як і стосовно попередніх варіантів «Каменя-рів», вважаємо, що подібній багатоваріантності французькомовного прочитання віршів І. Франка треба присвятити окреме дослідження.

Вірш «Ви плакали фальшивими сльозами» є останнім, десятим, із циклу «Думи пролетарія», що його поет написав того ж місяця, як і попередній. Відразу ж можна ствердити, що перекладач дотримувався власного оригінального методу – обрані для перекладу вірші повинні ілюструвати життєві змагання Івана Франка. Цей вірш особистісний, інтимний, відкриває одну із трагічних сторінок життя молодого двадцятирічного поета, якого осуджували його знайомі, товариші, колишні однодумці – «жаліли Мене, махали жалісно руками», «Та допомогти мені не вміли й не хотіли» – «pris de pitié pour moi, Vous avez agité pitoyablement les mains, Mais vous ne saviez et ne vouliez pas m'aider»¹.

Настроево, таким самим зверненням, але з силою потужнішою є наступний перекладений вірш добірки «Я буду жити, бо я хочу жити!» («Je vais vivre, parce que je veux vivre!») із циклу «Картка любові» зі своєрідним credo поета – «Не щадячи ні трудів, ані поту, при ділі, що наш вік бересь вершити, Найду свою я тихую роботу» – «Je trouverai, moi aussi, mon travail tranquille A l'oeuvre, qui se prend à diriger notre siècle»². В інтерпретації А. Свірка маємо неточність, яка дещо перекрутила зміст останньої строфи:

¹ Le Patrimoine littéraire européen. – Bruxelles, 2000. – Т. 12. – С. 19.

² Ibid. – С. 20.

в І. Франка читаємо:

Твоя любов підніме мя на крилах, **Mon** amour m'importera sur ses ailes
Аж поки вал не зломиться ревучий. Jusqu'à ce que la vague grondante se brise

у перекладі:

«Моя любов підніметься на крилах
Аж поки не розіб'ється ревучий вал».

Якщо врахувати, що вірш змістовно і настроєво належить до циклу «Картка любові» із такими звертаннями окремих віршів, як: «Зближаєсь час, і з серцем, б'ючим в груди, Я вирвуся, щоб бачити тебе»; «І ти лукавила зо мною! Ах, ангельські слова твої Були лиш обліском брехні!»; «Я не лукавила з тобою Клянуся правдою святою!»; «І ти підеш убитою дорогов, Котрою день в день тисячі ідуть!», бачимо, що неточність у перекладі доволі суттєва.

Хрестоматійний вірш «Земле моя, всеплодющая мати» (1880 року) має свого французькомовного аналога у добірці А. Абріля; залишимо аналіз перекладу для окремого дослідження. Низка наступних віршів у перекладі А. Свірка – «Всюди нівечиться правда», «Не люди наші вороги», «Не довго жив я в світі ще» (із циклу «Думи пролетарія») – вірші, написані у квітні 1880 року, об'єднані спільним настроєм – «не в людях зло, а в путях тих, Котрі незримими вузлами Скрутили сильних і слабих З їх мукою і їх ділами»¹.

Розлогий вірш «Рідне село», що запропонував А. Свірко із добірки «Профілі і маски», хронологічно теж належить до 1880 року; настроєво ж він перегукується із Шевченковим та Вергарновим віршем про думи дитини, яка своїми мріями летить ген-ген за виднокіл, гадаючи, що ж там, за тими далекими світами.

Якщо попередні вірші І. Франка належали до циклу «Думи пролетарія», то два наступні репрезентують цикл «Україна» – вірш «Моя любов», датований червнем 1880 року, та один із найкращих циклів поета «Мій Измагд» – вірш «Рефлексія» (датований 1897 роком). У мотто «Моєї любові» знов звучить той самий настрій, що й у попередніх віршах, написаних 1880 року – «святій любові До всіх, що ллють

¹ Франко І. Думи пролетарія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 1 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 58.

свій піт і кров До всіх, котрих гнетуть окуви?». Таким самим болем пройнята і «Рефлексія» із «Мого Ізмарагду» – автор писав, що багато із того, що тут поміщене, має уже 15 літ. «Значна часть поміщених тут віршів – то правдиві *Schmerzenskinder*»¹, «складав їх серед болю і тяжкої гризоти оті прості, часто скорбні, іноді, може, сухо навчальні та моралізаторські вірші»².

Знову ж таки залишаємо для окремого дослідження вірші «Весно, ох, довго ж на тебе чекати»; «*Vivere memento!*» із циклу «Веснянки», які мають два варіанти – А. Свірка та А. Абріля. Зупинимось однак на вірші «Не забудь, не забудь...», що своїм мажорним настроєм співзвучний із «Одою радості» Фрідріха Шиллера, оптимістичними віршами Адама Міцкевича. Перекладач загалом витримав піднесений настрій вірша, не відійшов од задуму першотвору, хоча перша строфа вірша, особливо речення «Путь життя, темну путь Проясняють вони...» видаються нам не дуже вдало перекладеними. У перекладі А. Свірка ця строфа звучить аж надто прозаїчно [*Les jours juvenils...*] *qui sont en train d'éclairer Ta voie de vie, voie obscure*; дослівно: «Які освітлюють твій життєвий шлях, темний шлях». Зникла поетичність першотвору – з'явилося сухе канцелярське речення. Сумніваємося окрім того, чи треба було посилювати заперечною часткою «*jamaïs*» звертання у першому рядку вірша – радше варто було дотримуватися форми оригіналу: «*N'oublie pas, n'oublie pas...*».

Цікавим для перекладознавчого аналізу є вірш «Супокій» із циклу «Думи пролетарія» хоча б тому, що перекладач подав повний текст вірша, який у 1 томі 50-томного зібрання творів І. Франка надрукований без останньої строфи, вона подана, правда, в «Коментарях» до першого тому. Вірш перекладений на одному тональному рівні, настроєво витриманий.

Не оминув А. Свірко і вірш «Беркут» із циклу «*Excelsior*» – один із програмних віршів І. Франка, що написаний 1883 року. Цей вірш, написаний важкою стопою із послідовним римуванням, видається нам одним із найвдаліших у перекладі А. Свірка. Перекладач зумів відтворити суворість і строгість ситуації, розлогу фразу – складнопідрядні і

¹ Франко І. Передмова до збірки «Мій Ізмарагд» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 2 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 179.

² Там само. – С. 180.

складносурядні речення; для ілюстрації перекладацької майстерності А. Свірка подамо лише один приклад – зачин першої строфи:

З укритого гнізда в скалистій десь щілині
З тяжким він розмахом рвонувсь під хмари сині –
З таємних мов джерел гнівлива думка рветься,
Облетить світ, і аж о неба звід опреться,
І б'є важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: [...]¹.

D'une aire cachée quelque part dans une fente de roche,
Il s'est envolé, d'un lourd élan, vers les nuages bleus:
Sa furieuse pensée, surgie des sources mystérieuses,
Fais le tour du monde, s'appuie contre la voûte céleste,
Bat de son aile lourde tout ce qu'elle peut atteindre
Et s'écrie².

Переклад рівний, у тексті немає окремих відхилень від оригіналу, хоча перекладачеві не вдалося відтворити римованого рисунку строфи – ааббв.

З обширніших перекладів А. Свірка доречно тут згадати «Меморандум будяків» – сатиричний вірш, який був надрукований лише 1925 року, і до якого автор подав епіграфом уривок зі статті реакційної польської газети, в якій проголошено різні прагнення польських магнатів. Вважаємо, що перекладачеві вдався цей переклад – французький текст читається легко, перекладач відтворив грайливість поетової думки, а французька мова допомогла передати і грайливість тексту, і його сатиру, дошкульність, приховану іронію та сарказм.

Готуючи французькомовну добірку віршів українського класика, перекладач працював у різних настроєвих реєстрах – вже після динамічно сатиричного полотна «Меморандум будяків» маємо тужливий вірш «Олі», що значиться дев'ятим у циклі «Знайомим і незнайомим» і хронологічно належить до 1887 року; вірш, в якому відчувається бодлерівське співчуття до бідних, злидарів, які просять милостиню на вулиці. У загалом доброму перекладі вважаємо однак невмотивовано

¹ Франко І. Беркут / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 1 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 62.

² Franko I. Poésies choisies / I. Franko ; tr. par A. Swirko. – Amibel ; Bruxelles, 1970. – S. 34.

ваним перенесення перекладачем акценту із дитини-жебрака на матір з дитиною. В українському оригіналі акцент зроблено на «сирота мізерне, Що к мені руку простяга жебрачу [...] Тремтить в лахмітті, босе, на морозі...». Акцентування саме на дитині визначало й усе наступне розгортання подій у вірші – біль і тривогу за дітей, які можуть піти по смерті поета «як сиротята... по світу!». Франкове «що к мені руку простяга жебрачу, В німім благанні очі мені зверне» – у А. Свірка набирає множинності і стає: «Qui me **tendent leur** main **mendiant**e en tournant, vers moi, Dans **leur** muette prière, leurs yeux noyés de larmes»¹.

Вірш «Співакові», датований 1888 роком, є перехідним до наступних хронологічних циклів, що розпочинаються «Тюремними сонетами», які написані до 1889 року. Три вірші – «У сні мені явились дві богині», «І говорила перша...», «І говорила друга...», відповідно ХХІХ, ХХХ і ХХХІ вірші у «Тюремних сонетах», написані на одному настроєвому подиху і датовані 18 вересня 1889 року. Перекладачеві добре вдався французький переклад.

Вірш, який трактує проблему призначення поета, насиченості його слова, повноти вислову, відповідальності за своє поетичне слово, особливо цікавий для французькомовного читача саме трактуванням проблеми, що суголосна поезії французькій («Поетичне мистецтво» Нікола Буало, вірші П'єра Ронсара та Віктора Гюго), так і бельгійській, особливо у поетичній творчості Еміля Вергарна.

У сні мені явились дві богині.
Лице одної – блиски променисті,
Безмірним щастям сяли очі сині,
І кучері вилися золотисті.

Deux déesses me sont apparues en songe.
De l'une des éclats rayonnants émanaient
Un bonheur infini brillait dans ses yeux
Et des boucles dorées flottaient autour de
son cou,

хоча тут знову варто наголосити на тому, що перекладач не передає ритмічного малюнка вірша.

Маємо зауваження і до наступної строфи сонета зі словами «І чорні очі, **наче перун з тучі**» – де у перекладі А. Свірка читаємо «Et les yeux noirs étincelaient comme l'éclair»; перекладачеві не вдалося відтворити виділений зворот.

¹ Цит. за : *Franko I. Poésies choisies* / I. Franko ; tr. par A. Swirko. – Amibel ; Bruxelles, 1970. – S. 43.

Більше зауважень можна висловити до другого вірша, в якому перекладачеві не завжди вдавалося здолати текстові складнощі – на-самперед речення «Як соняшник за сонцем, так за мнов Най раз на все твоє ся серце зверне», яке у перекладі звучить: «Que ton coeur **se tourne vers moi, une fois pour toutes, Comme le tournesol se tourne vers le soleil**». Перекладач не уникнув триразового вживання дієслова tourner, що спричинене французькою назвою рослини (дослівно «та, що повертається до сонця»).

Певне відхилення від поетового задуму маємо і в останній строфі третього сонета, в якій дія перенесена на ліричного героя – він стає агентом активної дії, а не виконавцем чужої волі:

Се зло й тобі прожре до кості тіло,
Щоб ти зненавидів його і бивсь з ним сіло.
A toi aussi, ce mal rongera le corps jusqu'aux os,
Tu dois le haïr et le combattre avec intrépidité;

дослівно «Се зло й тобі прожре до кості тіло, Ти повинен його ненавидіти і битися з ним сіло». Як бачимо, у перекладі загубилася причиновість дії.

У своїх перекладах А. Свірко точно дотримувався оригіналу, відтворюючи думку першотвору – він не віддавав перевагу поетичному переосмисленню українського тексту, як це робив, скажімо, А. Абріль; та не забуваймо, що сам А. Абріль – поет, автор низки власних поетичних добірок. Саме така точність відтворення українського оригіналу в А. Свірка виявляється при перекладі сонета XVII зі сонетної добірки «Вольні сонети» – «Колись в сонетах Данте і Петрарка...», який у французькій добірці А. Свірка стоїть після цих трьох вищезгаданих сонетів.

«Тюремні сонети», датовані 1889 роком, представлені у перекладі сонетами I, XVII і XXXIX і ще проаналізованими попередньо ХХІХ–ХХХІ. Дуже вдалим вважаємо переклад трагічно-строого сонета, що розпочинає цей Франків цикл – перекладач дотримувався настроєвого тону першотвору:

Се дім плачу, і смутку, і зітхання,
Гніздо грижі, і зіпсуття, і муки!
Хто тут ввійшов зціпи і зуби й руки,
Спини думки, і речі, і бажання!

C'est une maison de pleurs, de tristesse, de soupirs,
Un nid de soucis, de dépravation, de supplices!
Toi qui y es entré, serre les dents et les mains,
Arrête les pensées, les choses, les souhaits!

Так само рівно, без особливих змістових відхилень перекладені XVII та XXXIX сонети; правда, тут маємо певне застереження до перекладу останньої строфи XIV сонета (чомусь позначеного у перекладі XXXIX).

У тексті:

І хоч всі дружно рвуться з твого круга,
Та в **різні боки** шарпають друг друга.
Сей **колот** – джерело твоєї сили.

Виділені вислови, на нашу думку, перекладені не дуже вдало, якщо йдеться не про **поетичний** переклад, а **переклад** поезії: «chaque compagnon», яке впровадив А. Свірко у текст (неіснуюче в І. Франка), має інтимнішу, приязнішу конотацію – а тут йдеться про народи попутані для того, щоб «одні одних гризли і душили»; маємо застереження і щодо перекладу речення «Та в різні боки шарпають друг друга» – у перекладі: «tiraille l'autre en sens opposé» – дослівно «шарпає (сіпає) іншого у протилежному напрямку», в І. Франка – «в різні боки» (як і в знаній байці І. Крилова). Саме це мав на увазі поет у завершальному реченні сонета: «Сей колот (тобто колотнеча, неузгодженість дій і т. п.) – джерело твоєї сили». До слова, гадаємо, що і переклад слова «колот» французьким «mésentente» не вельми вдалий – варто було знайти слово одного понятійного ряду – колот, колотнеча і т. п.

Наступні вірші, подані у бельгійському виданні, належать до пейзажної лірики поета, чи радше до тих віршів, у яких поет линув спогадами у своє дитинство та юнацькі роки (вірші об'єднані назвою «Спомини», цикл, що увійшов до збірки «Із днів журби» [1890 року]). Насамперед, маються на увазі такі вірші, як «Привіт тобі, мій друже вірний, гаю...»¹; «Маленький хутір серед лук і нив...»²; «Ось панський двір...»³; «У долині село лежить...»⁴, вірш уже з іншого циклу – «В пленері».

¹ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 3 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 26

² Там само. – С. 21.

³ Там само. – С. 24–25.

⁴ Там само. – С. 40–41.

Між тими віршами наявний ще один, гостріший, із соціально поставленою проблемою – перший вірш із циклу «По селах», уперше надрукований 1894 року.

Вірш – «Привіт тобі, мій друже вірний, гаю...» приваблює насамперед втаємниченим ронсарівським захопленням природою, гаєм, деревами, могутнім дубом, що були натхненниками поетової музики¹. У перекладі, який добре відтворив ліричний тон першотвору, маємо зауваження хіба щодо неточного перекладу останнього рядка першої строфи, де втрачено вислів «свіжий запах твій» і до першого рядка третьої строф зі словами: «Під скрип могутніх конарів дубових...» – у французькому перекладі: «*Sous le balancement de solides branches de chênes*», дослівно «під похитування». Але ж задум поета розкриває наступний рядок вірша – під цей скрип (слуховий ефект!) «складались перші мої пісні», він надихав початкуючого поета на перші ліричні спроби.

Серед тих віршів, що хронологічно майже потрапляють у той самий час, якщо групувати їх тематично, бачимо три особливо загострені щодо соціальних проблем вірші – «На Підгір'ї села невеселі» (з циклу «По селах», 1894 року), «Ось панський двір! На згір'ю край села...» (вірш VII із циклу «Спомини») та «Найгірше я людей боявсь тоді...» (вірш VIII із того ж циклу).

Вірш «По селах» із циклу «Мій Измарагд», першу частину якого переклав А. Свірко, можна вважати цікавою і корисною фольклорною зарисовкою для тих французькомовних читачів, які пізнаватимуть українські звичаї, зокрема життя Прикарпаття. Якщо перша строфа не дуже вдалася перекладачеві через той невластивий для французької мови поетичний повтор «долом-долинами» («На Підгір'ї села невеселі простяглися долом-долинами») у перекладі: «*Les tristes villages sont étirés dans les vals*» (дослівно: «простяглися долинами» – маємо нейтральний іменник), то наступні етнографічні картини: «Понад річку верби головаті Довгі віти в воду похиляють»; «Похилились смерекові стіни, Там і сям стемпльовані дрючками»; «Вранці дим всю хату заповняє З стріхи буха, в'ється по загаті...»; «Для газдині

¹ Така порівняльна студія була б дуже цікавою і корисною для дослідження всеосяжності Франкової поезії, її суголосності з кращими зразками французької лірики.

шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові...»; та й ще багато мальовничих поетичних картин передано добре і зрозуміло. Винятком хіба що є картина, яка спричинила складність перекладачеві, враховуючи свою етнографічну особливість:

В хаті **піч** трохи не в пів кімнати
З **запічком** і **припічком** із глини...

– не довго шукаючи відповідних реалій у французькому (чи бельгійському) селянському житті, перекладач обмежився словом «dépendances» (суміжні приміщення):

Dans la maison, le four et ses dépendances
Occupent quasi la moitié de la pièce

(трохи нижче перекладач знову ж таки передав реалію «запічок» описовим «derrière le four»).

Наступним у бельгійській добірці іде вірш «Маленький хутір серед лук і нив» із циклу «Спомини», про який ми вже згадували. Вірш створений у ронсарівському настрої єднання майбутнього поета із «природою-мамою». Ронсарівське звучання нагадується тут і особливо другою строфою вірша: «Із трьох боків поля ті обмежив могутній ліс зеленою стіною, і шумом серцю він на сон дзвонив, і сум по травах розносив луною». І ще в наступній строфі вже французькою мовою: «Elle m'attirait dans son ombre mystérieuse, sa fraîche respiration annonçait la consolation [...]»¹. Українською: «Він тяг мене в свою таємну тінь, і свіжий подих віщував розраду...».

Три подальші перекладені вірші також належать до циклу «Спомини» – йдеться про соціально загострений вірш «Ось панський двір...», «Найгірше я людей боявсь тоді...» та вірш «У долині село лежить...». Усі три вірші – це дитячі спомини поета – про пізнання ним величного панського двору, що височів над селом, диктуючи йому свою волю; про батьківську кузню, яка ввижалася йому осередком реалізації усіх задуманих мрій, а також вірш – своєрідна сповідь поета про його нездійсненні бажання допомогти людям: «Я знав, в якій вони живуть біді, та як же я до помочі їм стану?»².

¹ Franko I. Poésies choisies / I. Franko ; tr. par A. Swirko. – Amibel ; Bruxelles, 1970. – S. 54.

² Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 3 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 25.

У вірші «Ось панський двір...» маємо цікаве і вдале прочитання українського оригіналу, наприклад: «Par son regard vitreux des larges fenêtres ce château surveille tout le village...» – «Вікон широких поглядом скляним глядить сей двір...»; «le sentier, serpentant sous les fenêtres, est parsemé de menus graviers et de fleurs qui pleuvent des acacias comme la grêle» – «поперед вікна в'ється білим гадом доріжка, всипана піском дрібним та цвітом, що з акацій сипле градом».

Зауваження маємо хіба що до першої строфи із кваліфікативною характеристикою неіснуючою в українському оригіналі: «Тиша довкола нього залягла» – у перекладі: «un silence pesant règne autour de lui»; дослівно «важка тиша панує довкола нього».

Вірш «У долині село лежить...» (із V циклу) написаний у грайливому пісенному тоні з римуванням ААВВ; таким самим пісенним ритмом складені і IV та VI вірші цього ж циклу. А. Свіркові, який не ставив перед собою мети передавати український оригінал у всій його ритмічній повноті, не вдалося навіть принаймні наблизитися до ритмічного рисунка цього вірша; гадаємо, що зробити це було неймовірно складно, ще й через особливий синтаксичний рисунок вірша та економнішу специфіку використання лексики в українському оригіналі.

Кузня немала,
А в тій кузні коваль клепле,
а він клепле та й співа,
всіх до кузні іззива.
Ходіть, люди, з хат, із поля!
Ходіть люди, порану,
вибивайтеся з туману!

une forge assez grande se dresse.
Dans cette forge, le forgeron bat le fer
ce forgeron a un coeur ardent
en battant le fer il chante
Il appelle tout le monde à la forge:
“Vous, hommes, venez des maisons, du champ!”
Vous, hommes, venez aussi vite que possible.
Delivrez vous du brouillard!

І ще одне речення:

«Щоб закрити їм стежини
ті, що вгору йдуть з долини...»

Pour leur obscurcir les sentiers,
ceux-là mêmes qui conduisent du bas vers le haut

у перекладі дослівно (стежки)..., які ведуть знизу догори.

І навпаки, дуже добре зі збереженням настрою вірша переклав А. Свірко вірш VIII із цього ж циклу «Найгірше я людей боявсь тоді...» – вірш-спомин поета про ті роки, коли він, юнаком, проймав-

ся болями і стражданнями людей, з якими стикався, бачив тужний вираз їхніх облич, бліді лица, які боліли його, та не міг допомогти їм, розуміючи, що їхні пута «міцні й тверді», йому не вдасться їх зламати і він «марно зв'яне». Боячись їхнього докору, відчуваючи немовби вину за їхнє горе, «відлюдок дикий – свій біль дрібний і сором свій великий [він] ховав у серці і тікав у ліс»¹.

Безперечно, А. Свіркові вдалося передати настроєву мелодію вірша, який легко читається у перекладі, доступний для зрозуміння, хоча маємо окремі застереження до інтерпретації певних слів:

обминав їх (людей) les évitais (тобто «уникав взагалі»).

Неточно, із певними смисловими втратами, перекладено другу половину другої строфи:

Я знав, що пута їх міцні й **тверді** je savais que leurs entraves étaient si solides
і, не зламавши їх, я **марно зв'яну**. que même en sacrifiant ma vie je n'aurais
pas pu les briser.

(підкреслено слова, які випали у перекладі).

Перекладач віддав перевагу вислову «en sacrifiant ma vie», – «жертвуючи своїм життям» що надто вже абсолютизує наміри ліричного героя.

Для ілюстрування досконалості перекладу А. Свірка (в межах тих інтенцій, які він ставив перед собою) вважаємо доцільним подати передостанню строфу французького тексту:

О, я боявся їх, немов докору,
мов зрадженої любові тихих сліз,
неначе сам я винен був їх горю.

Oh! je les craignais comme des remords,
comme les larmes silencieuses de l'amante trompée,
comme si j'étais moi-même coupable de leur misère.

Втрату ритмічних вартостей українського оригіналу при такому перекладі, коли тлумач не ставить перед собою завдання відтворити поетичну картину вірша, можна ілюструвати особливо аналізом вірша «О. Лунатикові». Написаний розмовним стилем, динамічно,

¹ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 3 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 26.

навіть подекуди грайливим тоном, вірш у французькому варіанті став розтягненим, з довгуватими реченнями. Зацитуємо хоча б початок вірша:

Я не геній, синку милий,	Je ne suis pas un génie, mon cher fiston,
Тим ніколи й не хваливсь;	Et je ne m'en suis jamais targué;
Працював, що було сили,	J'ai travaillé tant que j'en ai eu la force,
Перед сильним не хиливсь;	Je ne me suis pas courbé devant le puissant.

Нагадаємо, що тут говоримо лише про ритмічний рисунок вірша – змістова сторона передана добре, чітко із цікавим навіть вирішенням окремих зворотів. Наприклад: «Людській кривді, злості й звірству Я ні раз не підхлібив» – «Pour l'iniquité, la méchanceté et la bestialité, Je n'ai jamais brûlé de l'encens»; (дослівно «я не палив кадила»);

«... що царює баба Бляга,	«Parce que c'est le <u>règne</u> de la Mystification
Так що й краю й не знать	Sans qu'on en connaisse la fin,
І немає ліски мага,	Et qu'il n'y a pas de baguette magique
Щоб потвору сю прогнать»	Afin qui on puisse chasser ce monstre».

Наступні Франкові віршові тексти презентовані бельгійському читачеві – це філософсько-медитативна лірика – із циклу «Притчі» («Притча про життя», «Притча про красу»), – вони написані неримованим віршем. Перекладач впорався із текстом оригіналу, хіба що за винятком декількох рядків, які викликають заперечення стосовно саме такого тлумачення:

«І враз напав на нього Голодний лев» – «Tout à coup, un lion affamé Fondit sur lui»
дослівно «стрибнув, скочив ... на нього»;

«Пащеку рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу» – ...
ouvrant largement sa gueule, qui n'attendait Que sa chute pour en faire sa proie»
дослівно «щоб зробити з нього свою здобич».

Перекладач мав певні труднощі із відтворенням таких розмовних висловів, як «зирнув, аж пробі!», «А втім – о диво!», «Хапайте сквапно Краплі ті, брати!», передавши їх нейтральними висловами: «Il y jeta un coup d'oeil: horreur!»; «Tout à coup, ô prodige!»; «Empressez-vous de saisir ces gouttes, frères!» тощо.

Наступна низка віршів належить до циклу «Semper tiro» – «Sem-

per tiro», «Конкістадори», «Блаженний муж, що йде на суд неправих», вірші із «Книги Кааф»: вірш I «У сні зайшов я в дивну долину...» та вірш II «Поете, тям, на шляху життєвому...» і завершальний вірш IX – «Якби ти знав, як много важить слово...».

Завершальним віршем брюссельської добірки І. Франка був вірш «Зоні Юзичинській», написаний 3 лютого 1916 року, – один із останніх віршів І. Франка. Вірш дуже особистий, якщо врахувати, що адресатка – студентка Львівського університету, яка піклувалася про І. Франка під час його хвороби в останні роки життя.

Представлені вірші із циклу «Semper tiro» – хрестоматійні твори написані строгим і розважливим тоном; переклад, скажімо, «Semper tiro» (переклад цього вірша маємо також і в інтерпретації А. Абріля) А. Свіркової вдавня, за винятком хіба що єдиної неточності, яка впадає у вічі у разі порівняльного аналізу віршів:

Ти будеш майстром, будеш паном тонів,
І серць володарем, і владником мільйонів.

Tu seras un maître, le seigneur des tons,
Le souverain de millions de coeurs humains.

дослівно «Володарем мільйонів людських сердець» [у перекладі стерлася градація володіння певними реаліями, акцент із «серць володарем» перенісся на загальніше, об'ємніше поняття].

Складнішим, а разом з тим і цікавим для перекладу, виявився вірш «Конкістадори» – вірш насичений морською термінологією, реаліями з життя моряків, наказами, закликами і командами – «завертай»; «І стерно біля стерна»; «Кидай якорі»; «Ставай в ряди!», а також вислови «Паруси залопотіли, ... гнуться реї, ... снасть скрипить... Високі щогли запалали» тощо. Перекладачеві вдалося передати динаміку вірша, його інтонаційне багатство, хоча знову ж таки можна пошкодувати за тим, що не дійшла до французькомовного читача поетика твору – вірш написаний в енергійному ритмі, короткими рядками:

По бурхливім океані [8]
Серед пінявих валів [7]
Наша флота суне, б'ється [8]
До незвісних берегів [7]

A travers le tumultueux océan [11]
Au milieu des lames d'écume [9]
Notre flotte avance, lutte [8]
Pour atteindre des bords inconnus [9]

(у квадратних дужках бачимо співвідношення складів у тексті оригіналу та у французькому перекладі).

Окрім того, у перекладі маємо певні неточності: 1) Плещуть весла, гнуться щогли... – *Les eaux clapotent, les mâts plient...* (тобто «плюскається вода»); 2) “Перший крик – наш окрик бою І пообіднії пісні” – “*Le premier cri, c’est notre appel au combat, Puis, on chante la victoire* (тут зайве слово «puis»); 3) «Бухнув дим! Хлюпоче море ...». Щось мов стогне у судні... – *La fumée a jailli. La mer clapote... Comme si le vaisseau gémissait* (неточність у відтворенні української реалії – агентом дії став човен); 4) «Паруси залопотіли, Наче крила огняні» – «*Les voiles, comme les ailes en flammes, Commencent à murmurer* (дослівно «почали шепотіти»; в українському тексті інше поняття). Неточно передане і завершальше речення останньої строфи: «Кров і труд ось тут здвигне нам нову, кращу вітчину!» – «*Le sang et le travail nous donneront, Ici, une nouvelle et meilleure patrie!*» – «здвигне». Дослівно «поставить», «побудує» тощо, у перекладі – «дасть».

Добре знаний вірш із циклу «На старі теми» – «Блаженний муж, що йде на суд неправих» – перекладений рівно і, на нашу думку, без істотних похибок, навіть із певним намаганням передати ритмічний рисунок вірша.

Два наступні перекладені вірші презентують «Книгу Кааф» – пам’ятку давньої літератури – діалогів на моральні теми, книгу, що стосуються XV століття. Вірші датовані 1904 роком і представляють останній найпродуктивніший період поетичної творчості І. Франка; цикл завершується перекладом і останнього вірша IX із цього циклу.

Перший вірш може слугувувати прикладом того, як гарно може звучати Франків вірш у французькомовному перекладі при збереженні римування українського оригіналу:

У сні зайшов я в дивную долину,	<i>En songe, je suis entré dans une étrange vallée,</i>
Було так ясно, тихо, легко в ній,	<i>Il y faisait si clair, si doux; je m’y sentais si léger</i>
Що бачилося мені: не йду, а ліну	<i>Que j’avais l’impression non pas de marcher,</i>
	<i>mais de voler.</i>

Таке ж подібне римування маємо у строфах 3, 4, 5, 9, 14; у наступних, на жаль, римування не збережене. Що ж до загальної характеристики перекладу, текст читається легко, доступно, та все ж у самому перекладі зазначаємо деякі неточності:

...(квітки) яких, Мабуть, ніколи не плекали люди. – Qui, probablement, n'existent pas en réalité (думка українського тексту передана не точно). Я чув, що й спів солодкий з них виходить... – J'ai constaté qu'un ramage en provenait (пропущено важливий компонент – солодкий).

А хто до уст листок сей занесе, Mais celui qui aura porté cette fenille a la bouche,
І розгризе, і сок його скуштує, Qui l'aura mangée et dégusté sa sève
У того серце розкішною страє. – Sentira son coeur s'agiter par des délices;

(в оригіналі «занесе; розгризе», у перекладі – «з'їсть, «скуштує»).

Другий вірш із цього ж циклу трактує вічну проблему поета і його творчості, невизначеності поета, альтернативи словам: «... бережи на своїй голові Вінок незв'язаний чистоти і ласки, І простоти». Не вдаючись до аналізу перекладу, скажемо лишень, що цей вірш спонукає до глибшого дослідження теми «поет, творчість, загал», яка глибоко звучала і трактувалася не в одного визначного поета, скажімо, хоча б у П'єра де Ронсара, Альфреда де Віньї, В. Гюго, а з французькомовних – в Е. Вергарна; в українській літературі згадаймо Лесю Українку з її мотивом золотих кайданів обіцяних поетові.

Завершує цикл хрестоматійний вірш «Якби ти знав, як багато важить слово...», який досконало, на нашу думку, переклав А. Свірко. Перекладач зумів зберегти розважливий, спокійний тон розповіді, структуру вірша, його загальний настрій. У перекладі А. Свірка ми не зауважили особливих відхилень від тексту за винятком хіба що наступного рядка, де він вдало домислює слова поета, який звернувся до євангельської теми: «Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих, Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих: Не бійтеся! Се я!».

«Comme Celui (у перекладача з великої літери. – Я. К.) qui marchait sur les eaux pendant la tempête, Tu dirais aux pleurants, aux affligés, aux pauvres: "N'ayez-pas peur, c'est moi!"»

Бельгійська добірка Франкових віршів, як ми вже зазначили, закінчується одним із останніх віршів поета «Зоні Юзичинській» – своєрідним заповітом молоді, написаним за декілька місяців до кончини Каменяра. Це було те наболіле, вистраждане, що сконденсувалося у запальних закликах вже смертельно хворого поета, які явно звучали дисонансом ще одному віршеві, датваному 8 лютого того ж року – «Приємний вид» – віршеві примирення, бажання спокою:

«Коли війна нелюдяна кривава на Мир переминається, І ворожнеча між двома людьми лукава щирою приязню устроюється».

Два вірші – бунт і примирення, між якими лише якихось п'ять днів різниці; поет завершував свій творчий і життєвий шлях, віддавши перевагу «затихлому бурхливому морю», «лазуровому небові», яке пишається своєю чистотою, мирові та злагоді після нелюдяної кривавої війни. Стояв лютий 1916 року, сам розпал Першої світової війни.

Цей вірш займає особливе місце у бельгійській добірці І. Франка. Перекладач дав таку примітку: «Фотокопію рукопису цього вірша я дістав від поетової доньки пані Ганни Франко-Ключко із наступною приміткою: «Зоня Юзичинська була моєю шкільною подругою і товаришкою. Вона часто відвідувала Ів. Франка, коли він занедужав і на її прохання майже перед смертю він написав цей поетичний заклик до української молоді і дав їй в руки».

Варто зазначити А. Свірко знайшов добрий зачин цього вірша, віддавши перевагу не дієслову *se taire*, а розгорненій формі «*Ne garde pas le silence*», яка створила чіткішу ситуацію. Правда, у наступній строфі перекладачеві не вдалося адекватно перекласти фразу «серце твоє підіймається Нетерплячкою правди й добра». У французькому перекладі – «*ton coeur se révolte Et aspire, impatientement, à la vérité et au bien*», поетові слова у французькому перекладі зазвучали так: «твое серце бунтує і нетерпляче стремить до правди і добра».

Французькомовний читач, насамперед бельгійський, одержав 1970 року першу французькомовну поетичну добірку одного з найвидатніших українських поетів світової слави, яка хронологічно охопила роки 1873–1916. Що важила вона у світовому франкознавстві? Особливість вибраного І. Франка, що презентував А. Свірко, рельєфно виступає при її порівнянні із наступним французькомовним вибраним Каменяра, що з'явилося 1983 року в Україні завдяки старанням поета і перекладача А. Абрія.

Не вдаючись у порівняльний аналіз перекладів, яким варто, звичайно, присвятити окреме дослідження, зупинимось на концептуальних засадах комплектування обох добірок. Своїми перекладами А. Свірко ілюстрував поступ поета, починаючи від його найпалкіших

намірів якнайшвидше звільнити рідний люд від важкого ярма. Хронологічно маємо таку картину: 1873 (2 вірші), 1876, 1877, 1878, 1880 (11 віршів), 1881, 1883 (3 вірші), 1886, 1888, 1889 (7 віршів), низка віршів із циклу «Спомини», і вірші 1892, 1897, 1906, 1916 років.

Як бачимо, А. Свіркові йшлося насамперед про те, щоб показати еволюцію І. Франка – поета, його пейзажну лірику, ті ронсарівські настрої, про які ми вже згадували. У презентації бельгійського перекладача Каменяра постає глибоким патріотом, людинолюбом, митцем, який переймався стражданнями свого народу, глибоко вкладаючи їх у своє ество. Неабияке значення А. Свірко надав також виокремленню таких моментів поетичної творчості І. Франка, як *вагомість поетичного слова, важливість кожного сказаного слова і відповідальність поета за ним написане*.

У добірці ж А. Абріля переважає традиційна поезія Франкових поетичних добірок – починаючи гімном «Вічний революціонер», «Гримить! Благодатна пора наступає...», «Земле, моя всеплодюча мати», «Пісня і праця», цикл «Вольні сонети», «Сідоглавному», два жмутки «Зів'ялого листя», «Декадент». Хронологічно маємо таку картину: 1880 (16 віршів), 1882 (4 вірші), 1882 (12 віршів), 1883 (7 віршів), 1877 (1 вірш), 1878 (2 вірші), 1891 (1 вірш), 1875 (1 вірш), 1896 (4 вірші), 1897 (1 вірш), 1898 (1 вірш), 1906 (1 вірш), 1901 (2 вірші), 1908 (1 вірш), 1911 (1 вірш).

В українській добірці постає постать І. Франка більше через його революційність, «скерованість на революційну перемену суспільного життя»¹. Настрій цього видання дуже добре виявляється неодмінними у виданнях тих років словами: «Треба постійно пам'ятати, що революційність поезії Івана Франка завжди зринала з його невтишимої соціальної пристрасі, а тому вона позбавлена вузьконаціонального звучання. Її голос – це голос “вічного революціонера [...]»².

Як бачимо, в обох французькомовних добірках поезії І. Франка маємо дві різні іпостасі Каменяра – глибоконаціональний поет, пройнятий болями свого народу і скорботою за свою вічну провину в

¹ Павличко Д. Поезія Івана Франка / Д. Павличко // Іван Франко. Вибрані поезії. Ivan Franko. Choix de poèmes (tr. de l'ukrainien par Henri Abril). – Kiev : Editions «Dnipro», 1983. – С. 6.

² Там само.

тому, що нічим не може йому зарадити; поет-трибун, революціонер, чия поезія, за словами Д. Павличка, під впливом марксизму, набула особливої естетики, ставши «палюче актуальною»¹.

І ще декілька статистичних деталей: французькомовний читач одержав 95 різних віршів І. Франка у французькому перекладі, а крім того, п'ять віршів, зокрема «Каменярі» та «Не винен я то́му, що сумно співаю», які вже звучали на сторінках бельгійсько-французького журналу «La Nervie» 1928 року, а тепер з'явилися ще й в інтерпретаціях А. Свірка та А. Абріля.

¹ Павличко Д. Поезія Івана Франка / Д. Павличко // Іван Франко. Вибрані поезії. Ivan Franko. Choix de poèmes (tr. de l'ukrainien par Henri Abril). – Kiev : Editions «Dnipro», 1983. – С. 6.

Іван Франко та іспанська література

Франкові зацікавлення іспанською літературою стосуються трьох найвидатніших її представників – Мігеля де Сервантеса (1564–1616), Лопе де Веги (1562–1635) – майстрів літератури Відродження, Педро де Кальдерона (1600–1681), драматурга іспанського XVII століття, а також й іспанського фольклору. Як зазначав Володимир Харитонов, один із дослідників іспанської літератури, Іван Франко звертався до трьох ключових періодів історії піренейських літератур того часу: початків Відродження з «романсеро», основи піренейських ренесансних літератур, до вершини їхнього розвитку – «Дон Кіхота» М. де Сервантеса; до П. де Кальдерона, чия творчість є своєрідним підсумком Ренесансу.

Такі зацікавлення І. Франка вже знаходили трактування в окремих літературознавчих працях. Варто насамперед згадати цікаве дослідження академіка Михайла Возняка про Франкову переробку драми П. де Кальдерона, в якому автор подавав і неопублікований текст українського прочитання твору іспанського драматурга¹.

Коротка розповідь про переклади І. Франком іспанських романсів та його переробку «Дон Кіхота» М. де Сервантеса містилася у монографії Іди Журавської «Іван Франко і зарубіжні літератури» (1961). Дослідниця торкалася тієї ж проблеми у своєму виступі, виголошеному на Міжнародному симпозіумі ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 року) «Іван Франко і світова література»². Треба, безперечно, згадати і статтю В. Харитонова «Іван Франко та іспанське Відродження»³ та його кандидатську дисертацію про піренейський фольклор і літературу іспанського ренесансу у спадщині І. Франка, захищену того ж року. Учений виступив на згаданому вже Міжна-

¹ *Возняк М.* Франкова переробка драми Кальдерона / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник другий. – Львів : Вид. ЛДУ, 1949. – С. 149–152.

² *Журавська І.* Світові образи в інтерпретації Івана Франка / І. Журавська // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня, 1986 р.) : у трьох книгах. Кн. 1. – К., 1990. – С. 192–195.

³ *Харитонов В.* Іван Франко та іспанське Відродження / В. Харитонов // Радянське літературознавство. – 1970. – № 12. – С. 42–51.

родному симпозиумі «Іван Франко і світова література» із доповіддю про театр П. де Кальдерона у перекладацькій спадщині І. Франка¹.

Із закордонних публікацій, дотичних до цієї теми, згадаймо іспаномовну статтю українського літературознавця Дмитра Бучинського², публікацію Огастуса Меннінга Кларенса³ «La obra literaria de Ivan Franko», що була перекладом його ж англomовної статті, надрукованої того ж року в «Ukrainian Quartely» (т. 12, № 2, червень); статтю Володимира Безушка з паризького «Українського слова»⁴ та його ж англomовну статтю «Miguel de Cervantes and Ivan Franko» із «Ukrainian Weekly» (січніві № 12, 22, 26 за той самий рік). Не можна оминати й енциклопедичну статтю про І. Франка, що надрукована у 24 томі «Enciclopedia Universal ilustrada Europeo-Americana. Barcelona. 1924».

Зокрема, М. де Сервантес постійно присутній у Франкових дослідженнях з 1891 по 1906 рік, однак окремий сервантесівський матеріал у літературознавчій спадщині І. Франка був поданий як передмова до поеми «Пригоди Дон-Кіхота», віршованої переробки твору іспанського письменника. Пояснення щодо опрацювання цього сюжету Каменяр долучив до третього видання свого переспіву, датуючи його 22 травня 1913 року, і зазначаючи, що це «свобідна переробка головної основи першої часті та закінчення другої часті повісті, переробка з прози на вірші, уложені на взірць іспанських народних романсів»⁵.

Що ж до самої передмови, то в ній І. Франко окреслював переважно життєпис письменника з розповіддю про битву під Лепанто, його полонення морськими розбійниками, початок роботи над «Дон Кіхотом» тощо. Критик не торкався літературознавчих питань стосовно особливостей роману М. де Сервантеса за винятком хіба що

¹ Харитонов В. Театр П. Кальдерона в переводческом наследии И. Франко / В. Харитонов // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня, 1986 р.) : у трьох книгах. Кн. 2–3. – К., 1990. – С. 287–290.

² Butschynskij D. Ivan Franko y la literatura española / D. Butschynskij. – Madrid, 1953.

³ Manning C. A. La obra literaria de Ivan Franko / C. A. Manning // Ukraine Libre. – 1956. – № 12–13.

⁴ Безушко В. Іван Франко про пригоди Дон-Кіхота / В. Безушко // Українське слово. – 1957. – № 826, 828.

⁵ Франко І. Пригоди Дон-Кіхота. Мігуель Сервантес і його «Дон-Кіхот» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 170.

останнього абзацу, в якому писав: «“Дон-Кіхот” Сервантеса се перша повість у новішій значенні того слова і один із творів людського духу. Сатира на романтичні та далекі від дійсного життя лицарські повісті, якими кілька сот літ зачитувалася вся Європа, поглиблюється і розширюється тут ступенево в величний малюнок боротьби між благородними поривами чуття та твердою дійсністю, між поезією й прозою життя»¹.

Усі наступні згадки про іспанського письменника і його безсмертний роман знаходимо у статтях “Тополя” Т. Шевченка (1890), «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (1894), «Принципи і безпринципність» (1903), «До історії українського вертепу XVIII в.» (1906), «Володимир Самійленко. Проба характеристики» (1906) та праці «Іван Вишенський і його твори» (1892).

У своїх сервантесівських студіях І. Франко насамперед акцентував увагу на індивідуальній характеристиці роману М. де Сервантеса, в якому іспанський письменник, послуговуючись традиційними елементами, дає «тим елементам якнайбільше своєї індивідуальної окраски»²; критик наголошував зокрема і на майстерності та колоритності мови автора «Дон-Кіхота», маючи на увазі «приповідки, котрі на кожному кроці так щедро сиплються з уст Санчо Панси в знаменитому романі Сервантеса»³.

Інтерес І. Франка викликала і така особливість сервантесівського роману як панорамність зображення «суспільного, політичного та духовного життя, списаного з певної точки»⁴. Подібну майстерність зображення І. Франко вбачав в іспанському «Дон-Кіхоті» або Гейнєвій поемі «Deutschland». Ще одну вартісну думку про сам образ Дон Кіхота і його функціональне навантаження І. Франко подавав у статті «Принципи і безпринципність», говорячи про одне із найголовніших

¹ Франко І. Пригоди Дон-Кіхота. Мігуель Сервантес і його «Дон-Кіхот» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 169.

² Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 77.

³ Франко І. Іван Вишенський і його твори / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 56.

⁴ Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 203.

завдань літератури – робити психологічний аналіз соціальних явищ, показувати, як «факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і навпаки, як в душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії»¹. Звертаючись до Сервантесового «Дон-Кіхота» як до «найкращого типу старої літератури»², І. Франко пропонував глибше розуміння функціонального навантаження головного героя: це не божевільний, який своїми дивацтвами здобув саме таку характеристику М. де Сервантеса, а «засліплений ідеаліст, який вступив на боротьбу із “твердим порядком дійсного світу”»³.

Програмними щодо трактування І. Франком проблематики роману М. де Сервантеса можна вважати ті окремі судження, які український письменник виклав на сторінках своєї знаної статті «Влада землі в сучасному романі», вперше надрукованій польською мовою в журналі «Myśl» 1891 року. У цій статті І. Франко трактував «одне з найцікавіших явищ сучасної європейської літератури – про відтворення в ній ... влади землі над людиною»⁴. Вважаючи, що для «кращого зрозуміння подальших думок» треба подати картину сучасного роману, письменник присвятив йому розлогий розділ, розпочинаючи його від розквіту грецького роману, розповіддю про християнський роман, а далі про французький лицарський роман, що панував у Західній Європі «майже до кінця XVI ст., коли геніальний Сервантес поклав йому край своїм Дон-Кіхотом»⁵.

Характеристику «Дон Кіхота» у поданій Франковій статті можна вважати найповнішою оцінкою славнозвісного роману українським письменником, яка ґрунтується на наступних тезах критика:

«Дон-Кіхот» – не тільки перший і найвизначніший гумористичний роман [...]. Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення справжнього життя і народу; це був і перший роман, в якому автор спробував більше заглибитися в характер свого героя, показати

¹ Франко І. Принципи і безпринципність / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 363.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Франко І. Влада землі в сучасному романі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 176.

⁵ Там само. – С. 178.

і його симпатичні, навіть благородні риси і висловити устами свого героя або інших дійових осіб ряд критичних та позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби і прагнення; це перший роман новішого крою, це суспільно-психологічний твір; так само, як християнський роман, “Дон-Кіхот” випередив свою добу. Широка громадськість сміялася з його пригод, не звернувши уваги на високі та гуманістичні ідеї; під впливом “Дон-Кіхота” розвинувся... плоско гумористичний злодійський роман, який знову запанував у Європі і протримався в ній майже два століття; французькі реалісти та великі критики (Ж. Сент-Бев і І. Тен. – Я. К.) розширили рамки роману в небувалий досі спосіб; “водночас вони поглибили цей роман, удосконалили метод творчості й разом вивели на шлях, передбачуваний Сервантесом, а саме – на шлях суспільно-психологічних дослідів”». І далі: «Сучасний роман створений цими великими письменниками, обіймає все, що називається людським життям»¹.

В обширному листі до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon», написаному 18 січня 1909 року, який був справжньою автобіографією І. Франка в епістолярній формі, український письменник так пояснив своє зацікавлення твором М. де Сервантеса: «Нахил до популяризації в 90-рр. привів до того, що я робив популярні поетичні переробки з європейських і східних поетичних творів, а саме: “Лиса Микити” – на підставі старофранцузької поеми про Ренара, “Абу-Касимових капців”, де коротку арабську казку переробив в широку поему, “Дон-Кіхота” Сервантеса, де я обробив віршами низку пригод першої частини та кінець другого тому і, нарешті, переробив другу східну казку з “Тисячі й одного дня” – “Коваля Басіма” також в чималу гумористичну поему. Ці переробки зустрінуті були великими похвалами...»².

«Пригоди Дон-Кіхота» вперше було надруковано у журналі «Дзвінок» (1891, № 2–7; 9; 11–23). Наступного року цей же текст без змін видано окремою книжкою з передмовою «Мігуель Сервантес і його “Дон-Кіхот”». Друге виправлене і доповнене видання поеми

¹ Франко І. Влада землі в сучасному романі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 180.

² Франко І. Лист до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» від 18 січня 1909 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 50 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 364.

(«Пригоди Дон-Кіхота» з іспанської переробив І. Франко) вийшло 1899 року у Львові, а третє, також поправлене, – 1913 року

У листі до Михайла Драгоманова 25 лютого 1892 року І. Франко запитував, чи той одержав «Дон-Кіхота», висланого 23 лютого. Йшлося про окреме видання перекладу, що з'явилось 1892 року у Львові під назвою «Сервантес М. “Пригоди Дон-Кіхота”» (Львів, 1892).

Повертаючись до цієї ж теми в листі до того ж адресата від 5 квітня 1892 року, І. Франко писав: «Щире спасибі Вам за Ваш суд о моїх торічних продуктах поетичних. Я з Вами зовсім згоджуюсь і щодо “Дон-Кіхота”, і щодо казки. “Дон-Кіхотом” я сам дуже невдоволений і взявся до нього дуже нерадо, тільки на наполягання Шухевича*. Я знав, що в рифмованій переробці, та й ще для молодезі, не зможу дати вірного відбиття того високого образу, котрий змалював Сервантес. Правда й те, що спочатку, в першій половині першого тому і у Сервантеса Дон-Кіхот виходить мало чим більше від дурня, і тільки з часом, особливо в другому томі, росте в велетня, а мені прийшлося переповідати власне сю першу половину першого тому. Та проте я не перечу, що мій Дон-Кіхот вийшов не таким, як би був повинен і яким я сам бажав його вивести»¹.

Стосовно цих сумнівів І. Франка доречно згадати ґрунтовну розвідку про роман М. де Сервантеса в науковій і творчій спадщині Каменяра, яку виголосив на Міжнародному франківському симпозиумі 1986 року М. Сулима. Автор дослідження дав короткий огляд образів та мотивів «Дон-Кіхота», які І. Франко використовував у своїх статтях ще до своєї «віршованої переробки славетного твору»², а також порівняв перші та наступні варіанти Франкової віршованої переробки «Дон-Кіхота», що дало змогу виявити у письменника не лише глибше стилістичне опрацювання тексту, але й «наполегливе

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 5 квітня 1892 р. / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Т. 49 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 328.

² Сулима М. «Дон-Кіхот» Сервантеса в науковій і творчій спадщині Івана Франка / М. Сулима // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня, 1986 р.) : у трьох книгах. – К., 1990. – Кн. 2. – С. 373.

* В. О. Шухевич редагував «Дзвінок», де упродовж 1891 року (№ 2–23) друкувався Франків переспів «Дон-Кіхота».

вдосконалення ... ритмічного малюнка переспіву»¹, орієнтуючись на вірш іспанських народних пісень, а саме «4-стопний хорей, що набув популярності в Європі ХІХ ст.»².

У віршованій переробці «Дон-Кіхота» виявився увесь поетичний хист І. Франка – майстра поетичного слова, який вдало пересипав розповідь про пригоди іспанського «убогого шляхтича» народними прислів'ями, реаліями, взятими з українського фольклору – «годі тут-ка дома киснуть, Мов в кропиві печериця»; «Бо лицарство без любові – то немов горіх-свистун»; «Тут, небоже Санчо, буде нам пригод, мов бобу в місі!»; «Скорше в зайця буде хвіст. Скорше рак на дубі свисне»; «То вже ви, що хоче дійте, – Стереженого, як кажуть, Стереже сам Бог». Органічно вписався у переробку і Пролог – розповідь про автора твору, який «до смерті з неправдою Борбу завзяту вів» і «в Дон-Кіхоті свій портрет Духовний нам списав». Зовсім справедливо І. Журавська, авторка монографії «Іван Франко і зарубіжні літератури», зазначила, що поема І. Франка «Пригоди Дон-Кіхота» «подібно до інших поем» українського письменника наближена «до тогочасної української дійсності», набула «українського народного колориту»³.

Творчості Лопе де Веги (1562–1635) І. Франко побіжно торкнувся у двох статтях – «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія» (1895) та «Нова чеська література і її розвиток. Ярослав Врхлицький, його життя і творчість. “Бар-Кохба”».

Говорячи у першій статті про переклади тієї повісті різними мовами, автор згадував, що в Іспанії та Португалії «наша повість також здавна тішилася чималою популярністю», зокрема «знаменитий поет Лопе де Вега переробив її на драму під заголовком “Barlan y Josafá”»⁴. І дещо далі І. Франко зазначав, що англійський фольклорист Йосиф Джекобс, автор передмови до текстів англійських переробок повіс-

¹ Сулима М. «Дон-Кіхот» Сервантеса в науковій і творчій спадщині Івана Франка / М. Сулима // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня, 1986 р.) : у трьох книгах. Кн. 2. – К., 1990. – С. 374.

² Там само.

³ Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури / І. Журавська. – К., 1961. – С. 81.

⁴ Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. Т. 30 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 427.

ті про Варлаама і Йоасафа, бачить у драмі Лопе де Веги «Varlan y Josaphá» «одне з джерел знаменитої Кальдеронової “Життя – то сон”» (написаної 1636 р.)¹.

Цікаву характеристику іспанського драматурга І. Франко дав у згаданій вище статті про чеського поета, залучаючи Лопе де Вегу до тих поетів, які своєю творчістю охопили «широке поле», а для них самих були характерними «пильність пера і плодючість фантазії». Подаючи деякі аналогії ще й із «писательством Ганса Сакса», І. Франко акцентував, що, як і про чеського поета, так і про Лопе де Вегу можна сказати, що «він один із найбільших гуртівників літературних тем і форм, яких видала людскість, один із наймогутніших посередників у міжнароднім обміні літературного добра»².

Франкові зацікавлення літературним доробком основоположника іспанської національної драматургії знайшли своє місце і в перекладацькій практиці українського письменника. Як бачимо із листування І. Франка, він обдумував переклад драми Лопе де Веги «Фуенте Овехуна». У своєму листі від 6 грудня 1893 року до товариства «Руська бесіда» І. Франко писав: «До мая 1894 року обов’язуюся приготувати для театру три оригінальні штуки, з котрих кожна заповнить цілий вечір, а три переробки з класичних авторів драматичних інших народів. [...] Щодо драм чужоземних, котрі я взявся б приладити для нашої сцени (не перекласти, а переробити!), то у мене в плані є ось які штуки: 4. “Війт заламейський”, драма в 5 діях Кальдерона де ла Барка, в котрій виставлений чудесний тип селянина. 5. “Фуенте Овехуна”, драма в 5 діях Лопе де Вега, де показані панщизняні надужиття і бунт селян проти них. 6. “Віндзорські куми”, комедія в 5 діях Шекспіра»³.

Подібну інформацію І. Франко повторював і в листі від 13 січня 1894 року до Михайла Павлика: «Я зробив контракт з “Руською бесідою” на достарчення трьох драм оригінальних і трьох переробок

¹ Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 459.

² Франко І. Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. «Бар-Кохба» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 483–484.

³ Франко І. Лист до Товариства «Руська бесіда» від 6 грудня 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 438–439.

до мая. ... До перекладів я вибрав Кальдерона “Війт заламейський”, Лопе де Вега “Фуенте Овехуна” і Шекспіра “Віндзорські куми”. Як бачите, роботи досить»¹.

Знаємо, що із задуманих творів І. Франко переклав тільки драму Петро Кальдерона де ла Барка «Війт заламейський».

Декілька разів І. Франко згадував П. Кальдерона у своїх критичних працях; у статті «“Тополя” Т. Шевченка», написаній в лютому-березні 1890 р., письменник перелічив, зокрема, важливіші твори світової культури, що з’явилися як наслідок концентрації, скорочення елементів, форм і мотивів, які творилися «цілі століття і вимагали праці соток голів»². Зокрема це були «Divina Commedia» Данте, драми В. Шекспіра і П. Кальдерона, романи М. де Сервантеса і Тірсо де Моліна, новели Джованні Боккаччо і Джефрі Чосера, твори, «в котрих на кожному кроці пробивається могутча індивідуальність авторів»³.

Трохи нижче, І. Франко ставить П. Кальдерона поряд із Данте в літературі італійській, із В. Шекспіром в англійській, з Т. Шевченком в українській як письменника в чиїх творах «елемент традиційний і щодо змісту і щодо форми ще дуже сильний і помітний, але (разом з тим виступає і) його могутча, світла індивідуальність»⁴.

Велетом ривним В. Шекспірові і Данте називав І. Франко П. Кальдерона у статті 1894 року «Доповіді Міріама», говорячи про поняття символу в поезії. Письменник торкнувся творчості П. Кальдерона й у вже згаданій праці 1895 року «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія»⁵.

Цікаву інформацію про П. Кальдерона знаходимо і в статті І. Франка «Поезія XIX віку і її головні представники» (приблизно 1895–1899 роки), де в другому розділі український письменник так писав про німецьку поезію: «Праці (братів Грімм. – Я. К.) високо

¹ Франко І. Лист до М. І. Павлика від 13 січня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 447–448.

² Франко І. «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 77.

³ Там само. – С. 78.

⁴ Там само. – С. 78.

⁵ Франко І. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 459.

підняли в Німеччині студії національної старовини, а далі й історії і етнографії, що мусило мати вплив і на розвій літератури. Одночасно брати Шлегелі, а за ними й другі молодші сили сягають і поза границі німецької народності. Август Вільгельм Шлегель і Тік перекладають Шекспіра, Грімм перекладає деякі драми Кальдерона і романтичні епопеї італійські: Боярда, Аріоста і Тасса»¹.

У статті 1902 року «Святий Климент у Корсуні (причинок до історії старохристиянської легенди)» І. Франко писав: «Сей цикл легенд, де головними моментами являються: змагання до надлюдського знання й надлюдської сили, союз із демоном, пізнання його безсильності і поворот до Бога, сплотив у середніх віках купу легенд про чарівників та чорнокнижників, що запродували свою душу чортові [...], а також кілька творів високої поетичної стійності, що зробились тривким набутком світової літератури. Один із сих творів, се драма іспанця Кальдерона “El Mago prodigioso” [“Чудодійний маг”; в І. Франка – “Волхв-чудотворець”], що була майстерною драматичною переробкою легенди про Кипріяна»².

Примітку, причетну до творчості П. Кальдерона, І. Франко давав у Пролозі до свого перекладу «Дон-Кіхота» видання 1913 року, пояснюючи ім'я Педро Креспо: «Педро Креспо – герой славної драми Кальдерона “Війт заламейський”, переробленої мною також на нашу мову і кілька разів виставлюваної на сцені»³.

Зацікавлення творчістю П. Кальдерона пов'язане в І. Франка із його поверненням у першій половині 90-х років до драматургії, оскільки він активно взявся поповнювати театральний репертуар оригінальними та перекладними п'єсами. У той час він також виступає зі статтями про стан і завдання українського театру. З огляду на суспільну загостреність драматичних творів їх публікуванню у Галичині чинилися всілякі перешкоди, деякі з них за життя письменника так і не потрапили на сцену. «Війт заламейський» у перек-

¹ Франко І. Поезія XIX віку і її головні представники / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 505.

² Франко І. Святий Климент у Корсуні (причинок до історії старохристиянської легенди) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 114–115.

³ Франко І. Пригоди Дон-Кіхота. Мігуель Сервантес і його «Дон-Кіхот» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 172.

ладі І. Франка мав щасливішу долю. Насправді, це вільна переробка драми П. Кальдерона «Саламейський алькальд», над якою І. Франко працював до березня 1894 року.

Варто зауважити, що І. Франко захоплений своїм творчим проектом; повідомлення про цю роботу наповнюють його листування 1893 року. Навесні 1894 року І. Франко писав до М. Драгоманова та А. Кримського:

«Я тим часом скінчив переробку Кальдеронового “Alcalde de Zalamea”. Як думаєте, пустить його поліція та цензура польська? Якби пустила, то я мав би повну сатисфакцію за обі мої оригінальні штуки, хоч плата за переробку мізерна – 50 гульденів»¹.

«Я зладив дві штуки оригінальні. За першу заплатили, та цензура поліційна її заборонила. Тоді “Бесіда” відкинула й сама другу і не платить і за третю (переробку Кальдеронового “Заламейського вїта”)².

Для своєї переробки український письменник скористався не іспанським оригіналом, а німецьким віршованим перекладом, який зберігається в його особистій бібліотеці за № 56. Літературознавці-дослідники творчості І. Франка стверджують що український письменник міг мати перед собою й інші тексти П. Кальдерона. На відміну від віршованих іспанського оригіналу і німецького перекладу українська переробка прозова^{*}.

Наприкінці березня 1894 року, невдовзі після закінчення «Вїта заламейського», І. Франко передав рукопис драми театрові «Руська бесіда», в репертуарі якої вона трималася довший за інші п'єси час і, як повідомляла преса, мала значний успіх у глядачів. Після першої вистави Кальдеронового твору в газеті «Kurjer Lwowski» (30 травня 1894 року) повідомлялося: «Переробка полягала на деяких скороченнях у монологів і діалогів [...]. Наскільки можна було думати по нещодавній виставі, ця переробка надається добре для української сцени й архітвір Кальдерона виглядає на сцені як образ нашої теперішньої

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 11(19) березня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 473.

² Франко І. Лист до А. Ю. Кримського від 22 березня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 482.

^{*} Про окремі аспекти українських зацікавлень творчістю П. Кальдерона наявна публікація: *Кравець Я.* Кальдеронівські студії Івана Франка та Василя Шурата / Я. Кравець // ЗНТШ. Т. ССЛ (праці філологічної секції). – Львів, 2005. – С. 596–603.

дійсності, піднесений на одну скалю над рівень повсякденності й овіяний блиском безсмертної поезії»¹.

Порівняно із текстом першотвору у Франковому переспіві «Саламейського алькальда» маємо низку відмінностей: п'ять дій замість трьох хорнад іспанського оригіналу за рахунок перенесення декількох сцен першої хорнади у другу дію українського переспіву, тощо. Перша сцена із другої хорнади («Дон Мендо. Нуньйо») у Франковому перекладі є вже «явою сьомою» другої дії. Те саме із третьою дією, яка містить сцени 14–24 другої хорнади іспанського оригіналу. Четверта дія в І. Франка розпочинається неіснуючою в іспанському оригіналі сценою благань Ізабелли, яка на поляні, серед лісу, звертається з проханням до капітана, який її викрав, відпустити її в село до батька. Натомість у цій дії нема першої сцени третьої хорнади оригіналу – «Лісова гушавина. Плач Ізабелли». П'ята дія Франкового переспіву вмістила сцени 5–18 останньої третьої хорнади іспанського оригіналу.

Як бачимо, надавши своєму переспіву дві додаткові дії, І. Франко робив текст твору динамічнішим, придатнішим для сценічного втілення, доступнішим глядачеві. Цьому також сприяла, безперечно, українізація тексту – значне наповнення тексту народними прислів'ями і зворотами, пестливими словами, вкраплення зразків українського народного фольклору, побутових реалій тощо (мелодія Миколи Лисенка «Плине качур по Дунаю» (ява перша другої дії), чи спів за сценою «Я собі гадав Що зоря зійшла, А то ж гарна Ізабелла По воду вийшла» (ява дванадцята тієї ж дії)). Прихованосмислове спрямування, гадаємо, мало й перейменування у переспіві І. Франка на Івася молодого месника Хуана, сина Педро Креспо.

Цікаві деталі стосовно роботи І. Франка над переробкою Кальдеронової драми подав у згаданому вже у цій статті дослідженні «Франкова переробка драми Кальдерона» академік М. Возняк, зокрема щодо пристосування колізії твору до вимог тогочасного стану української сцени в Наддністрянщині та її глядачів. Автор дослідження писав: «Зберігаючи увесь кістяк дії драми Кальдерона з її випадковими розв'язками, Франко звернув особливу увагу на її моральну проповідь, ведучи систематично свою переробку до того,

¹ Павлюк М. М. Коментарі. Війт заламейський / М. М. Павлюк // Зібрання творів : у 50 т. Т. 24 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 432.

щоб наддністрянський селянин відчув свою людську гідність і всіма силами захищав свою честь і права перед польською шляхтою і панами, перед австрійськими урядовцями і військом»¹. Варта уваги і та рецензія, яку з приводу першої вистави «Війта заламейського» у Львові помістив «Kurjer lwowski», очевидно, як зазначив М. Возняк, не без подачі І. Франка.²

Отже, як акцентував дослідник іспанської літератури В. Харитонов, «драма Кальдерона повинна була набрати в переробці сучасного звучання, не втративши свого історичного і національного колориту. Автор переробки вирішив ці проблеми за допомогою переважно композиційних змін, при дбайливому збереженні кальдеронівської манери ліпити характери, соціального звучання і естетичних засад оригіналу»³, до того ж «Франко з великою увагою поставився до його художньої специфіки і в жодній сцені не викривив основного характеру конфліктів, намагаючись передати внутрішні мотиви вчинків героїв»⁴.

Зацікавлення І. Франка іспанською літературою не обмежувалися лише трьома згаданими вище видатними постатями літератури Іспанії, оскільки стосувалися і окремих іспанських поетичних творів. Серед перекладацької іспаномовної спадщини Каменяра бачимо зразки іспанських романсів «Вірна жінка», «В'язень», «Добра дочка», «Засуджений», «Зачарована», «Невірна», «Нещаслива за мужем», «Одурена», «По страті милої», «Сердита королівна» та маврський романс «Альканзор і Заїда».

Тематично ці переклади об'єднані спільною настроєвістю, характерною для такого поетичного жанру: грайливість розповіді; ведення діалогу; кумедність ситуації із протиставленням вишуканої манірності плебейській простоті; елементи вгадування та перевдягання, що стануть згодом підставовими елементами іспанського театру Відродження.

¹ *Возняк М.* Франкова переробка драми Кальдерона / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник другий. – Львів : Вид. ЛДУ, 1949. – С. 152.

² Там само.

³ *Харитонов В.* Іван Франко та іспанське Відродження / В. Харитонов // Радянське літературознавство. – 1970. – № 12. – С. 49.

⁴ Там само.

Переклади іспанських романсів датовані липнем 1914 року; як пояснював сам І. Франко, вони були перекладені зі збірки О. Л. Б. Вольфора «Halle der Völker», укладач добірки взяв їх із видання «Cancionero de Romances Anveres» (1555) та «Böhl de Faber. Floresta de Rimas Antiquas Castellanas (1820–1825)». Що ж до маврського романсу «Альканзор і Заїда», то написання твору позначене І. Франком дещо пізнішим часом – 29 жовтня 1914 року. Усі вони довгий час залишалися в рукописному вигляді.

У примітках до 10 тому зібрання творів І. Франка у п'ятдесяти томах зазначено, що романси «Добра дочка» та «Вірна жінка» вперше друкувалися у 15 томі творів письменника у двадцяти томах (К., 1955). Переклади всіх інших іспанських романсів вперше було надруковано у 4 томі «Літературної спадщини письменника» (К., 1967). Балада «Альканзор і Заїда», визначена як маврський романс, що є перекладом І. Франка з англійської переробки «одного з найпоширеніших так званих “мавританських” романсів серії про Сайде і Саїда», теж вперше була надрукована у 4 томі книги «Літературної спадщини».

Франкові зацікавлення романськими літературами сягали і португальських народних пісень, «свобідну переробку» яких І. Франко датував 17–18 жовтня 1914 року. У примітці до пісні «Три замки» поет вказував на мюнхенську добірку 1865 року Макса Вальдштайна з вільною переробкою португальських та каталонських народних пісень («Volklieder der Portugiesen und Catalanen in freien Nachdichtungen»). Переспів останньої пісні «Почала без мужа», датований 24 жовтня того ж року, подавався без літературного джерела.

«Дівчина-воячка» (португальська народна пісня), «Три замки», «Згорів інфант», цикл народних пісень, «Пілігрим», «Поворот», «Почала без мужа» – вперше були надруковані у 15 томі творів письменника видання 1955 року. Пісня «Поворот» уперше зазвучала в газеті «Літературна Україна» 28 травня 1965 року. Переклади усіх інших пісень опубліковано у 4 томі видання «Літературна спадщина» Івана Франка (К. : Наукова думка, 1967).

Португальські народні пісні, певно, приваблювали І. Франка своїм традиційним сюжетом, знаним у світовій літературі: скажімо, «Дівчина-воячка» із перевдяганням найстаршої доньки графа Дароса у хороброго лицаря, який мужньо виступає на захист Арагони у вій-

ні із Францією (порівняймо «Гражина» А. Міцкевича); порятунком молодій дружини Арцізети, яку взяв до свого замку король маврів, скориставшись відсутністю її чоловіка, який «на війну пішов далеко», а тепер з'явився бідним пілігримом під мурами замку. А ще інші дві народні пісні – «Пілігрим» та «Почала без мужа» із традиційними нічними віщими снами, знову ж таки із перевдяганнями та вгадуваннями (наприклад, Пустинник – «убраний бравий рицар»).

Корисні уточнення щодо зацікавлень І. Франка піренейським фольклором подав у своїй статті «Іван Франко та іспанське Відродження» літературознавець В. Харитонов. Виявляючи особливий інтерес до дослідження найдавніших народно-поетичних творів, І. Франко стверджував їх тісний зв'язок з обрядами та звичаями, підкреслюючи, що в них «часто вдається розпізнати деколи виразні риси звичаїв, які існували в далекому минулому»¹. Подібну думку І. Франко висловлював 1913 року у передмові до «Студій над українськими народними піснями»: «Такі критичні досліді над поєдинчими піснями дуже часто дозволяють нам заглянути ближче в те, з яких сфер і груп народної маси плили дані пісні, в яких сферах оберталися, яким інтересам чи поглядам служили»².

Зокрема, І. Франко знав і творчість видатного португальського письменника Луїса ді Камоенса (1524–1580), автора епічної поеми «Лузіади». У творі «Сойчине крило (Із записок відлюдька)», що вперше був надрукований у збірці «На лоні природи і інші оповідання» і в якому І. Франко проявив особливі тонкощі, «аналізуючи психологічні нюанси у відносинах між чоловіком і жінкою»³, бачимо наступні роздуми – спогади Хоми-Массіно, який вступає у свій сороковий рік життя і, дотримуючись Горацієвого «*Aequam servave mentem*» («Зберегти рівновагу духу»), вирішує зробити «сьогоднішній празник» тріумфом свого нового світогляду і нової життєвої норми: «Я пройшов важку

¹ Харитонов В. Іван Франко та іспанське Відродження / В. Харитонов // Радянське літературознавство. – 1970. – № 12. – С. 43.

² Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 16.

³ Денисюк І. Новаторство новелістики Івана Франка в контексті світової літератури / І. Денисюк // Іван Франко і світова культура : матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня, 1986 р.) : у трьох книгах. Кн. 1. – К., 1990. – С. 261–262.

школу і, здається, навчився в ній дечого. Я погубив багато цвітів по життєвій дорозі, похоронив багато ілюзій та охоронив коштовний плід і виніс його зі всіх катастроф, як Камоенс свою епопею з кораблекрушення, а се, власне, ту вмільсть жити і насолоджуватися життям. Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі! Життя – се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого»¹. І. Франко натякав на знаний факт із життя Луїса ді Камоенса – корабельну аварію, що трапилася біля берегів Гоа. Поет був одним із небагатьох, хто врятувався; «пливучи до берега тримав у одній руці над головою рукопис поеми “Лузіади”, над якою працював уже понад шість років»². Поема з’явилася друком 1572 року і принесла Л. ді Камоенсу світову славу.

Завдяки подвижницькій праці І. Франка три найвидатніші письменники іспанської літератури органічно увійшли в українську культуру, знайшовши своє дальше логічне продовження у талановитих перекладах «Дон-Кіхота» М. де Сервантеса та драм «Овеча криниця» та «Собака на сіні» Лопе де Веги, які уже в наступному столітті зробив видатний майстер перекладу Микола Лукаш.

¹ Франко І. Сойчине крило (Із записок відлюдька) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 22 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 54.

² Жердинівська М. Луїс ді Камоенс / М. Жердинівська // Всесвіт. – № 9. – 1977. – С. 112.

Кальдеронівські студії Івана Франка та Василя Шурата

Творчість останнього великого поета іспанського Відродження Педро Кальдерона де ла Барки (1600–1681), «з яким пов'язане повернення на сцену могутньої поетичної стихії і глибокої філософської думки», мало досліджена в українському літературознавстві. Авторка однієї з найавторитетніших літературознавчих праць 60-х років ХХ століття «Іван Франко і зарубіжні літератури» Іда Журавська лише двічі у своїй монографії побіжно згадала П. Кальдерона, інформуючи читача про вільний переклад драми «Війт заламейський»¹, а також подаючи розлогу цитату із Франкової статті «Доповіді Міріама»².

Достатньо зауважити, що за останнє півстоліття в Україні не з'явилося жодної серйозної наукової студії про творчість цього зачинателя драми бароко, творця символіко-релігійних п'єс ауто; більш знаними є інші грані творчості П. де Кальдерона – комедії «плаща і шпаги», «драма честі» «Саламейський алькальд» та сонети, які вийшли в різних поетичних добірках та антологіях. Винятком хіба що є енциклопедична стаття українського іспаніста В. Харитонов з «Української літературної енциклопедії»³, а також стаття Михайла Василенка «Честь і обов'язок великого іспанця»⁴. Можемо згадати тут і невеликий уривок із монологу Сигізмунда з драми «Життя – це сон» у перекладі Миколи Лукаша⁵. У статті Михайла Василенка з нагоди відзначення року П. Кальдерона, що оголосило ЮНЕСКО, дуже коротко йдеться про «autos sacramentales». Автор статті зазначає, що «Кальдерон за дорученням мадридських володарів щороку

¹ Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури / І. Журавська. – К., 1961. – С. 81.

² Там само. – С. 316.

³ Харитонов В. С. Кальдерон де ла Барка / В. С. Харитонов // УЛЕ. – К., 1990. – Т. 2. – С. 385–386.

⁴ Василенко М. Честь і обов'язок великого іспанця / М. Василенко // Всесвіт. – № 7–8. – 2000. – С. 121–123.

⁵ Лукаш М. О. Від Боккаччо до Аполлінера. Переклади / М. О. Лукаш. – К., 1990. – С. 42–43. – (Серія «Майстри поетичного перекладу»).

писав одноактні п'єси на релігійні теми»¹, а далі нагадав про популярність драматурга як автора численних релігійних п'єс: «Педро Кальдерон своїми релігійними п'єсами, що були дуже поширені в народі і входили обов'язковим елементом у церковні свята, здобув собі прихильність не лише при королівському дворі, а й у фанатиків католицької віри. Жанр ауто набув у нього великої досконалості, тому літературні критики називали його водночас войовничим католиком і великим реалістом, що відобразив кращі риси іспанського народу»².

Таке замовчування багатогранної творчості іспанського драматурга зумовили, на нашу думку, насамперед світоглядні позиції П. Кальдерона, сформовані на ґрунті християнського гуманізму, бароковий напрям його драматургії кінця 30–40-х років XVII століття, в якій автор чітко ставив теологічні проблеми і, де переважали морально-філософські п'єси. До слова сказати, в російському літературознавстві лише в кінці 70–80-х років минулого століття з'явилося декілька вагомих наукових розвідок, присвячених Кальдеронові³. У великій статті «На пути к неоткрытому до конца Кальдерону» російського літературознавця Миколи Балашова, опублікованій у «Додатку» до згаданого двотомника іспанського драматурга, ідеться про заповітну мрію одного з найвидатніших російських поетів кінця XIX – початку XX століття Костянтина Бальмонта – переклад П. Кальдерона. Російський поет переклав десять п'єс іспанського драматурга, однак, як зазначив М. Балашов, «Бальмонт не перекладав ауто Кальдерона. Але їхня роль у творчості іспанського драматурга велика...»⁴. Аби краще ознайомити читача із цією «специфічною цариною іспанського театру XV–XVII століть»⁵, М. Балашов подавав

¹ *Василенко М.* Честь і обов'язок великого іспанця / М. Василенко // *Всесвіт.* – №7–8. – 2000. – С. 121.

² Там само. – С. 122.

³ *Балашов Н. И.* Религиозно-философская драма Кальдерона и идейные основы барокко в Испании / Н. И. Балашов // *XVII век в мировом литературном развитии.* – М., 1969; *Iberica. Кальдерон и мировая культура.* – Ленинград, 1989. До них можна додати і двотомне видання: *Педро Кальдерон де ла Барка. Драми : в 2 книгах. Книга первая / пер. К. Бальмонта.* – М., 1989.

⁴ *Балашов Н. И.* На пути к неоткрытому до конца Кальдерону / Н. И. Балашов // *Педро Кальдерон де ла Барка. Драми : в 2 книгах. Книга первая / пер. К. Бальмонта.* – М., 1989. – С. 783.

⁵ Там само.

короткий аналіз декількох ауто іспанського драматурга – «До Господа заради державного блага» (1650–1660 років), «Вавилон містичний і Вавилон царський» (1662 року) та «Вавилонська вежа» (1672 року). Як зауважив російський дослідник, в одному з найбільш знаних і зразкових ауто П. Кальдерона «Учта царя Бальгазара» (1634) звучить мотив спадкоємного зв'язку християнства із греко-римським поганством. «Художня сила ауто, – наголосив М. Балашов, – виросла не з сухого ґрунту догми, а спирається на його внутрішню неканонічність, на зв'язок з ренесансною спадщиною та досвідом XVI–XVII ст.»¹. У зв'язку із вищезазначеним, вирізняються ті кальдеронівські зацікавлення, які знаходимо у творчій спадщині Івана Франка та Василя Щурата.

Декілька разів І. Франко згадував П. Кальдерона у своїх критичних працях; у статті «“Тополя” Т. Шевченка», написаній у лютому–березні 1890 року, письменник назвав, зокрема, важливіші твори світової культури, що з'являлися як наслідок концентрації, скорочення елементів, форм і мотивів, які творилися «цілі століття і вимагали праці соток голів»². Такими творами були «Divina Commedia» Данте, драми Вільяма Шекспіра і П. Кальдерона, романи Мігеля де Сервантеса і Тірсо де Моліна, новели Джованні Боккаччо і Джефрі Чосера, твори, «в котрих на кожному кроці пробивається могутча індивідуальність авторів»³.

Трохи нижче, І. Франко прирівняв П. Кальдерона до Данте в літературі італійській, до В. Шекспіра в англійській, до Т. Шевченка в українській як письменника, в чиїх творах «елемент традиційний і щодо змісту і щодо форми ще дуже сильний і помітний, але (разом з тим виступає і) його могутча, світла індивідуальність»⁴.

Велетом поряд із В. Шекспіром і Данте назвав І. Франко П. Кальдерона у статті 1894 року «Доповіді Міріама», говорячи про поняття символу в поезії. Письменник торкнувся творчості П. Кальдерона і в праці 1895 року «Варлаам і Йосаф. Старохристиянський духовний

¹ *Балашов Н. И.* На пути к неоткрытому до конца Кальдерону / Н. И. Балашов // Педро Кальдерон де ла Барка. Драммы : в 2 книгах. Книга первая / пер. К. Бальмонта. – М., 1989. – С. 792.

² *Франко І.* «Тополя» Т. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 77.

³ Там само. – С. 78.

⁴ Там само.

роман і його літературна історія», зазначаючи, що «в драмі Лопе де Веги “Barlan y Josapha” Джекобс бачить одне з джерел знаменитої драми Кальдеронової “Життя – то сон” (написаної 1636 року)»¹.

Цікаву інформацію про П. Кальдерона знаходимо і в статті І. Франка «Поезія XIX віку і її головні представники» (приблизно 1895–1899 роки), де в другому розділі український письменник писав про німецьку поезію: «Праці (братів Грімм. – Я. К.) високо підняли в Німеччині студії національної старовини, а далі й історії і етнографії, що мусило мати вплив і на розвій літератури. Одночасно брати Шлегелі, а за ними й другі молодші сили сягають і поза границі німецької народності. Август Вільгельм Шлегель і Тік перекладають Шекспіра, Грімм перекладає деякі драми Кальдерона і романтичні епопеї італійські: Боярда, Аріоста і Тасса»².

У статті 1902 року «Святий Климент у Корсуні (причинок до історії старохристиянської легенди)» І. Франко писав: «Сей цикл легенд, де головними моментами являються: змагання до надлюдського знання й надлюдської сили, союз із демоном, пізнання його безсильності і поворот до Бога, сплотив у середніх віках купу легенд про чарівників та чорнокнижників, що запродували свою душу чортові [...], а також кілька творів високої поетичної стійності, що зробились тривким набутком світової літератури. Один із сих творів, се драма іспанця Кальдерона “El Mago prodigioso” [“Чудодійний маг”; в І. Франка – “Волхв-чудотворець”], що була майстерною драматичною переробкою легенди про Кипріяна»³.

Примітку, що стосується творчості П. Кальдерона, долучену до видання 1913 року, І. Франко давав у Пролозі до свого перекладу «Дон-Кіхота», пояснюючи ім'я Педро Креспо: «Педро Креспо – герой славної драми Кальдерона “Війт заламейський”, переробленої мною також на нашу мову і кілька разів виставлюваної на сцені»⁴.

¹ Франко І. Варлаам і Йосаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 30 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 459.

² Франко І. Поезія XIX віку і її головні представники / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 505.

³ Франко І. Святий Климент у Корсуні (причинок до історії старохристиянської легенди) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 34 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 114–115.

⁴ Франко І. Пригоди Дон-Кіхота. Мігуель Сервантес і його «Дон-Кіхот» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 172.

У першій половині 90-х років після деякої перерви, повернувшись до драматургії, І. Франко взявся активно поповнювати театральний репертуар оригінальними та перекладними п'єсами. У той час він також виступив зі статтями про стан і завдання українського театру. З огляду на суспільну загостреність драматичних творів (їх публікуванню у Галичині чинили всілякі перешкоди), деякі з них за життя письменника так і не були поставлені на сцені. «Віт заламейський» у перекладі І. Франка мав щасливішу долю. Насправді, це вільна переробка драми П. Кальдерона «Саламейський алькальд», над якою І. Франко працював до березня 1894 року¹.

Варто зазначити, що І. Франко був захоплений своїм творчим проектом; повідомлення про цю роботу наповнюють його листування 1893 року:

І. Лист до Товариства «Руська Бесіда»

Львів, 6 грудня 1893 року

«До мая 1894 року обов'язуюся приготувати для театру три оригінальні штуки, з котрих кожна заповнить цілий вечір, а три переробки з класичних авторів драматичних і інших народів. [...]

Щодо драм чужоязичних, котрі я взявся б приладити для нашої сцени (не перекласти, а переробити!), то у мене в плані є ось які штуки:

4. «Віт заламейський», драма в 5 діях Кальдерона де ла Барка, в котрій виставлений чудесний тип селянина»².

ІІ. Лист до М. І. Павлика

Львів, 13 січня 1894 року

«Я зробив контракт з “Руською бесідою” на достарчення трьох драм оригінальних і трьох переробок до мая. [...] До перекладів я вибрав Кальдерона “Віт заламейський”, Лопе де Вега “Фуенте Овехуна” (історія бунту хлопського) і Шекспіра. “Віндзорські куми”»³.

¹ Ця драма іспанського драматурга, яку опрацював І. Франко, була вперше надрукована у: *Франко І. Статті і матеріали. Збірник другий.* – Львів, 1949

² *Франко І. Лист до Товариства «Руська Бесіда» від 6 грудня 1893 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 438.*

³ *Франко І. Лист до М. І. Павлика від 13 січня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 447–448.*

III. Лист до М. П. Драгоманова

Львів, 11, 19 березня 1894 року

«Я тим часом скінчив переробку Кальдеронового “Alcalde de Zalamea”. Як думаєте, пустить його поліція та цензура польська? Якби пустила, то я мав би повну сатисфакцію за обі мої оригінальні штуки, хоч плата за переробку мізерна – 50 гульденів»¹.

IV. Лист до А. Ю. Кримського

Львів, 22 березня 1894 року

«Я зладив дві штуки оригінальні. За першу заплатили, та цензура поліційна її заборонила. Тоді “Бесіда” відкинула й сама другу і не платить і за третю (переробку Кальдеронового “Заламейського вїта”»².

Для своєї переробки український письменник скористався не іспанським оригіналом, а німецьким віршованим перекладом, який зберігається в його особистій бібліотеці за № 56. Літературознавці – дослідники творчості І. Франка стверджують, що він міг мати перед собою й інші тексти П. Кальдерона. На відміну від віршованих іспанського оригіналу і німецького перекладу, українська переробка прозова.

Наприкінці березня 1894 року, невдовзі після закінчення «Вїта заламейського», І. Франко передав рукопис драми театрові «Руська бесіда», в репертуарі якої вона трималася довший за інші п'єси час і, як повідомляла преса, мала значний успіх у глядачів. Після першої вистави «Вїта заламейського» в газеті «Kurjer Lwowski» (30 травня 1894 року) повідомлялося: “Переробка полягала на деяких скороченнях у монологів і діалогів [...]. Наскільки можна було думати по нещодавній виставі, ця переробка надається добре для української сцени й архітвір Кальдерона виглядає на сцені як образ нашої теперішньої дійсності, піднесений на одну скалю над рівень повсякденності й овіяний блиском безсмертної поезії»³.

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 11(19) березня 1894 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 473.

² Франко І. Лист до А. Ю. Кримського / Іван Франко від 22 березня 1894 р. // Зібрання творів : у 50 т. Т. 49 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 482.

³ Павлюк М. М. Коментарі. Вїт заламейський / М. М. Павлюк // І. Франко / Зібрання творів : у 50 т. Т. 24 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 432.

Порівняно із текстом першотвору у Франковому переспіві «Саламейського алькальда» маємо низку відмінностей: п'ять дій замість трьох хорнад іспанського оригіналу, скажімо, за рахунок перенесення декількох сцен першої хорнади у другу дію українського переспіву, тощо. Перша сцена із другої хорнади («Дон Мендо. Нуньйо») у Франковому перекладі є вже «явою сьомою» другої дії. Те саме із третьою дією, яка містить сцени 14–24 другої хорнади іспанського оригіналу. Четверта дія в І. Франка розпочинається неіснуючою в іспанському оригіналі сценою благань Ізабелли, яка на галявині, серед лісу, звертається з проханням до капітана, котрий її викрав, відпустити її в село до батька. Натомість у цій дії нема першої сцени третьої хорнади оригіналу – «Лісова гущавина. Плач Ізабелли». П'ята дія Франкового переспіву вмістила сцени 5–18 останньої третьої хорнади іспанського оригіналу.

Як бачимо, надавши своєму переспіву дві додаткові дії, І. Франко зробив текст твору динамічнішим, придатнішим для сценічного втілення, доступнішим глядачеві. Цьому також сприяла, безперечно, українізація тексту – значне наповнення тексту народними прислів'ями і зворотами, пестливими словами, вкраплення зразків українського народного фольклору, побутових реалій тощо (мелодія М. Лисенка «Плине качур по Дунаю» (ява перша другої дії), чи спів за сценою «Я собі гадав, Що зоря зійшла, А то ж гарна Ізабелла По воду вийшла» (ява дванадцята тієї ж дії)). Прихованосмислове спрямування, гадаємо, мало й перейменування у переспіві І. Франка молодого месника Хуана, сина Педро Креспо, на Івася.

Василь Щурат до П. Кальдерона звернувся 1908 року у статті, поміщеній в журналі «Учитель», головним редактором якого він був¹.

Саме на сторінках цього «органу Руского товариства педагогічного», який почав виходити з 1889 року під редакцією Володимира Шухевича, (а з 1908 – Василя Щурата), письменник постійно друкував свої поетичні переклади, літературознавчі рецензії, наукові розвідки, присвячені романським літературам, а особливо найновішим тенденціям розвитку французької поезії (скажімо, творчості французьких символістів, ґрунтовна стаття «Поет науки» про першого

¹ Щурат В. Картка з історії європейської драми / Василь Щурат // Учитель. – Ч. 4–5. – 1908. – С. 59–67.

Нобелівського лауреата (1902 року) французького поета Сюллі-Прюдома).

Називаючи П. Кальдерона «одним з найбільших драматургів не лиш для Іспанії в XVII ст., але для цілої Європи по всі часи, а побіч Лопе де Веґи найславнішим поетом католицького світа», В. Щурат зосередив свою увагу на «autos sacramentales», тих творах, «якими нині в Європі найменше інтересуються і найменше їх знають»¹.

Саме ці твори, зазначав автор статті, найчіткіше виявили не лише теологічні погляди П. Кальдерона, «що став сьвящеником 1651 р.», але і його творчий хист: «(Поет) вмів чисто теологічні проблеми піднести до висоти загальнолюдських і дати їм вираз в традиційній формі релігійної драми або містерії представляної торжественно в празничні дні на публічних площах Мадрита перед королівським двором і тисячами народа»². В. Щурат подав стислу характеристику старо- і новозавітних актів П. Кальдерона, згадавши й акти, створені на основі християнської легенди – церковної і світської, старозавітний «Пир Вальтазара», сповнений сильно «трагічних сцен», «новозавітний акт “Господній Вертоград”», який, як писав В. Щурат, посилаючись на іспанських критиків, «можна поставити на рівні зі всім найкращим в європейській поезії»³.

Згадав В. Щурат і 18 актів, що створив іспанський письменник на основі християнської легенди (серед них «Ревність для Служби Божої»), а також і міфологічні (наприклад, «Божеський Орфей»). Основою решти актів П. Кальдерона (автентичними вважаються 73, що з'явилися 1759–1760 років у шеститомному мадридському виданні творів письменника) є «природа і звичайне людське життя. В них найбільше може виявляється та чудесна поетична сила, якою автор завдяки своїй фантазії дає абстрактним поняттям всі позори людського життя»⁴.

До тих актів, зауважив В. Щурат, належить і «Великий театр світа» («El grand teatro del mundo»), майстерний твір П. Кальдерона,

¹ Щурат В. Картка з історії європейської драми / Василь Щурат // Учитель. – Ч. 4–5. – 1908. – С. 59. При цитуванні зберігаємо стиль оригіналу. – Я. К.

² Там само. – С. 59–67.

³ Там само.

⁴ Там само.

написаний приблизно 1630 року, який є, отже, одним із «найраньших подібних творів» іспанського письменника. Полемізуючи із деякими європейськими критиками, які, всупереч високій оцінці актів П. Кальдерона найвідомішими європейськими критиками, закидали драматургові надужиття алегоріями, неясність, абстракційність, що знижувало часто «артистичну вартість актів» письменника, В. Щурат писав: «...як замічено вже, Кальдерон вміє наділити життям навіть символічні фігури, побіч яких нерідко появляються й дійсні історичні особи з старого нового завіта. [...] при тім всім Кальдерон ставить квестию і як ясну відповідь дає при кінці, відповідь, що не лишає місця ніяким сумнівам, се хіба викаже найкрасше зміст “Великого театру світа”»¹. Чіткість поставленої проблеми і чіткість відповіді у цих творах П. Кальдерона В. Щурат ілюстрував розлогим аналізом «Великого театру світа».

«В зоряних шатах, в променистій короні на голові, являється Автор акту і будить Сьвіт зі сну. Сьвіт, послушний своєму панови, встає готов слухати приказів. Щоб показати свою силу і велич, Автор загадав представити на сцені Сьвіта велику драму; нічим же иньшим не є людське життя, як драмою. В характері директора театру сам Автор драми визначає всім акторам відповідні ролі, а щоб сценарії не хибло блиску та ефектовности, він Сьвітови поручає подбати о все потрібне, передовсім о ту злуду, яка грі актора надає всіх позорів житя.

Сьвіт, взявши на себе обовязки режисера, здає собі добру справу зі своєї задачі. Він має вивести на сцені всемірну драму, якої три акти обіймуть історію людського роду від сотворення до кінця: час природного закону від Адама до Мойсея, час писаного закону – від Мойсея до Христа і час закону Христового евангелія – до страшного суду. Земна сьвітлість, достойна представлення такої драми, повинна окружити всіх акторів»².

Коли закривається земна сцена і сцена небесна з Автором, «відкривається нова, на якій Сьвіт відбирає від всіх акторів їх костюми і відзнаки. Їм вони не належаться. До столу Автора, на здивоване Короля, всіх веде Жебрак [...]. В щирій молитві звертається Жебрак

¹ *Щурат В.* Картка з історії європейської драми / Василь Щурат // Учитель. – Ч. 4–5. – 1908. – С. 60.

² Там само.

до великого Володаря неба і землі з проською, щоб зволив приймати до стола своїх людей, що відограла коротку драму життя, та дозволив їм оглядати свій сьвітлий престол.

При звуках музики відкривається небесна сцена. За сценою з чашею божественних дарів сидить Автор драми. При нім являється і Сьвіт. [...] Ще раз озвалися звуки музики і ангельських хорів. Залучило “Tantum ergo” – пісня на честь Божих дарів. А коли останні тони її втихли, Сьвіт запечатовує дію словами, що пригадують виражений вже раз погляд на людське життя, як на драму»¹.

Докладно переповівши зміст Кальдеронового акту, який становить «дуже гарний примір богословської драми, [що] має спеціальне значіння в розвитку драматичної творчості нових віків»², В. Щурат нагадував, що іспанський драматург був реформатором богословської драми, яка у його творчості «мала передовсім виразити ідею», що виходило з духу церковної філософії тих часів і «захитало поняттями тих авторитетів, що темою драми вважали лиш біблійну або євангельську повість». І трохи вище: «Схолястичний реалізм якраз ідеям приписував реальну вагність, уважаючи все конкретне тільки маніфестацією ідей, відблизком їх»³. «Залишаючись на давнім релігійнім ґрунті, – зазначав В. Щурат, – Кальдерон відступає від старого шаблону [...], написавши “Великий театр світа”, який став плодом тої революції в сьвіті понять»⁴, ідея його драми – то есенція: «І є та ідея нова, така нова, що може вважатися предком тих ідей, які в наших часах старалися виразити Гете в “Фавсті”, Байрон в “Манфреді”, Мадач в “Трагедії чоловіка”»⁵.

Короткий огляд творчості П. Кальдерона, зокрема згадки про його духовні драми, знаходимо також у розділі, присвяченому розвиткові іспанської драми до кінця XVIII віку монографії М. Стороженка «Нарис історії західно-європейської літератури до кінця XVIII віку»⁶,

¹ Щурат В. Картка з історії європейської драми / Василь Щурат // Учитель. – Ч. 4–5. – 1908. – С. 66

² Там само.

³ Там само. – С. 67.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Стороженко М. Нарис розвою еспанської драми до кінця XVIII в. / М. Стороженко // Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку / з рос. пер. С. Петлюра і Наталя Романович. – Львів, 1905. – С. 363–381.

який можна вважати однією із цікавих ланок вивчення П. Кальдерона в українському літературознавстві класичного періоду.

Наукова вартість цього видання безперечна з декількох міркувань: насамперед, маємо тут одну із повніших характеристик творчості молодшого сучасника Лопе де Веги, який, на відміну від свого славного вчителя, давав «вже існуючим формам більш артистичне оброблення і виповнення глибшим змістом»¹.

Автор монографії зробив огляд духовних та світських драм П. Кальдерона; останні за усталеною традицією поділив ще й на трагедії, драми філософського змісту і комедії, коротко звертаючи увагу на ті сюжетні, композиційні та настроєві особливості, які забезпечили Кальдеронові успіх, зокрема, світських трагедій, де письменник поклав «три почуття, які оживляли кожного Еспанця його часів: честь, любов і заздрість, при чім найвисшим почутем є почуте чести»². М. Стороженко коротко згадав одну із найславетніших драм П. Кальдерона, яка «здобула всесвітню славу», – «Життя – це сон», низку так званих комедій плаща і шпаги, які становлять «ледве чи не найбільшу частину творів Кальдерона», а також найкращу із драм, запозичених зі щоденного життя – «Заламейський алькальд»³. В останніх абзацах розділу про П. Кальдерона відомий літературознавець зробив порівняння творчих засад названого автора та Лопе де Веги, відзначаючи глибші національні риси драм останнього, а також порівняв психологічний процес трагедій В. Шекспіра, персонажів англійського драматурга, в якого «загальне й типічне гармонійно зливається з індивідуальним»⁴, із персонажами творів П. Кальдерона, в якого все можна звести до декількох типів. Драматургійній творчості П. Кальдерона, як зауважив М. Стороженко, глибоко сповненій основними рисами іспанського народного характеру, притаманне «міцне національне забарвлене», яке «не дало п'єсам Кальдерона [...] здобути таке ж універсальне становище на європейській сцені, яке здобули, напр. драми Шекспіра»⁵.

¹ Стороженко М. Нарис розвою еспанської драми до кінця XVIII в. / М. Стороженко // Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку / з рос. пер. С. Петлюра і Наталя Романович. – Львів, 1905. – С. 374.

² Там само. – С. 375.

³ Там само. – С. 376.

⁴ Там само. – С. 377.

⁵ Там само.

Наше зацікавлення розділом про П. Кальдерона пояснюється ще й тим фактом, що вказана монографія М. Стороженка з'явилася друком у Львові, була видана, як вказано на титульній сторінці, «під редакцією д-ра Івана Франка», вийшла накладом українсько-руської видавничої Спілки «у друкарні Наукового Товариства імени Шевченка», а ще, крім того, є перекладом з російської, який підготували Симон Петлюра та Наталя Романович.

Презентуючи читачам книжку професора московського університету, поява якої співпала з його несподіваною смертю, І. Франко у вступному слові «Від редактора» згадував насамперед внесок цього вченого, вихідця із Полтавщини, у дослідженні подробиць, пов'язаних із процесом і засланням Т. Шевченка та його побутом на вигнанні. Розповідаючи про вибір саме цієї книжки для видання Спілкою, І. Франко писав: «Пошукуючи популярного і короткого підручника історії західно-європейської літератури для опублікування в виданнях Спілки, ми за порадою деяких земляків зупинилися на отсій книжці пок. [покійного. – Я. К.] Стороженка. Се властиво й не книжка, а літографовані записки популярного курсу, прочитаного пок. професором зимою 1900 року для слухачів і слухачок московського університету [...]. Переклад аж до розділу про німецький Sturm und Drang виготовив молодий земляк із України С. Петлюра; решту, а також передмову переклала пані Наталя Романович, молода, талановита українська письменниця»¹. Окрім того, І. Франко пояснював і свою причетність до цього видання насамперед потребою спрямувати університетських студентів «до спеціальних праць та найважливіших компендіїв, які [...] пригодяться не одному в спеціальній праці, ошаджуючи йому (особливо в початках студій) мозольного шукання по бібліотеках та вертованя творів перестарілих або зовсім непутящих...»². Додамо, що ці бібліографічні зауваження, як зазначав І. Франко, стосувалися лише трактування середньовічної літератури «так важної для студій, а так мало відомої у нас»³. Щодо новішої літератури, починаючи від епохи Відродження, вистачало, як писав І. Франко, бібліографічних довідок, що подав сам М. Стороженко.

¹ Франко І. Від редактора / Іван Франко // Микола Стороженко. Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку. – Львів, 1905. – С. VI.

² Там само. – С. VII.

³ Там само.

Вагомість зреферованих у цій статті кальдеронівських досліджень двох видатних українських письменників для українського літературознавства безперечна. І. Франко запропонував сповнені глибокої ерудиції екскурси в дотичні до творчості і творчого методу П. Кальдерона явища світової літератури. Зі свого боку, В. Щурат зосередив увагу на унікальній стороні спадщини іспанського драматурга, його «autos sacramentalis», яка з ідеологічних міркувань була недозвальною сферою досліджень українського радянського літературознавства. Непересічною щодо висвітлення кальдеронівського питання є і монографія українського літературознавця М. Стороженка, присвячена західноєвропейській літературі до кінця XVIII століття, видана завдяки ініціативі І. Франка.

Усі ці наукові факти ще раз засвідчують багатогранність зацікавлень української літературознавчої науки класичного періоду, нагадують про потребу спрямування сучасних наукових досліджень на заповнення «білих плям» і лакун у вивченні світової літератури спричинених існуванням ідеологічного тиску тоталітарної системи.

Р. С. Уже, коли ця праця була готова до друку, з'явилось окреме видання іспанського драматурга із перекладом п'єс «Стойкий принц» і «Дама-примара» та передмовою Т. Рязанцевої «“Великий театр світу”: життя і творчість Педро Кальдерона де ла Барки»¹. Переклади С. Борщевського разом із франковою переробкою «Саламейського алькальда», інтерпретацією п'єси «Життя – це сон», яку до чотирьохсотлітнього ювілею великого драматурга зробив М. Литвинець, доповнені українським прочитанням низки сонетів П. Кальдерона, що належать С. Борщевському, О. Мокровольському та Д. Павличкові. Фрагменти зі «Саламейського алькальда» та монолог Сехізмундо із першої дії драми «Життя – це сон» перекладав і М. Лукаш.

¹ Педро Кальдерон де ла Барка. Стойкий принц. Дама-примара : п'єси / пер. з іспан. С. Ю. Борщевського ; передмова, примітки Т. М. Рязанцевої. – Харків : Фоліо, 2013. – 251 с. – (Серія : Бібліотека світової літератури).

Декілька причинок до історії французькомовної франкіани (Франція, Бельгія)

Автор цього матеріалу вже декілька разів звертався до проблем, пов'язаних із франкомовною франкіаною, друкуючи свої дослідження, зокрема, у таких наукових виданнях, як «Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали» та «Іноземна філологія»¹. Поява в останні десятиріччя у Франції та Бельгії антологічних видань, в яких з-поміж українських письменників багато презентований і Іван Франко, інших франкомовних літературознавчих праць, де Каменяр займає належне місце, особливе зацікавлення останніми роками різними аспектами творчості І. Франка (монографії М. Гнатюка, В. Корнійчука, С. Пилипчука, Л. Сеника, З. Терлака, Б. Якимовича, франкознавчі публікації Інституту Івана Франка НАН України та ін.) висувають необхідність якнайповнішого висвітлення також усього того, що стосується сприйняття спадщини Каменяра у французькомовному світі. А звідси настійна необхідність опрацювання обширної наукової проблеми «Іван Франко у французькомовній критиці і перекладах».

Вважаємо, отже, доцільним, дотримуючись хронології їхньої появи, подати декілька літературознавчих видань, надрукованих у французькомовному світі, в яких знаходимо цікаве з погляду світового Франкознавства трактування творчості Каменяра.

Видання «**Petite histoire de la littérature ukrainienne**» Préface Michel Cadot, PIUF-Paris, 1996, 86 с. («Коротка історія української літератури») належить Ользі Вітошинській (1900–1996), знаному літературознавцеві, докторові університету Sorbonne Nouvelle (Paris 3), яка часто друкувалася під псевдонімом Софія Наумович, залишивши низку праць, пов'язаних із різноманітними аспектами української

¹ Кравець Я. Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали, вип. 68. – Львів, 2006. – С. 194–207; Іноземна філологія, вип. 115. – Львів, 2006. – С. 226–237.

культури. Вона була, зокрема, ініціаторкою проведення в Парижі декількох українознавчих колоквиумів – «Дні Івана Франка» (1977), «Леся Українка» (1983), «Україна і Франція у ХІХ столітті» (1987).

Творчість І. Франка авторка розглянула у розділі 2 згаданої праці під назвою «“Три велети” (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка)».

Свою розповідь про Каменяра О. Вітошинська розпочинала лаконічним викладом біографії письменника, розповіддю про арешт 1877 року, розрив із Ольгою Рошкевич, заснування української радикальної партії (1890 року), невдалу спробу після одержання звання доктора філософії у Відні розпочати працю професором Львівського університету. О. Вітошинська рівно ж описала триразову спробу І. Франка стати депутатом Галицького сейму та Віденського парламенту, а далі про відмову І. Франка від кафедри у Софіївському університеті після кончини Михайла Драгоманова.

«Незвичайна спадщина Івана Франка, – зазначила авторка праці, – характеризується дивовижною рисою, яка полягає в тому, що кожен читач знаходить у ній щось цікаве і щось неприємне. Вона має проте багато спільних моментів із іншими письменниками та поетами. Деякі його персонажі викликають наше співчуття, інші спонукають до справедливого обурення і зневаги. У нього ми також чуємо відгомін голосів минулого, гомін сьогоденних голосів. Але щодо своєї передбачливості стосовно майбутніх подій він помилявся дуже рідко»¹.

Зокрема, О. Вітошинська подала коротку характеристику видань І. Франка – від першої добірки 1876 року «Балади і розкази» до поетичного видання 1906 року «Semper tūo», згадавши також і прозову творчість письменника – його десять романів, більше сотні оповідань і казок. «Найвідомішим його романом, – писала дослідниця, – є “Захар Беркут”, твір історичного жанру, що приніс йому першу літературну премію». Не оминула авторка і драматургійної діяльності І. Франка, виокремивши «Украдене щастя», яке було надзвичайно популярне серед глядачів. Українська письменниця і літературознавець ще раз епізодично повернулася до типологічної подібності між комедією І. Франка «Учитель» і твором Марселя Паньоля «Топаз»,

¹ Wytochynska O. Petite histoire de la littérature ukrainienne / Olha Wytochynska // Préface de Michel Cadot. – PIUF-Paris, 1996. – P. 54.

про що вже говорила у своєму виступі під час проведення 1977 року Паризького симпозіуму «Іван Франко».

Серед історичних праць І. Франка авторка розділу вирізняла його студію «Молода Україна», найцікавішу зі студій Каменяра – важливий документ, у якому йдеться про двадцять п'ять років культурного життя українців XIX століття по обидва боки кордону.

Творчість І. Франка, резюмувала О. Вітошинська, займає дуже важливе місце в українській літературі. Окрім наукової діяльності у різних галузях, «він активно працював в історії, етнографії, етнології, науково-літературній критиці, редагував численні історичні та сучасні дослідження»¹.

Свою студію О. Вітошинська завершила розлогою цитатою про І. Франка французького науковця, літературознавця, вихідця із Буковини Еммануїла Райса, знаного своєю передмовою 1967 року до видання «La nouvelle vague littéraire en Ukraine»: «...У Галичині з'явився Іван Франко – ще один після Шевченка геніальний чоловік, наймогутніший і найуніверсальніший, якого дотепер дав український народ. То був чоловік енциклопедичної культури, знавець численних, таких не подібних між собою галузей, як лінгвістика, археологія або соціологія, людина невичерпної працездатності майже у всіх гуманітарних науках. Поет, романіст, полеміст, історик, етнограф, філософ, учений, а також митець, він набагато випереджав свій час у всіх галузях, яких торкався. Ця дивовижна людина писала широкопанорамні твори, дуже новаторські, водночас вельми сучасні і неймовірно особистісні, писала так багато, що досі ще неможливо досягнути кількості його рукописних творів, а також праць, надрукованих у світовій літературно-науковій періодиці. У багатьох галузях він був першовідкривачем»².

Розділ про І. Франка український літературознавець ілюструвала декількома фрагментами поетичних творів письменника («Каменярі», «Супокій», «Притча про красу») із перекладної добірки бельгійського українця Андрія Свірка, а також дуже вдалим супровідним коментуванням окремих моментів із життя Каменяра, що могли

¹ Wytochynska O. Petite histoire de la littérature ukrainienne / Olha Wytochynska // Préface de Michel Cadot. – PIUF-Paris, 1996. – P. 56.

² Ibid.

спричинитися для кращого пізнання творчості І. Франка французькомовним читачем.

Наступні дві вагомі французькомовні презентації стосовно І. Франка – літературознавча і художня – пов'язані із виданням 12-томної бельгійської антології «**Patrimoine littéraire européen. Anthologie en langue française**» («Літературна Європейська спадщина») (1993–2000). Розділ про І. Франка у цій антології містився у 12 томі названому «Глобалізація Європи» («Європа у світі»), що охоплює 1885–1922 роки¹.

Це унікальне видання, в якому маємо також розділи про «Слово о полку Ігоревім», Миколу Гоголя, Тараса Шевченка, Лесю Українку, Василя Стефаника, Миколу Хвильового та Юрія Яновського, опрацював великий авторський колектив французьких та бельгійських літературознавців, і надруковане воно у Брюсселі університетським видавництвом De Voesck.

Літературознавець Кльод Пішуа, один із керівників проекту, так писав про це видання у передмові до останнього 12 тому «Антології»: «Трохи менше, як десять років тому Жан Кльод Поле мав намір просити мене, написати передмову до першого тому цього видання. Сьогодні він мені пропонує закрити разом із ним (можливо, на певний час?) цю величезну споруду: я бачив її задум, підготовку, виконання. Не мав щодо неї жодного сумніву. Успіх винагородив нас за таку віру. Дванадцять томів, чотирнадцять книг, сотні добровільних співпрацівників, яких вибрали із найкращих знавців та спеціалістів. [...] Відомо, як багато важили мова і література в самоусвідомленні народів Центральної та Східної Європи, підкорених або закріпачених могутніми державами, саме для їхнього самоусвідомлення, яке привело їх до автономії або незалежності [...] Жан-Кльод Поле вирішив зупинити історію творення цієї європейської спадщини 1922 роком, який є водночас роком заснування радянської Росії і смерті Пруста [...]. Далі європейська спадщина перестає бути чисто європейською: вона стає американською і крайньосхідною. Західна культура, яка надає цьому слову глобалізація найбільш зрозумілого значення, по-

¹ Franko. Ukrainien : [1856–1916] // Patrimoine littéraire européen. Anthologie en langue française / Sous la direction de J.-C. Polet. – Bruxelles, 2000. – Vol. 12. Mondialisation de l'Europe, 1885–1922. – P. 690–704.

винна враховувати глобалізацію присутню вже у 12 т., в якому, вона залишається вписаною у європейські рамки. Глобалізація! Не будьмо настільки песимістами, думаючи, що наша європейська культура повинна її боятися».

Презентація І. Франка у 12 томі «Антології» відкривається вступною статтею про письменника¹ авторства академіка Аркадія Жуковського, голови НТШ у Європі, який належав до великого колективу авторів передмов до цього багатотомного видання.

Висвітливши головні віхи життя і творчості І. Франка, автор передмови зосередив свою увагу на таких вузлових питаннях світового франкознавства: І. Франко учений енциклопедичних знань, перший із реалістів української літератури і перший поет після Т. Шевченка, який своєю добіркою 1887 року «З вершин і низин» увів нове звучання у соціальну ліричну поезію; він – поет епічного настрою, неореалістичних тенденцій, філософської тематики, автор поетичної добірки «Скорбні пісні» (1900), що є медитуванням над власною долею. Прозова творчість І. Франка нараховує понад 100 оповідань і більше десяти повістей та романів. І. Франко – автор театральних творів, творів для дітей, перекладів із 14 мов, історичних і літературно-критичних праць, які також займають виняткове місце у його творчому і науковому доробку.

Вступну статтю про І. Франка академік А. Жуковський завершив інформацією про коло інтересів письменника стосовно сучасної української літератури, важливіші праці з теорії літератури, його багатогранну діяльність в галузі мовознавчих, етнографічних, фольклористичних, історичних, економічних, філософських та інших студій, впливом на нього різних тогочасних науково-філософських течій, що відобразилися на його світогляді.

Нам особливо цікаво зазначити, що у списку тих праць, які автор передмови рекомендував для ознайомлення із творчістю І. Франка, містилися видання «Іван Франко і світова культура» (матеріали Симпозіуму 1986 року) та «Іван Франко: письменник мислитель, громадянин»² (матеріали міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 року).

¹ Franko. Ukrainien : [1856–1916] // Patrimoine littéraire européen. Anthologie en langue française / Sous la direction de J.-C. Polet. – Bruxelles, 2000. – Vol. 12. Mondialisation de l'Europe, 1885–1922. – P. 690–692.

² Іван Франко: письменник мислитель, громадянин : матер. міжнар. наук. конф., Львів, 25–27 вересня 1996 р. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка ; Світ, 1998.

Літературна частина розділу «Франко»¹ бельгійської Антології містила наступні твори письменника:

«Каменярі» (нова редакція перекладу Е. Круби); «Безмежне поле» та «Ой ти, дівчино, з горіха зерня» – переклади французької поетеси українського походження Алін Дорош, спеціально зроблені для «Антології»; «Якби ти знав, як много важить слово» (переклад А. Свірка); «Картина Бенгалю» (розділ 1. роману «*Voia constrictor*» (переклад Вери Гопнер); «*Schönschreiben*» (переклад Наталки Бойко-Яцури, зроблений для «Антології»).

Завершальним етапом літературної французькомовної франкїани можна вважати розділ «*Ivan Franko*» (1856–1916) у виданні «*Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe siècle au XXe siècle*», яке підготувало НТШ у Європі і яке вийшло 2004 року у Києві у видавництві Олени Теліги.

Як і в згаданому вище бельгійському виданні, передмова до художньої частини подачі окремих поетичних і прозових творів І. Франка належала академікові А. Жуковському²; передмова, фактично, була (за винятком окремих речень, або стилістичних уточнень) передруком тексту із бельгійського антологічного видання «Літературна європейська спадщина». Автор передмови подав, окрім того, обширний бібліографічний список франкознавчих монографічних праць і видань, зокрема авторства академіка Михайла Возняка, літературознавців Семена Шаховського, Івана Бутича, Мирослава Мороза та інших, згадав франкомовну дисертацію Бориса Глинського «*Ivan Franko et Emile Zola*», а також ювілейні видання франківських святкувань 1986 та 1996 років, про які вже говорилося.

Літературна частина франкознавчого розділу³ складалася із таких творів І. Франка: прозові твори «*Voia constrictor*» (уривок)

¹ Franko. Ukrainien : [1856–1916] // Patrimoine littéraire européen. Anthologie en langue française / Sous la direction de J.-C. Polet. – Bruxelles, 2000. – Vol. 12. Mondialisation de l'Europe, 1885–1922. – P. 692–704.

² *Joukovsky A. Ivan Franko / A. Joukovsky // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe siècle au XXe siècle. Société Scientifique Ševčenko en Europe. – Paris ; Kyiv, 2004. – 1204 p. – P. 310–314.*

³ *Joukovsky A. Ivan Franko / A. Joukovsky // Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe siècle au XXe siècle. Société Scientifique Ševčenko en Europe. – Paris ; Kyiv, 2004. – 1204 p. – P. 315–367*

(переклад В. Гопнер, М., 1962); «Schönschreiben» (переклад Н. Бойко-Яцури); «Перехресні стежки» (уривок) (переклад Жінет Максимович, К., 1986); «Бориславські оповідання» із циклу «На роботі» (із видання «Le Voia constrictor», М., 1962). Цикл «Борислав. Картини із життя підгірського народу»: «У глибінь», «У штольні»; «Задуха і її царство»; «Доля ріпників». Вірші І. Франка – «Каменярі» (переклад Еміля Круби); «Вічний революціонер» (переклад Антуана Мартеля); «Не пора, не пора» (переклад Ілька Борщака); «Якби ти знав...» (переклад А. Свірка); «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»; «Мойсей» (Пролог; переклад Алін Дорош); «Мойсей» (р. I, III, переклад А. Свірка). Драматургія – «Украдене щастя» (дія V, сцени 2–4; переклад Ольги Мандзюкової-Камель).

Варто зазначити, що лише деякі з цих публікацій, як-от переклади А. Дорош, були зроблені спеціально для цієї «Антології»; решту ж передруковували із різних французькомовних видань, що з'явилися у 20-х роках ХХ століття у Франції та Бельгії або ж у видавництвах іноземної літератури України та Росії.

Окремі цікаві сторінки бельгійської франкїани, пов'язані із пастирською діяльністю у французькомовній Бельгії, зокрема у м. Шарлеруа провінції Ено, отця Івана Кота (1911–1997), знаходимо у книзі **«Отець Іван. Христовий воїн на чужині»** доктора церковного права УКУ о. Михайла Димида¹.

Як активний і невтомний організатор духовного та культурного життя української парохії у Бельгії, о. Іван Кіт збирав українську громаду шахтарського міста Шарлеруа та околиць для постійних урочистих академій на честь Тараса Шевченка, пам'яті генерала Тараса Чупринки, головного отамана Симона Петлюри, полковника Євгена Коновальця, ювілеїв отця Маркіяна Шашкевича, вшанування жертв голодомору в Україні та річниці битви під Крутами. Саме серед таких велелюдних акцій відбувалися і святкування пам'ятних дат, пов'язаних з І. Франком, урочистих академій, на яких дуже часто виступав зі своїм відчитом саме о. Іван Кіт. Не одна така акція, присвячена Каменяреві, була пов'язана із оселею «Франкополе» у бельгійських Арденнах. Саме 1966 року, у ювілейний рік для українського

¹ Димид М. Отець Іван. Христовий воїн на чужині / М. Димид. – Львів : Свічадо, 2008. – 88 с.

письменника – 110 років від дня його народження і 50 років від дня смерті – українська громада Бельгії вирішила придбати землю під будівництво відпочинкового центру для української молоді з Бельгії, Франції та Голландії. Придбану місцину назвали Франкополе, тобто Франкове поле. У дні, коли Франкополе відзначало своє десятиліття, при в'їзді на територію центру відкрили пам'ятник українському письменникові. Тут за усталеною вже традицією проводили літні виховні дитячі та юнацькі табори.

Автор видання «Отець Іван. Христовий воїн на чужині», який особисто знав о. Івана Кота, опрацював його великий архів і пастирський щоденник, відзначав особливо активну участь душпастиря у заходах суспільно-політичного спрямування, в організації яких о. Кіт брав безпосередню участь, неодноразово виступаючи із рефератами та доповідями. Цікавими були і «Українські тижні», що зніціював парох, під час яких відбувався показ кінострічок і вистав на теми, взяті зі значніших творів української літератури. До слова сказати, о. І. Кіт, який добре орієнтувався в українському літературному процесі, до останніх днів свого життя був передплатником «Літературної України», дбав і про те, щоб реферати, які він виголошував, неодмінно потрапляли на сторінки французькомовної і фламандської періодики Бельгії.

Цікаву франкознавчу інформацію, знаходимо, зокрема, у записі від 4 грудня 1951 року у «Щоденнику» о. І. Кота: «Введення в храм Пресвятої Діви Марії. В цей день припадає теж за латинським календарем свято святої Варвари, патронки вуглекопів. Наші вуглекопи відсвяткували його разом з бельгійцями. Ранком була Свята Літургія в нашій церкві в Шарлеруа [...]. О годині 4 пополудні почалася святочна академія. [...] Пан М. Зборовський відчитав оповідання І. Франка “Вівчар”, де пречудово зображено переживання полонинського вівчаря в підземеллях шахти»¹. У цьому оповіданні відчувалася своєрідна аналогія із тодішньою долею українських вуглекопів у Бельгії.

Як дізнаємося зі щоденникового запису о. І. Кота подібне франківське свято відбулося через три роки, 4 грудня 1954 року, в активно-

¹ Димид М. Отець Іван. Христовий воїн на чужині / М. Димид. – Львів : Свічадо, 2008. – С. 41.

му щодо українського життя місті Вам. Після Богослужіння відбулася святочна імпреза, на якій «аматорський гурток відіграв п'єсу у двох діях під назвою “Ріпники”, побудовану на оповіданні І. Франка».

Вартісні доповнення до інформації, яку бачимо в щоденникових записях о. І. Кота, подав **«Ювілейний альманах 1945–2005 в 60-ліття Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії»**¹, виданий товариством українців у Бельгії за редакцією Омеляна Коваля (Брюссель ; Київ ; Львів, 2009), в якому маємо понад двадцять посилок, пов'язаних із творчістю І. Франка. Подамо найважливіші з них:

6 листопада 1966 року в м. Льеж, де була особливо міцна українська громада, проведено крайове свято І. Франка у 50-ліття його смерті;

1976 року відбулося відкриття пам'ятника І. Франкові на Франкополі. [...] Проект пам'ятника підготував бельгійський скульптор Ван Раст зі Спа у формі печатки із зображенням голови І. Франка. Печатка з міді на скельній брилі була символічно пов'язана із поемою «Каменярі». «На цю урочистість, – як зазначалося в “Альманасі”», – прибуло біля 700 людей, гості з Німеччини, Англії, Франції та з Америки і Канади. Комендант табору відкрив свято промовою, а таборовики вивели інсценізацію “Каменярі” та відспівали кілька пісень. Михайло Димид продекламував Пролог до “Мойсея” Ів. Франка ... Всі учасники відспівали Франкове “Не пора! [...] Пам'ятник Івану Франкові на Франкополі є першим пам'ятником великому Каменяреві в Західній Європі»².

Окрім традиційних свят і академій на зібраннях українських громад, у Бельгії час від часу читалися доповіді і реферати. Зокрема, 6 грудня 1981 року у 185-ту річницю народин І. Франка у філії УДК Шапель Тразені було виголошено реферат про українського поета українською та французькою мовами. Такі заходи були особливо цікавими, оскільки на них приходило досить багато людей (на останньому було близько 90 осіб).

¹ Ювілейний альманах 1945–2005 в 60-ліття Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / за ред. О. Коваля. – Брюссель ; Київ ; Львів, 2009. – 608 с.

² Там само. – С. 114–115.

Окреме велике святкування відбувалося 19 серпня 1956 року в місті Дінав з нагоди 10-ліття відновлення СУМу на еміграції та 100-ліття від дня народження І. Франка. На зустрічі, яка збрала понад 500 осіб, сумівців і представників старшого покоління, головну доповідь, присвячену 100-літтю від народження І. Франка, виголосив бельгійський українець, письменник Михайло Ломацький¹.

1976 року у 10-ліття Франкополя табір проходив під гаслом «Ум гостри – насталою волю» для відзначення 120-ліття з дня народження патрона Франкополя І. Франка². Варто зазначити, що з часу свого заснування Франкополе стало місцем відзначення й інших пам'ятних дат у політичному й культурному житті України. Так було, скажімо, 19 жовтня 1996 року, коли тут одночасно святкували 30-ліття створення Франкополя, п'ятиліття проголошення державної незалежності України, 130-ліття від дня народження Михайла Грушевського, роковини народження і смерті І. Франка. Саме того дня присутні відспівали пісню-гімн на слова І. Франка «Не пора, не пора», поклали квіти до пам'ятника поетові, слухали виступи гостей з України депутатів Павла Мовчана та Івана Зайця, а також доповідь голови Українського Допомогового Комітету магістра Омеляна Ковалю на тему «30-ліття Франкополя», яку доповідач пов'язав із 140-ми роковинами від дня народження та 80-ми роковинами від дня смерті Великого Каменяря». Перед виголошенням доповіді присутні слухали декламацію «Каменярів» – однієї з ранніх поезій І. Франка³. Ще одне величне свято із участю посла України в Бельгії, радників посольства, офіційних осіб відбулося 30 вересня 2006 року з нагоди 40-річчя від заснування Франкополя, 150-ліття від дня народження і 90-ліття від дня смерті українського поета.

Шарлеруа (Бельгія) – Львів
2009 рік

¹ Ювілейний альманах 1945–2005 в 60-ліття Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / за ред. О. Ковалю. – Брюссель ; Київ ; Львів, 2009. – С. 302.

² Там само. – С. 323–324.

³ Ювілейний альманах 1945–2005 в 60-ліття Українського Допомогового Комітету й організованого українського громадського життя в Бельгії / за ред. О. Ковалю. – Брюссель ; Київ ; Львів, 2009. – С. 382.

Les traductions françaises du poème d'Ivan Franko «Каменярі»

Les bibliographes portent au nombre de 70 les traductions des «Каменярі» en 37 langues différentes; de plus, certaines d'elles sont connues en quelques variantes¹.

L'étude critique de l'oeuvre d'Ivan Franko dans les pays francophones est due à l'activité de l'écrivain ukrainien Mykhailo Dragomanov (1841–1895), en particulier à ses publications dans les revues françaises et italiennes de l'époque. Le rapport de ce savant présenté en 1878 au Congrès littéraire à Paris, aussi bien que l'ouvrage français de Borys Hrintchenko (1863–1910), écrivain ukrainien, sur la situation de la littérature nationale, publié à Genève en 1895, stimulèrent l'apparition des articles scientifiques de tels savants que A. de Gubernatis, B. Malon, S. Courrière et d'autres hommes de lettres sur l'oeuvre d'Ivan Franko. L'étude de la vie et de l'oeuvre de l'écrivain débutant y était inséparablement liée au processus littéraire de l'Ukraine et aux problèmes de la littérature ukrainienne de ce temps².

Les études francophones de l'oeuvre d'Ivan Franko étaient surtout significatives pour les années 20 de notre siècle: on voit paraître quelques-unes de ses oeuvres poétiques ou en prose en traduction française. Trois numéros spéciaux de la revue franco-belge «La Nervie» (1928) consacrés à la vie littéraire, artistique et culturelle de la jeune république soviétique d'Ukraine y contribuèrent beaucoup. Sur les dernières pages du numéro double de la revue contenant les articles sur la littérature ukrainienne et son art la rédaction de «La Nervie» annonçait au lecteur la préparation d'un prochain numéro consacré «exclusivement à des morceaux choisis de la littérature ukrainienne»³. Le numéro annoncé de «La Nervie» fut tiré au mois de juillet; il comprenait, outre quelques exemples de la littérature ukrainienne ancienne, une vingtaine d'oeuvres poétiques et en prose des

¹ Voir: Франко І. «Каменярі» мовами світу / І. Франко. – К., 1983.

² Ce problème étant suffisamment étudié dans les publications de Y. Hordynskyi, H. Ebnina, M. Hreško, I. Sementchouk, nous n'allons pas l'aborder.

³ *La Nervie*. – 1928. – N 4–5. – P. 2.

écrivains ukrainiens à partir de Hryhoryi Skovoroda (1722–1794) à Pavlo Tytchyna (1891–1967) et d'autres poètes de l'Ukraine Soviétique.

Grâce aux trois numéros de «La Nervie» le lecteur étranger prit connaissance de quelques oeuvres poétiques d'Ivan Franko («Hymne à la pensée», «Les Briseurs de Roc», «Confidence») traduites en français par A. Martel. Un bref mot critique qui suivit cette publication qualifia le poète ukrainien de «talent le plus marquant qui se révélat parmi les Ukrainiens de Galicie»¹. Ce serait la première traduction française (non abrégée) des «Каменярі» puisque sa lecture en extraits, selon l'affirmation de M. Hreško, critique littéraire, eut lieu dans la revue suisse «Ukraine» en 1916. On y avait publié l'article critique d'Arthur Zélib et de Gaston Brochet sur l'oeuvre de Ivan Franko, «grand poète, fils du peuple, savant, homme politique et penseur». Leur publication fut suivie de traductions assez libres de quelques strophes des poèmes «Товаришам із тюрми», «Наймит» et de la dernière strophe des «Каменярі». Le poème touchait de près le lecteur français par son héroïsme, son caractère imagé et symbolique; c'est encore dans les années 40 et 50 du XIXe- siècle que le sujet de la vie ouvrière est entré largement dans la littérature française à travers les oeuvres de V. Hugo, A. Rimbaud, J.-B. Clément, E. Pottier et le peintre G. Courbet (surtout par son tableau «Les casseurs de pierre», 1849)².

La deuxième traduction des «Каменярі» («Les Briseurs de rochers») publiée en 1966 à l'occasion du 110e anniversaire de Ivan Franko fut faite par Emile Kruba, savant slaviste français, homme de lettres et traducteur. La traduction suivante («Les casseurs de pierres») proposée par André Swirko fit partie de l'édition bruxelloise (1970) des oeuvres de Ivan Franko contenant une quarantaine de ses poèmes. La quatrième version du poème, la plus récente, fut faite par Henri Abril, poète et traducteur français, bien connu par ses traductions des poésies de Tarass Chevtchenko, de Lessia Oukraïnka, de Maxime Rylskyi, de Pavlo Tytchyna et d'autres poètes ukrainiens. Le poème «Каменярі», traduit par Henri Abril, a été inséré dans le recueil bilingue de Ivan Franko édité en 1983 par les Editions «Дніпро».

Nous n'allons pas aborder les particularités sémantico-lexicales du poème de Ivan Franko car il existe une étude détaillée dudit poème faite par

¹ *La Nervie*. – 1928. – N 4–5. – P. 13.

² Voir : *Духовний Т. Т.* Революційний процес в Європі кінця XIX – початку XX ст. і література / Т. Т. Духовний. – К., 1979.

le savant A. Kysséliov¹. De plus, I. Franko avait fait lui-même une analyse de la traduction polonaise des «Каменярі» du point de vue «historico-littéraire et esthétique»². En comparant à fond le texte de son poème à la version polonaise de Sydir Tverdochlib (1911), le poète ukrainien insiste sur le maintien de la vision onirique de toute l'action, de la plasticité du poème, sur la simplicité de l'expression en objectant contre l'abus des expressions figurées, des exagérations de la traduction; il rappelle au style lapidaire de certaines lignes. L'auteur des «Каменярі» cite les lignes où le traducteur a surchargé le texte d'actions, a obscurci les images et faussé les contours.

La comparaison des quatre traductions françaises des «Каменярі» permettrait de relever les négligences de la traduction dont parlait Ivan Franko dans l'article mentionné ci-dessus. Nous n'allons analyser que la première strophe du poème:

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площаина.

Dans la version d'E. Kruba on lit: «J'ai fait un rêve étrange où seul, abandonné...»; dans celle d'H. Abril: «J'ai fait un rêve étrange. A l'infini s'étend...». Les deux traducteurs omettent le mot ukrainien «немов» bien que Franko insistât sur la reproduction en soulignant que celui-ci «caractérise la vision du rêve». De plus, E. Kruba ajoute les mots «seul, abandonné», ce qui ne correspond pas à la dernière ligne de la première strophe – «А далі тисячі таких самих, як я». Analysant la traduction polonaise de S. Tverdochlib, l'auteur du poème attire l'attention sur la faute analogue : «Dans la traduction de Monsieur S. Tverdochlib le mot supplémentaire «sam» est en contradiction avec la dernière ligne»³. Dans les versions d'A. Martel et d'A. Swirko l'effet conventionnel est rendu par le mode Conditionnel «On eût dit» (1928) ou bien par l'expression «comme si» (1970).

Reproduisant la deuxième ligne de la strophe A. Martel interprète la conjonction «але» par «mais», en attribuant à la phrase traduite une oppo-

¹ Кисельов О. І. Робота І. Франка над віршем «Каменярі» / О. І. Кисельов // Радянське літературознавство. – 1963. – № 2. – С. 90–97.

² Франко І. Каменярі Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 7–20.

³ Там само. – С. 14.

sition absente dans le texte ukrainien – «Un espace infini mais tout sauvage et triste». Dans la traduction de 1928 est omise l'épithète importante «пуста» (c'est-à-dire, «dépourvue de gens») de la version ukrainienne. Quant à H. Abril, lui, il remplace trois adjectifs successifs de la même ligne par deux paires de substantifs avec les adjectifs correspondants en préférant, comme l'avait dit I. Franko, «le contenu au caractère imagé» – «Une steppe sauvage, un espace désert». De plus, il recourt au mot «une steppe» qui ne correspond pas au canevas sémantique de ce poème; il a un sens purement ethnographique et terminologique, strictement localisé:

А я, прикований ланцем залізним, стою,
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

Les deux traducteurs français, E. Kruba et H. Abril, répètent la faute de S. Tverdochlib. Dans son article sur la traduction polonaise I. Franko donne l'explication suivante: «do niej», c'est-à-dire, «au roc» est de trop ici, puisqu'un homme attaché au roc ne peut pas le casser; ces enchaînés étaient liés entre eux pour qu'ils ne fussent pas; la chaîne était assez longue et ne les empêchait pas de besogner». Les variantes de la traduction sont: «Une chaîne de fer me tient, moi, attaché à un bloc de granit» (E. Kruba); «Enchaîné à un roc de granite géant» (H. Abril). Il est à noter que cette faute n'est pas propre seulement aux traducteurs cités mais à bien d'autres. Par ex. : russe: «Стою под черною гранитною скалою, Прикован цепью к ней тяжелою стальною» (А. Островский, 1941); tchèque: «jak otrok řetězy jsem k skále přikovaný» (J. Tureček-Jizerský, 1946); polonais: «stałem przy wysokiej, granitowej skale i skruty z nią, jak inni, łańcuchem ze stali» (A. Baumgardten, 1956); tchèque: «a já stál u paty obrovské tvrdé skály a byl k ni přikován okovy» (J. Vladislav, 1956); slovaque: «som pevne přikovaný k masivy zo žuly» (L. Feldek, 1983); italien: «legato con una catena di ferro a una grande roccia di granito» (S. Cavina, 1983).

Les traductions d'A. Martel et d'A. Swirko suivent strictement l'idée de l'auteur.

А далі тисячі таких, як я.

E. Kruba trouve un bon équivalent à la phrase – «liés du même sort que moi». Cependant H. Abril ajoute le mot étranger «alentour» qui ne

correspond pas à la logique de ce poème – le casseur est en tête de la file de ses semblables, il leur ouvre le passage; il n’y a personne ni autour ni devant lui.

L’analyse détaillée des autres strophes des traductions françaises du poème de Ivan Franko relève d’autres écarts de l’idée de l’auteur du poème: à savoir, le pronom «leurs» au lieu du mot-clef «chacun» dans la deuxième strophe du texte (A. Martel), l’effacement des liens de coordination dans la même traduction; l’ordre catégorique de la troisième strophe et l’atténuation de la causalité dans la même strophe (H. Abril). On peut aussi bien discuter sur la traduction du titre du poème; nous sommes d’avis que les variantes «Les Briseurs de Roc» (1928) et «Les Briseurs de rochers» (1966) sont plus heureuses. Les deux autres – «Les casseurs de pierre» (prises sûrement par analogie avec l’œuvre de G. Courbet) ne rendent pas à juste titre l’effort et l’exténuation du travail forcé de ces hommes.

Néanmoins, les quatre traductions françaises des «Каменяри» constituent une étape intéressante dans l’histoire de l’assimilation de l’œuvre de Ivan Franko par le lecteur francophone prouvant la bonne volonté des traducteurs de s’approcher des particularités lexico-sémantiques et phonétiques du texte poétique ukrainien. Tout de même nous considérons la traduction d’A. Martel et celle d’A. Swirko comme les plus réussies. Et pourtant on ne cesse d’espérer de voir une traduction plus parfaite des «Каменяри» qui exigerait du traducteur un travail préparatoire et une lecture profondément scientifique du texte ukrainien et de son explication par l’auteur lui-même. Nous y voyons la condition seule de réussite de la traduction d’autant plus lorsqu’il s’agit d’un chef-d’œuvre littéraire.

Французькі переклади «Каменярів» Івана Франка

Бібліографи налічують сімдесят перекладів «Каменярів» тридцятьма сімома різними мовами; окрім того, деякі з них відомі у декількох варіантах¹.

Критичне дослідження творчості Івана Франка у французькомовних країнах завдячує діяльності українського письменника Михайла Драгоманова (1841–1895), зокрема, його публікаціям у тогочасних французьких та італійських журналах. Доповідь цього вченого, виголошена 1878 року на літературному конгресі в Парижі, а також французькомовна праця українського письменника Бориса Грінченка (1863–1910) про становище національної літератури, надрукована в Женеві 1895 року, посприяли появі наукових статей таких науковців, як А. Губернатіс, Б. Малон, С. Курр'єр та інших літераторів про творчість І. Франка. Дослідження життя і творчості письменника-початківця було тут нерозривно пов'язане з літературним процесом України і тогочасними проблемами української літератури².

Французькомовні студії над творчістю І. Франка були особливо значними у 20-х роках ХХ століття: бачимо появу деяких французьких перекладів його поетичних або прозових творів. Цьому суттєво посприяли три спеціальні номери бельгійсько-французького журналу «La Nervie» (1928), присвячених літературному, мистецькому і культурному життю молоді Української радянської республіки. На останніх сторінках подвійного номера журналу, де друкувалися статті про українську літературу і мистецтво, редакція «La Nervie» повідомляла читачеві про підготовку одного з наступних номерів, присвяченого «винятково вибраним творам української літератури»³. Оповіщений номер «La Nervie» з'явився в липні: окрім декількох прикладів давньої української літератури, він містив близько двад-

¹ Див.: Франко І. «Каменярі» мовами світу / І. Франко. – К., 1983.

² Оскільки ця проблема достатньо висвітлена у публікаціях Я. Гординського, О. Євніної, М. Греська, І. Семенчука, ми не будемо її торкатися.

³ La Nervie. – 1928. – № 4–5. – С. 2.

цяти поетичних і прозових творів українських письменників – від Григорія Сковороди (1722–1794) до Павла Тичини (1891–1967) та інших поетів Радянської України.

Завдяки трьом номерам «La Nervie» закордонний читач ознайомився з декількома поетичними творами І. Франка («Гімн, замість пролога», «Не винен я тому, що сумно співаю...», «Каменярі») у перекладі А. Мартеля. Коротке критичне слово, поміщене після цієї публікації, називало українського поета «найвидатнішим талантом, який з'явився серед галицьких українців»¹. Це був, правдоподібно, перший повний французький переклад «Каменярів», бо, як стверджував літературознавець Михайло Гресько, прочитання його уривків мало місце у швейцарському журналі «Ukraine» за 1916 рік. У цьому журналі надруковано критичну статтю Артура Зеліба та Гастона Броше про творчість І. Франка, «великого поета, сина народу, ученого, політика і мислителя». Цю публікацію супроводжував досить вільний переклад декількох строф віршів «Товаришам із тюрми», «Наймит» та останньої строфи «Каменярів». Вірш хвилював французького читача своїм героїзмом, символічним характером творчої уяви; ще у 40–50-ті роки XIX століття сюжети з робітничого життя широко увійшли до французької літератури творами В. Гюго, А. Рембо, Ж. Б. Клемана, Е. Потье та художника Г. Курбе (особливо його полотно «Каменярі», 1849)².

Другий переклад «Каменярів» («Les Briseurs de rochers»), опублікований 1966 року з нагоди 110-річчя від народження І. Франка, належав французькомовному вченому-славістові, письменникові і перекладачеві Емілеві Крюба.

Наступний переклад «Les casseurs de pierres», що його запропонував Андрій Свірко, увійшов до брюссельського (1970 року) видання творів І. Франка, що містить приблизно сорок його віршів. Четвертий, найновіший варіант перекладу зробив французький поет і перекладач Анрі Абріль, добре знаний перекладами віршів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Павла Тичини та інших українських поетів. Вірш «Каменярі» в перекладі А. Абріля

¹ La Nervie. – 1928. – № 4–5. – С. 13.

² Див.: *Духовний Т. Т.* Революційний процес в Європі кінця XIX – початку XX ст. і література / Т. Т. Духовний. – К., 1979.

поміщений у двомовному виданні І. Франка, що з'явилося 1983 року у видавництві «Дніпро».

Ми не будемо торкатися семантико-лексичних особливостей вірша І. Франка, оскільки існує детальне дослідження названого вірша, що належить О. Кисельову¹. До того ж, І. Франко сам проаналізував польський переклад «Каменярів» з «історично-літературного та естетичного погляду»². Докладно порівнюючи текст свого вірша із польським прочитанням Сидора Твердохліба (1911), український поет наполіг на збереженні візії сновидіння усієї дії, пластичності вірша, простоти висловлювання, заперечуючи проти надмірного вживання переносних висловлювань, перебільшень у перекладі; він закликав до лапідарного стилю деяких рядків. Автор «Каменярів» зацітував рядки, в яких перекладач перевантажив текст дією, затемнив картини і сфальшував контури.

Порівняння чотирьох французьких перекладів «Каменярів» дало б змогу виявити недоречності перекладу, про які говорив І. Франко у вищезгаданій статті. Пропонуємо аналіз лише першої строфи вірша:

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина.

В інтерпретації Е. Крюби читаємо: «J'ai fait un rêve étrange où seul, abandonné...»; в А. Абріля: «J'ai fait un rêve étrange. A l'infini s'étend...». Перекладачі упустили українське слово «немов», хоча І. Франко наполягав на його відтворенні, підкреслюючи, що воно «характеризує візію сну». До того ж, Е. Крюба додав слова «seul, abandonné» (тобто самотній, покинутий), що не відповідає останньому рядкові першої строфи – «А далі тисячі таких самих, як я». Аналізуючи польський переклад С. Твердохліба, автор вірша звернув увагу на аналогічну помилку. У перекладі С. Твердохліба додаткове «слово 'sam' суперечить останньому рядкові»³. У версіях А. Мартеля й А. Свірка умов-

¹ Кисельов О. І. Робота І. Франка над віршем «Каменярі» / О. І. Кисельов // Радянське літературознавство. – 1963. – № 2. – С. 90–97.

² Франко І. Каменярі Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 7–20.

³ Там само. – С. 14.

на дія передана умовним способом «On eût dit» (1928) або ж висловом «comme si» (1970).

Відтворюючи останній рядок строфи, А. Мартель передав сполучник «але» через «mais», тому у перекладеному реченні з'явилося відсутнє в українському тексті протиставлення – «Un espace...». У перекладі 1928 року упущено важливий епітет «пуста» (тобто «dépourvue de gens») українського тексту. Що ж до А. Абріля, він замінив три послідовні прикметники того ж рядка двома парами іменників із відповідними означеннями, віддаючи перевагу, як сказав І. Франко, «змістові з уявним характером» – «Une steppe sauvage, un espace désert». Окрім того, він звернувся до слова «une steppe», яке не відповідає семантичному малюнкові цього вірша; воно має суто етнографічний, термінологічний, чисто локалізований характер:

А я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

Обидва французькі перекладачі Е. Крюба та А. Абріль повторили помилку С. Твердохліба. У своїй статті про польський переклад І. Франко подав таке пояснення: «до пієй», себто «до скелі», тут зайве, оскільки «прикований до скелі чоловік не може рубати ту скелю, а такі кайданники бували приковані один до одного, щоб утруднити їм утеку, але ланцюг був настільки довгий, що не спиняв їх у роботі»¹. Варіантами перекладу були: «Une chaîne de fer me tient, moi, attaché à un bloc de granit» (Е. Крюба), «Enchaîné à un roc de granit géant» (А. Абріль). Варто зазначити, що ця помилка властива не лише згаданим перекладачам, але і багатьом іншим. Наприклад, російський переклад: «Стою под черною гранитною скалою, Прикован цепью к ней тяжелою стальною» (А. Островський, 1941); чеський: «jak otrok řetězy jsem k skále přikováný» (І. Туречек-Ізерський, 1946); польський: «stałem przy wysokiej, granitowej skale i skruty z nią, jak inni, łańcuchem ze stali» (А. Баумгардтен, 1956); чеський: «a já stál u paty obrovské tvrdé

¹ Франко І. Каменярі Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 14.

skály a byl k ni přikován okovu» (І. Владіслав, 1956); словацький: «som pevne pričovaný k masivy zo žuly» (Л. Фельдек, 1983); італійський: «legato con una catena di ferro a una grande roccia di granito» (С. Кавіна, 1983).

У перекладі А. Мартеля та А. Свірка думка автора чітко збережена.

А далі тисячі таких самих, як я.

Добрий відповідник реченню знайшов Е. Крюба – «liés du même sort que moi». Проте А. Абріль додав чуже слово «alentour», яке не відповідає логіці цього вірша – каменярь перебуває на чолі подібних до нього, він відкриває їм прохід, і перед ним, біля нього нікого нема.

Детальний аналіз інших строф французьких перекладів вірша І. Франка виявляє інші відхилення від задуму автора твору, наприклад: займенник «leurs» замість ключового слова «кожен» у другій строфі тексту (А. Мартель), стертий зв'язок сурядності у тому ж перекладі; категоричний тон третьої строфи і пом'якшення казуальності у тій самій строфі (А. Абріль). Можна також дискутувати про переклад самої назви вірша; видається, що варіант «Les Briseurs de Roc» (1928) і «Les Briseurs de rochers» (1966) є вдалішими. Два інші – «Les casseurs de pierres» (безперечно, використані за аналогією з твором Г. Курбе) не відтворюють повністю зусилля і виснаження від каторжної роботи цих людей.

Тим не менше, чотири французькі переклади «Каменярів» є цікавим етапом в історії сприйняття творчості І. Франка французькомовним читачем, засвідчуючи добру волю перекладачів наблизитися до лексико-семантичних і фонетичних особливостей українського поетичного тексту. Однак переклади А. Мартеля та А. Свірка виглядають найвдалішими. Та все ж можна сподіватися на появу досконалішого перекладу «Каменярів», який вимагатиме від перекладача підготовчої роботи і глибоконаукового прочитання українського тексту та його пояснення, що зробив сам автор. У цьому бачимо єдину запоруку успіху перекладу, тим паче, що йдеться про переклад літературного шедевр.

(авторизований переклад Я. Кравця)

Бібліографічна довідка

1. В основу статті «Французькомовна Франкіана (критика, переклади), 1878–2000» покладено публікацію «Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці» з 68 випуску наукового збірника «Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали» (ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2006). Стаття доповнена виступом французькомовного поета Едуарда Моніка, представника ЮНЕСКО, на відкритті і завершальному пленарному засіданні Міжнародного симпозиуму «Іван Франко і світова культура» (25–27 вересня 1986 року). Виступ Е. Моніка передруковувався у № 5 (грудень 2005) інформаційно-аналітичного часопису «Каменярь» ЛНУ імені Івана Франка, а також був поміщений у № 8 за 1988 рік літературно-мистецького та громадсько-політичного часопису НСПУ «Жовтень» (тепер «Дзвін»). Окремі тези статей «Іван Франко у франкомовній критиці і перекладах» та «Пролог» до поеми Івана Франка «Мойсей» у франкомовних інтерпретаціях» друкували на сторінках інформаційно-політичного часопису «Каменярь» відповідно № 4 (листопад 2004 року) та № 4–5 (жовтень 2005 року). Тези статті виголошено також під час Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження І. Франка (17–19 жовтня 2001 року, Львів) та Сімнадцятої щорічної наукової франківської конференції (20–22 листопада 2002 року, Львів).

2. Стаття «Іван Франко. Паризький колоквіум 1977» опублікована на сторінках 115 випуску українського наукового збірника «Іноземна філологія» ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2005.

3. Стаття «Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка» надрукована на сторінках «Вісника Львівського університету. Серія філологічна» (вип. 58, 2013). Тези статті були виголошені під час роботи XXVI щорічної наукової конференції «Іван Франко – історик української літератури» (25–26 жовтня 2012 року).

4. Основні тези статті «Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка» були виголошені у доповідях під час роботи XXIV щорічної наукової франківської конференції «І кожна думка новий світ будує...»: науковий текст Івана Франка» (7–8 жовтня 2010 року, Львів) та XXVII «Гуманітаристика Івана Франка» (3–4 жовтня 2013 року, Львів).

5. Стаття «Іван Франко: переклад драми В. Гюго “Торквемада” (1882)» опублікована на сторінках наукового збірника «Українське літературознавство» (вип. 76, 2012) та науково-теоретичного журналу «Слово і час» (№7, 2013). Тези статті виголошено під час роботи XXV щорічної наукової франківської конференції «Іван Франко та Львівський університет» (27–28 жовтня 2011 року).

6. В основу статті «Бельгійська література та Іван Франко» покладено виступи на XIX щорічній наукової франківської конференції (13–14 жовтня 2004 року, Львів) та на Міжнародному науковому конгресі «Іван Франко: дух, наука, думка, воля», (присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка) (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року).

7. Стаття «Іван Франко як перекладач бельгійської французькомовної літератури» була надрукована у науковому збірнику «Українське літературознавство» (вип. 76, 2012); у дещо скороченому вигляді передрукована в інформаційно-аналітичному часопису «Каменярь» (№ 4, травень 2012).

8. Стаття «Бельгійський письменник Жорж Роденбах в інтерпретації Івана Франка» опублікована у виданні «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин». Матеріали Міжнародної наукової конференції «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин» (Львів, 25–27 вересня 1996 року), Львів, видавництво «Світ», 1998.

9. Стаття «Андрій Свірко – бельгійський перекладач і дослідник поетичної творчості Івана Франка» надрукована у «Віснику Львівського університету. Серія філологічна» (вип. 51, 2010).

10. Стаття «Іван Франко та іспанська література» опублікована у науковому збірнику «Українське літературознавство» (вип. 74, 2011) та в науково-теоретичному журналі «Слово і час» (№6, 2012); у дещо скороченому вигляді передрукована в інформаційно-аналітичному часопису «Каменяр» (№4, травень 2012 року) .

11. Стаття «Декілька причинок до історії французькомовної Франкіани (Франція, Бельгія)» надрукована на сторінках українського наукового збірника «Іноземна філологія» (вип. 121, 2009).

12. Стаття «Кальдеронівські студії Івана Франка та Василя Щурата» вийшла на сторінках ЗНТШ. Праці філологічної секції (т. ССЛ, 2005). Окремі тези статті виголошено під час роботи XVIII щорічної наукової франківської конференції (9–10 жовтня 2003 року, Львів).

13. Стаття «Les traductions françaises du poème d'Ivan Franko "Каменярі"» опублікована у 2–3 томах видання «Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму» у 3-х томах (К., Наукова думка, 1990). Тези статті виголошено під час роботи круглого стола «Художня майстерність Івана Франка і проблеми сучасного перекладу» Міжнародного симпозіуму «Іван Франко і світова культура» (Львів, вересень 1986 року).

Зміст

Французькомовна франкіана (критика, переклади), 1878–2000.....	3
Іван Франко. Паризький колоквіум (1977).....	27
Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка	48
Французька проза у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка	69
Іван Франко: переклад драми Віктора Гюго «Торквемада» (1882)	102
Бельгійська література та Іван Франко	112
Іван Франко як перекладач бельгійської французькомовної літератури	132
Бельгійський письменник Жорж Роденбах в інтерпретації Івана Франка	142
Андрій Свірко – бельгійський перекладач і дослідник поетичної творчості Івана Франка	150
Іван Франко та іспанська література.....	176
Кальдеронівські студії Івана Франка та Василя Щурата.....	192
Деякі причини до історії французькомовної франкіани (Франція, Бельгія)	205
Les traductions françaises du poème d 'Ivan Franko «Каменярі»	215
Французькі переклади «Каменярів» Івана Франка.....	220
Бібліографічна довідка.....	225

Наукове видання

КРАВЕЦЬ Ярема

**«Quae scripsi, scripsi»:
романські літератури у рецепції
Івана Франка**

Редактор

Уляна Крук

Технічний редактор

Світлана Сенік

Коректор

Юлія Глиняна

Обкладинка

Василя Рогана

Формат 60x84/₁₆ Ум. друк. арк. 13,4. Наклад 300 пр. Зам. №

Видавець та виготовлювач:

Львівський національний університет імені Івана Франка.

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Кравець Я.

К 77 «Quae scripsi, scripsi»: романські літератури у рецепції Івана Франка / Ярема Кравець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 230 с.

ISBN 978-617-10-0018-3

У книзі подано історію майже півторастолітньої французькомовної Франкіани, яка знайшла своє вираження у студіях творчості І. Франка, що належать літературознавцям Франції, Бельгії та Швейцарії. Окремі розвідки присвячені важливій сторінці спадщини Каменяра – його судженням про романські літератури, перекладам із французького, бельгійського французькомовного та іспанського письменства.

УДК 821.13.09:82.03ФранкоІ

ББК Ш5(4Укр)53-4 І.Франко418.3